

**Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Katedra politologie a evropských studií**

Lukáš Vomlela

Svaz komunistů Srbska v procesu tranzice a dezintegrace Jugoslávie

Dizertační práce

Olomouc 2012

Prohlašuji, že jsem tuto dizertační práci vypracoval samostatně na základě uvedených pramenů a literatury.

V Ostravě, 1. 8. 2012

Na tomto místě bych rád poděkoval svému školiteli doc. Pavlu Šaradínovi, Ph.D., za rady a komentáře. Děkuji za jeho mimořádně vstřícný přístup.

Obsah

Úvod.....	7
1. Koncepty a přístupy k demokratizaci	23
1.1 Demokratizace a demokratizační vlna	24
1.1.1 Legitimita.....	26
1.1.2 Aktéři a způsoby přechodu	28
1.1.3 Rozpad komunistických federací.....	31
1.1.4 Jugoslávský komunismus	35
1.2 Ekonomika a demokratizace	37
1.3 Transformace komunistických stran	40
1.3.1 Organizační struktury postkomunistických stran	44
1.3.2 Faktor sociální nejistoty a nostalgie za minulostí.....	49
2. Politický vývoj Jugoslávie 1945 - 1980.....	51
2.1 Vytváření ústavního systému do roku 1974	52
2.2 Vývoj samosprávného socializmu	56
2.3 Změny ve Svazu komunistů Jugoslávie.....	60
2.4 Posilování role SKJ v rámci samosprávného socializmu	62
2.5 Ústava z roku 1974	65
3. Národnostní problémy Jugoslávie	69
3.1 Etnická podoba republik a autonomních oblastí.....	69
3.2 Multietnické propojení.....	71
3.3 Potenciál národnostních problémů.....	73
3.4 Požadavky na zrušení jazykové unie	77
3.5 Národnostně motivované protesty	78
4. Jugoslávie po smrti Tita.....	82
4.1 Ekonomická situace v Jugoslávii.....	82
4.1.1 Ekonomická situace v Srbsku	85
4.2 Federální pokusy o řešení ekonomické krize 1980 - 1990	88
4.2.1 Komise S. Kraighera.....	88
4.2.2 Postavení federální vlády.....	89
4.3 Instituce v Jugoslávii	94

4.3.1	Teritoriálně vymezené samosprávné jednotky	97
4.3.2	Organizovaná sousedství a obce	97
4.3.3	Republiky a autonomní oblasti	98
4.3.4	Svaz komunistů Jugoslávie	99
4.3.5	Jugoslávská lidová armáda	104
4.4	Svaz komunistů Srbska	106
4.4.1	Národnostní nepokoje v Kosovu a politika SKS k autonomním oblastem.....	106
4.4.2	Svaz komunistů Srbska v 80. letech	110
4.4.3	Opoziční aktivity v Srbsku v 80. letech	112
4.4.4	Mocenský střet Ivana Stamboliće a Slobodana Miloševiče.....	120
5.	Nástup Slobodana Miloševiče	124
5.1	Napojení na titoistické elity	128
5.2	Antibyrokratická revoluce	132
5.2.1	Protesty kosovských Srbů	132
5.2.2	Pád vedení Vojvodiny a Černé Hory	136
5.2.3	Kosovo	146
5.2.4	Změna ústavy Srbska	149
5.2.5	Potenciál Antibyrokratické revoluce a odezva v ostatních republikách	150
5.3	Miloševičův ekonomický program 1988 – 1991	151
5.4	Společenská podpora Slobodana Miloševiče 1988 - 1990	157
5.5	Stranické čistky	160
6.	Přechod k multipartizmu.....	163
6.1	Vznik Socialistické strany Srbska.....	163
6.2	Formace nových politických uskupení	168
6.3	Výhody SPS v novém prostředí.....	172
7.	Srbské volby v roce 1990.....	174
7.1	Sociální a ekonomické faktory	174
7.1.1	Další aspekty vítězství SPS ve volbách	179
7.2	Strategie svazů komunistů v procesu tranzice	181
7.3	Odliv členské základny ve svazech komunistů.....	187
7.4	Závislost na federaci a reformy Ante Markoviće	189
8.	Podpora a strategie SPS po roce 1990	191

Závěr	195
Seznam použité literatury	205
Seznam pramenů.....	210
Přílohy.....	213

Úvod

Přestože od rozpadu Jugoslávie uplynulo již více než dvacet let, rozhodně zájem o tuto zemi, stejně jako o její bývalé republiky nebo autonomní oblasti, mezi badateli příliš neochladl. V poslední době se objevuje řada studií, které se snaží poskytnout vysvětlení, proč Socialistická federativní republika Jugoslávie během posledních let své existence nezvládla celou řadu problémů, jež nakonec vyústily v její rozpad. V minulosti Jugoslávie přitahovala pozornost kvůli své multietnicitě. Za konstitutivní národy Jugoslávie byli po druhé světové válce uznáni Srbové, Chorvaté, Černohorci, Slovinci a Makedonci. Od konce 60. a počátku 70. let dochází k uznání Muslimů, dnešních Bosňáků, za šestý konstitutivní národ. Národnostní a etnická rozmanitost byla jedním z hlavních motivů četných revizí jugoslávské ústavy. Jugoslávie zaznamenala celou řadu národnostně motivovaných protestů, jež se objevovaly prakticky po celou dobu její existence. Velmi problematické v tomto ohledu se ukázalo být Kosovo, obývané kosovskými Albánci, Srby a Černohorci. Zejména mezi Albánci, žijícími jak v Kosovu, tak v sousední Makedonii, přetrvávala silná nedůvěra k jugoslávskému státu. Titovo vedení zpočátku větší otřesy, způsobované národnostními rozkoly v zemi, z ideologických důvodů nepředpokládalo. Komunisté byli přesvědčeni, že společnost napříč všemi republikami a autonomními oblastmi akceptuje jimi vytvořenou podobu společného jugoslávského státu a doktrínu bratrství a jednoty. Postupem času na tyto požadavky reagovalo vedení jugoslávských komunistů zvýšením pravomocí pro jednotlivé republiky i autonomní oblasti. Pozornost v minulosti Jugoslávie přitahovala také v souvislosti se svým specifickým komunistickým modelem. Po sovětsko-jugoslávské roztržce redefinovala tehdy ještě Komunistická strana Jugoslávie svou dosavadní stalinistickou orientaci a postupně zaváděla změny a rozvíjela tzv. samosprávný socializmus, model, jenž neměl v ostatních komunistických zemích obdobu. Již na konci 70. a počátku 80. let se země ocitla v hluboké krizi, kterou nebyla schopna v rámci tehdejšího systému, jenž byl do této doby neustále obměňován, překlenout. Hlavní tvůrce ideje samosprávného socializmu Edvard Kardelj zemřel v roce 1979 a Jugoslávie po smrti svého hlavního arbitra Josipa Broze Tita ztratila autoritu, jež by mohla samostatně prosazovat rozhodnutí bez ohledu na zájmy

jednotlivých republik a autonomních oblastí. Politický systém, tak jak byl navržen po roce 1974, ustavoval složité rozhodovací procedury na federální úrovni, jež měly sladovat partikulární zájmy jednotlivých mocenských kruhů, etablovaných především v jednotlivých republikách a autonomních oblastech. Zejména v této době se stále více ukazovala celkově nízká schopnost jugoslávských institucí adekvátně na stávající problémy zareagovat, navrhnout a prosadit reformy. Situaci v Jugoslávii značně komplikoval rozkol mezi svazy komunistů jednotlivých republik a autonomních oblastí. Dohromady tyto strany tvořily Svaz komunistů Jugoslávie (SKJ), ale jednotlivé republikové a autonomní svazy komunistů byly stále více na Svazu komunistů Jugoslávie nezávislé. V tomto krizovém období se navíc všechny tyto strany začínají profilovat velmi odlišně a rozdíly v jednotlivých republikách a autonomních oblastech se zvětšují.

Následkem procesu dezintegrace Jugoslávie a pozdějšího konfliktu se jugoslávské republiky postupně vydaly rozdílnými směry. Zatímco Slovinsko se po rozpadu Jugoslávie velmi úspěšně demokratizovalo, v Chorvatsku se ustavil autoritativní režim Franja Tudjmana, přičemž po roce 2000, kdy Chorvatské demokratické společenství (HDZ) prohrálo volby, se Chorvatsko vydalo podobným směrem jako sousední Slovinsko. Rovněž Makedonie vykročila směrem k demokracii, ale země zaznamenala problémy spíše ve fázi konsolidace demokratických norem. Ani tato republika se nevyhnula válce, která byla způsobena problematikým soužitím makedonské většiny a albánské menšiny. Dodnes zůstávají v Makedonii některé zásadní problémy nevyřešeny. Válkou nejvíce poznamenaná Bosna a Hercegovina se po rozpadu Jugoslávie ocitla ve velmi specifické situaci, která vyústila podpisem Daytonských mírových dohod v prosinci 1995. Politický systém této země je ve svém důsledku velice komplikovaný, přičemž předpokládá možné zásahy ze strany Úřadu vysokého představitele. Černá Hora až do roku 1998 důsledně kopírovala politiku Slobodana Miloševića a v souvislosti s rozpadem SFRJ a vytvořením Svazové republiky Jugoslávie se stala politickou periferií, která byla silně podřízena rozhodujícímu vlivu Srbska.

Dřívější postavení Srbska v rámci Socialistické federativní republiky Jugoslávie bylo v porovnání s jinými jugoslávskými republikami velice specifické, protože uvnitř této republiky byly ustaveny dvě autonomní oblasti (AO) Kosovo a Vojvodina.

Postupující decentralizace jugoslávských institucí a předávání pravomocí na nižší úrovně mělo pro tuto republiku neblahé následky. Velká část rozhodnutí, učiněných v této republice, byla povinně konzultována s vedeními obou autonomních oblastí, přičemž tento postup byl užším¹ Srbsku spatřován jako neúnosný a velmi komplikující vzájemné vztahy republikových a autonomních orgánů a jednotlivých svazů komunistů. Změnou ústavy Srbska v roce 1989, kterou se podařilo Slobodanu Miloševićovi docílit, byly nenapravitelně poškozeny i tak již silně napjaté vztahy s kosovskými Albánci. Ještě před vyhlášením nezávislosti Kosova v roce 2008, kterému rovněž předcházela válka a zásah mezinárodního společenství, se tehdejší politická reprezentace kosovských Albánců, zvolená v tajných volbách, rozhodla na počátku 90. let jít stejnou cestou jako Slovinsko a Chorvatsko. Při neúspěchu, který pro Demokratický svaz Kosova představovala neochota třetích zemí nezávislost Kosova uznat, se tato politická strana soustředila na vytvoření paralelního státu a dosažení co největší míry separace kosovskoalbánské společnosti od nově vzniklé Svazové republiky Jugoslávie. Srbští postkomunisté se u moci udrželi do roku 2000, přičemž v 90. letech vládnoucí Socialistická strana Srbska čelila četným krizím, které neumožňovaly plnou konsolidaci tohoto režimu. 5. října 2000 byla uznána porážka Slobodana Miloševiče v jugoslávských prezidentských volbách a v prosinci byly vypsány srbské parlamentní volby, v nichž zvítězila opoziční koalice DOS.

Předložená práce se věnuje Srbsku v období, které předcházelo válce, jejíž důsledky jsou na většině zemí bývalé Jugoslávie patrné dodnes. Za hlavní příčinu rozpadu Jugoslávie je často považována vzrůstající míra nacionalizmu, zejména v 80. letech. V této souvislosti je někdy uváděno především Srbsko, které bylo vnímáno jako velmi agresivní, s tím, že rostoucí míra nacionalizmu v této republice ohrožovala ostatní národy. K tomuto hodnocení se přiklání například poslední velvyslanec USA Warren Zimmermann, který dokonce považoval srbský nacionalismus za nejnebezpečnější ze všech jugoslávských. Tento pohled je často umocňován skutečností, že v Srbsku se projevy nacionalizmu prosazovaly velmi brzy a ve větší síle, než v ostatních částech federace. Rovněž příklon vedení srbských komunistů k nacionalistickému proudu je velmi často vnímán jako nejdůležitější aspekt, který umožnil srbským komunistům

¹ Jedná se o část Srbska mimo obě autonomní oblasti.

udržet se u moci. Tento pohled je pochopitelný, protože ve druhé polovině 80. let vedení srbských komunistů stíhalo tyto projevy v mnohem menší míře než ostatní svazy komunistů. Mezi některými předními nacionalistickými opozičními osobnostmi našlo vedení srbských komunistů podporu a pozdější spojence. Přesto nebyl příklon srbských komunistů k nacionalismu zdaleka tak jednoznačný. Některé nacionalistické projevy během druhé poloviny 80. let vedení srbských komunistů nepodpořilo. Dezintegrace Jugoslávie představovala velmi zdlouhavý a komplexní proces ovlivňovaný řadou faktorů, do nichž je nutno zahrnout i nárůst nacionalismu mezi jugoslávským obyvatelstvem. Přesto hlavními faktory zůstávají jevy související se strukturálními problémy samosprávného socialismu a těžkopádností jugoslávských institucí, které nedokázaly efektivně čelit vzrůstajícím společenským problémům a dlouhodobé ekonomické krizi. Příklon některých jugoslávských elit k nacionalistickým požadavkům části společnosti, zejména Slobodana Miloševiče, je spíše důsledkem zmíněných problémů a snahy hledat novou společenskou legitimitu.

V této práci jsou zkoumány nezávislé proměnné, které dopomohly srbským komunistům, aby se udrželi u moci i po prvních volbách, které proběhly v závěru roku 1990. Klíčový je výzkum zejména období mezi lety 1987–1991, kdy proběhlo převzetí moci Slobodanem Miloševičem, Antibyrokratická revoluce a omezení autonomního statutu pro Kosovo a Vojvodinu v procesu rozpadu Jugoslávie. Antibyrokratická revoluce představuje specifickou mobilizaci obyvatel, kdy její iniciativa vychází zdola (z davu) i shora (byla iniciována Slobodanem Miloševičem ke konci 80. let). Tři nezávislé proměnné, které jsou klíčové pro výzkum, představují: nacionalismus, ekonomické faktory a institucionální těžkosti Jugoslávie a Srbska. Zpočátku byly v Srbsku nacionalistické problémy spíše vnímány jako druhořadé s výjimkou hodnocení vztahu Srbska k autonomní oblasti Kosovo. V 80. letech dochází k řadě nepokojů a protestů kosovských Srbů, kteří jsou nespokojeni se svým postavením v rámci této autonomní oblasti a jejich motivace podléhá nacionalistickým požadavkům a cílům. Na druhé straně dochází v 80. letech v Srbsku k řadě protestů z důvodu neutěšené ekonomické situace. Jugoslávie se ke konci 70. let dostala do obrovských dluhových potíží a její ekonomika stagnovala, což velmi silně ovlivnilo situaci ve společnosti. Práce je založena na následujících hypotézách:

1) *Jugoslávské instituce na federální úrovni byly velmi slabé. Prosazování politiky federálních orgánů velice často naráželo na odmítavá stanoviska republik, které měly možnost některá rozhodnutí zablokovat. Struktura a výkonnost srbské ekonomiky ovlivnily hospodářskou politiku Svazu komunistů Srbska. Tato republika, zejména v období po změně ústavy v roce 1989, patřila spolu s Chorvatskem a Slovinskem mezi republiky, které byly velmi nezávislé na federální vládě. Srbsko důsledně prosazovalo vlastní politiku, která byla v přímém rozporu s plány federální vlády Ante Markoviće. Přestože Srbsko patřilo mezi rozvinutější země Jugoslávie, struktura ekonomiky byla podobná spíše zaostalejším republikám a autonomní oblasti Kosovo. Srbsko mělo celkem vysoký podíl obyvatelstva pracujícího v zemědělském sektoru, přibližně 18 %, a 45 % zaměstnaného obyvatelstva v produktivním věku pracovalo v těžkém průmyslu. Toto odvětví představovalo sektor s nejvýraznějšími problémy v souvislosti s ekonomickou krizí a bylo velice ztrátové. V Srbsku byla také vysoká míra nezaměstnanosti. Na rozdíl od Slovinska a Chorvatska, zemí, jejichž kroky směřovaly k postupné liberalizaci republikové ekonomiky, srbské politické elity zastávaly podobné názory jako v dřívějším období zaostalejší republiky Makedonie, Černá Hora a Bosna a Hercegovina a snažily se prosadit protekcionistická opatření a dotace pro nerentabilní podniky těžkého průmyslu. Spolu s Kosovem získaly tyto tři republiky tzv. status nerozvinutých a čerpaly finanční prostředky ze Srbska, Vojvodiny, Slovinska a Chorvatska. Srbsko v roce 1989 změnilo svou ústavu, kdy pod nátlakem přiměl Slobodan Milošević obě autonomní oblasti k jejímu odsouhlasení. Ústava omezila autonomní status Kosova a Vojvodiny. Finanční prostředky směřující do Kosova z fondu pro nerozvinuté od této změny přerozdělovalo vedení republiky Srbsko a ne vedení autonomní oblasti Kosovo, jak tomu bylo doposud. Srbsko se tak částečně stalo příjemcem pomoci pro nerozvinuté části Jugoslávie a začalo prosazovat politiku podobnou nerozvinutým zemím. Vysoká míra závislosti Makedonie a Bosny a Hercegoviny na federálních orgánech zapříčinila, že mnohé reformní kroky federální vlády byly tyto dvě republiky nuceny z velké míry podpořit. Černá Hora sledovala podobný kurz jako Srbsko, protože po roce 1989 bylo vedení nejmenší jugoslávské republiky závislé na vedení srbských komunistů.*

2) *Úspěch Slobodana Miloševiče spočíval především ve využití nacionalizmu a šířící se sociální nejistoty mezi obyvatelstvem. Ekonomická krize v 80. letech destabilizovala materiální status hůře situované části členské základny Svazu komunistů Srbska a Slobodan Miloševič se snažil svou ekonomickou politikou získat podporu těchto členů Svazu komunistů Srbska a Socialistického svazu pracujících Srbska. Sociální otázky byly v této době klíčové, proto se Svaz komunistů Srbska (SKS) před rozpadem Jugoslávie soustředil výhradně na ně. Snahou Slobodana Miloševiče nebyla transformace srbské ekonomiky, ale zavádění protekcionistických opatření, často na úkor ostatních republik a autonomních oblastí. Ekonomické vazby v Jugoslávii byly velice nepřehledné. Ekonomicky a politicky byl jugoslávský systém založen na tzv. dohadovacím principu. V jeho rámci musela být nejrůznější rozhodnutí konzultována a také odsouhlasena na nižších správních úrovních – přes federaci, republiky a autonomní oblasti, okresy až po samotné obce (komuny) jako nejnižší správní jednotky. Jednotlivé firmy a zájmová sdružení přitom zakládaly také svoje orgány a spolu s územně správními celky přesahoval počet těchto jednotek na počátku 80. let 21 000. Vazby mezi jednotlivými subjekty se staly velice nepřehlednými. Zejména systém subvencí a dotací do jednotlivých odvětví byl značně složitý. V 80. letech se stále častěji z nejrůznějších částí jugoslávské federace ozývají kritické hlasy, že daná republika či autonomní oblast doplácí na jiné. Zmíněné postoje byly přítomné zejména ve vedení komunistů ze Srbska. Populistické poukazování na některé příklady anomálních dotací v neprospěch Srbska přineslo vedení srbských komunistů značnou popularitu, neboť se zdálo, že mají snahu a vizi, jak neutěšenou situaci napravit.*

V Jugoslávii se na konci 80. let značná část hůře situovaných komunistů od všech svazů komunistů postupně odkláněla. Miloševičova ekonomická politika zohledňovala zájmy níže postavených členů této strany, ve snaze udržet si jejich podporu, a dalších skupin, s nimiž srbští komunisté organizovali protesty. Za podpory těchto skupin byla svržena tehdejší vedení Svazů komunistů Vojvodiny a Černé Hory, která byla označena za viníky neutěšené ekonomické situace. Toto spojení se ukázalo být klíčové pro kompletní převzetí moci v těchto částech Jugoslávie. Velmi důležitou úlohu v tomto procesu rovněž sehrála tzv. společensko-politická organizace Socialistický svaz pracujících Srbska, která umožnila silnější napojení na protestující během Antibyrokratické revoluce, zejména z řad nespokojených dělníků. V průběhu

Antibyrokratické revoluce existovaly v Srbsku podobné protesty jako ve Slovinsku. Na rozdíl od této části Jugoslávie se srbská veřejnost dožadovala především zlepšení ekonomické situace a svého materiálního postavení a odstranění starých elit z Titových dob. Těchto protestů bylo rovněž využito pro odstranění některých elit užšího Srbska, které nepatřily k Miloševićovým přívržencům. I přes toto napojení na protestující nebylo vedení srbských komunistů, podobně jako v ostatních republikách, schopno úplně zabránit odlivu členské základny a právě Socialistický svaz pracujících Srbska dopomohl získat pro nově vznikající Socialistickou stranu Srbska (SPS) nové členy. Ostatní svazy komunistů postupně opouštěli především dělníci a studenti. Srbští komunisté nechtěli přijít o podporu zejména dělníků.

Jugoslávská federální vláda vedená Ante Markovićem, která nastoupila v lednu 1989, prosazovala politiku liberalizace jugoslávské ekonomiky. V prosinci 1989 byly ohlášeny podstatné změny, znamenající privatizaci a strategii šokové terapie. Konkrétní opatření prováděla federální vláda na počátku roku 1990, přičemž Svaz komunistů Srbska se snažil její kroky omezovat v obavě před destabilizací části populace, u níž čekal klíčovou podporu. Téma liberalizace jugoslávské ekonomiky a přechod k tržnímu hospodářství představovala pro řadové obyvatele Jugoslávie před prvními volbami, na rozdíl od jiných postkomunistických zemí, naprosto konkrétní opatření. V Srbsku se podstatná část společnosti obávala dopadů těchto změn. Vedení srbských komunistů ve svůj prospěch využilo zejména vzrůstajících sociálních nejistot u obyvatel Srbska.

3) *Vedení Svazu komunistů Srbska se snažilo využít všech institucionálních výhod, které mu poskytoval komunistický režim. Samotný Svaz komunistů Srbska byl v poměrně dobré pozici pro to, aby jeho vedení bylo dostatečně jednotné a strana tak poměrně dobře zvládla transformaci a adaptaci na měnící se podmínky v tranzitivním období.* Tyto výhody představují zejména poměrně velká intenzita a častá frekvence vnitrostranických čistek v období mezi lety 1945 a 1990, která byla ve Svazu komunistů Srbska velmi výrazná a vývoj v srbské komunistické straně velmi poznamenala. Dalším faktorem je etnická homogenita strany v období tranzice. Tam, kde je členská základna strany etnicky homogenní, je strana lépe schopna se adaptovat na měnící se podmínky, aniž by hrozil větší vnitrostranický rozkol. Svaz komunistů Srbska nepředstavoval etnicky homogenní stranu. Byla institucionálně svázaná se svazy komunistů obou

autonomních oblastí, jejichž členové byli zároveň i členy srbského Svazu komunistů a delegáti těchto svazů se měli možnost rovněž podílet na volbě předsedy Svazu komunistů Srbska. Vedení srbských komunistů se opíralo o stranickou základnu, kterou poskytovala stranická organizace působící v užším Srbsku. Po konsolidaci moci v této části Srbska mohlo Miloševićovo vedení konfrontovat vedení vojvodinských a kosovských komunistů, přičemž podstatné změny, které srbští komunisté na úkor obou autonomních oblastí prosadili, vedly k odklonu převážné části členské základny Svazu komunistů Kosova. Rovněž z tohoto důvodu se vedení srbských komunistů nemohlo podařit získat výraznější podporu srbských členů Svazu komunistů Bosny a Hercegoviny, aniž by to vyústilo v rozklad bosenskohercegovské stranické organizace.

Další faktor představují generační obměny. Ve Svazu komunistů Srbska se uskutečnily generační obměny v polovině 80. let. Stranické vedení bylo v době, kdy se Srbsko ocitlo v tranzici, plně v rukou mladší, nastupující generace komunistů. K udržení se u moci straně dále napomohlo charizmatické vedení Slobodana Miloševiče. Část opozičních požadavků, které se objevily ve druhé polovině 80. let, srbští komunisté naplnili. V procesu tranzice představovali vládnoucí komunisté silnějšího aktéra, který přijal jen nezbytné změny, aniž by výrazným způsobem ohrozil vlastní mocenskou pozici. Srbským komunistům se na rozdíl od ostatních svazů komunistů, s výjimkou černohorského, podařilo zabránit příliš velkému odlivu členské základny a strana dokázala získat nové členy, kteří odliv dřívějších členů kompenzovali. Strana si uchovala poměrně rozsáhlou síť stranických poboček a byla schopna si tak udržet podstatný vliv. Poslední výhodou byla poměrně nízká míra závislosti na federálních orgánech. Srbští komunisté byli po změně ústavy Srbska v roce 1989 schopni provádět vlastní politiku, aniž by byli nuceni zohledňovat zájmy federace nebo autonomních oblastí.

Předložená dizertační práce je případovou studií, která reflektuje výraznou odlišnost Socialistické federativní republiky Jugoslávie, protože zde byl zaveden velmi specifický model *samosprávného socializmu*. Společenské uspořádání v rámci *samosprávného socializmu*, modelu uvedeného do praxe Svazem komunistů Jugoslávie, a definovaného zejména Edvardem Kardeljem, zavedlo odlišné mechanismy prakticky na všech úrovních jednotlivých správních celků a hospodářských jednotek, než tomu bylo v zemích bývalého komunistického bloku. Možnosti komparace Jugoslávie

s ostatními komunistickými zeměmi je proto omezená. Rovněž stupeň decentralizace byl v Jugoslávii v porovnání s jinými komunistickými zeměmi poměrně vysoký, přičemž vazby uvnitř jugoslávské federace byly velmi složité a nepřehledné. Srbsko představuje republiku, která na rozdíl od ostatních jugoslávských republik měla také velmi specifickou podobu, jež se negativně promítla do fungování republikových institucí a orgánů. Jako jediná republika bylo Srbsko pojato jako tzv. složená republika, kde v jejích centrálních orgánech byly rovněž zastoupeny obě autonomní oblasti, se kterými měla být koordinována podstatná rozhodnutí, činěná na republikové úrovni. Podobně je tomu i ve Svazu komunistů Srbska, jak již bylo řečeno, jehož členy byli i členové obou svazů komunistů autonomních oblastí. Podstatný nárůst kompetencí republik a autonomních oblastí byl schválen mezi lety 1967 až 1971, přičemž nejvýraznější posílení republikových a autonomních pravomocí znamenalo přijetí ústavy z roku 1974. Obě autonomní oblasti se staly na republice Srbsko nezávislé, zatímco orgány Srbska byly v podstatné míře závislé na rozhodnutích, učiněných orgány autonomních oblastí. Mimo ně se ocitlo tzv. „užší“ Srbsko, které podléhalo pouze republikovým orgánům, zatímco Autonomní oblast Kosovo a Autonomní oblast Vojvodina měly své vlastní instituce, jež zasahovaly do celorepublikového rozhodovacího procesu. Tato podoba republiky Srbsko nesmírně komplikovala fungování republikových orgánů, kde pro přijetí celé řady nejrůznějších rozhodnutí, schvalovaných Socialistickou republikou Srbsko, byla potřeba získat souhlas Kosova a Vojvodiny a na některá podstatná rozhodnutí srbských republikových orgánů se vztahovalo právo veta autonomních oblastí. Tato podoba uspořádání republiky Srbsko vzájemné vztahy mezi republikou a autonomními oblastmi velmi komplikovala. Srbsko v těchto ohledech představuje jedinečný případ i v rámci Jugoslávie.

V Srbsku, na rozdíl od ostatních jugoslávských republik, bylo ze strany srbských komunistů možné zaostávající ekonomiku a hospodářský propad populisticky svést na obtížné postavení Srbska v Jugoslávii a poukázat na skutečnost, že obě autonomní oblasti mají právo veta na rozhodnutí republiky Srbsko. Tento stav se týkal především ekonomických otázek. Změnou jejich statutu byly uspokojeny dva velmi významné společenské proudy, které se ukázaly být pro srbské komunisty klíčové, nacionalistický a sociální proud. Srbští komunisté přitom definovali své hlavní priority v 80. letech:

změnu postavení Socialistické republiky Srbsko v rámci Jugoslávie (opětnou integrací s oběma autonomními oblastmi) a zlepšení ekonomické situace. Priorita reintegrace Srbska byla dominantní ještě před Miloševićovým nástupem k moci. Ještě v 70. letech vydalo vedení Svazu komunistů Srbska dokument zvaný *Modrá kniha*, v němž zaznívaly požadavky omezení autonomie Kosova a Vojvodiny. Tehdy ještě nebyli srbští komunisté úspěšní. Narazili na odpor ostatních republik, obou autonomních oblastí a i na odpor samotného Josipa Broze Tita. Zatímco dříve se předchůdci Slobodana Miloševiče neodvážili tyto plány prosadit proti vůli obou autonomních oblastí, podobnou politiku prosazoval i bezprostřední Miloševićův předchůdce Ivan Stambolić v rámci svého ekonomického programu. Slobodan Milošević, přestože jeho svržení inicioval, pokračoval v jeho politice v obou bodech a se svými přívrženci ve Svazu komunistů Jugoslávie zdařile spojili a prosadili oba požadavky širšího očekávání srbské společnosti i přes odpor ostatních republik. Přijetím nové ústavy v roce 1989 získalo Srbsko kontrolu nad financemi obou autonomních oblastí. Zisk této kontroly byl velice důležitý především proto, že podobně jako Slovinsko, Chorvatsko a Autonomní oblast Vojvodina patřilo užší Srbsko mezi plátce do fondu nerozvinutých. Nyní disponovalo částí těchto finančních prostředků, původně určených pro Kosovo, kam dříve směřovalo 40 % z celkových financí tohoto fondu. Získané prostředky se srbští komunisté snažili použít na navýšení platů a na pokrytí částí ztrát velkých průmyslových podniků. Kroky S. Miloševiče nebyly motivovány zlepšením situace v dlouhodobém měřítku, ale utlumením sociálně motivovaných nepokojů, které byly v Srbsku přítomny a které vnímal jako ohrožení moci SKS.

Jak již bylo uvedeno, jsou pro výzkum identifikovány tři nezávislé proměnné: nacionalismus, socioekonomické faktory a institucionální podoba Jugoslávie. Hlavním cílem předložené práce je poskytnout vysvětlení procesů uvnitř Socialistické federativní republiky Jugoslávie, které umožnily Svazu komunistů Srbska uchovat si svou velmi silnou, dominantní pozici i během procesu tranzice. Vedlejším cílem je postihnout hlavní selhání institucí samosprávného socializmu. Fenomén nacionalismu v bývalé Jugoslávii je velmi dobře zdokumentován. Proto se práce ve větší míře soustředí na socioekonomické faktory, společenskou nespokojenost vyplývající ze zhoršení socioekonomických podmínek obyvatel Srbska, strategii Svazu komunistů Srbska vůči těmto sociálně laděným požadavkům a využití republikových a stranických institucí

v Srbsku a obou autonomních oblastech. Dalším dílčím cílem je rovněž zařadit strategii srbských komunistů do širšího rámce jugoslávských federálních institucí a Svazu komunistů Jugoslávie.

Z důvodu nadměrné komplikovanosti celého politického systému Socialistické federativní republiky Jugoslávie je nutno prozkoumat základní prvky politického systému tak, jak byl postupně vytvářen, přičemž je nutno detailně prozkoumat politický systém po roce 1974, kdy jej definitivně dotvořila poslední ústava Socialistické federativní republiky Jugoslávie. Rovněž rok 1976 přinesl důležité legislativní změny. V této době je přijata tzv. Malá ústava,² která vkládá nové prvky pro fungování tzv. samosprávného socializmu. Práce sleduje postupné změny Svazu komunistů Jugoslávie. Přestože se snaží o uchopení problémů Srbska, není možné se omezit pouze na tuto republiku, protože provázanost jednotlivých aspektů a faktorů napříč celou Jugoslávií je natolik zásadní, že omezení se pouze na Srbsko může vést k opomenutí některých zásadních fenoménů, které měly na zkoumanou problematiku vliv. Komplikované vztahy v rámci samosprávného socializmu se mezi jednotlivými republikami týkají především Srbska, zejména kvůli podobě institucionálního rámce této republiky. Detailní pochopení fungování samosprávného socializmu a vztahy mezi samosprávnými jednotkami, společensko-politickými organizacemi a jugoslávskými státními institucemi, působícími na nejrůznějších úrovních, je s odstupem času velmi obtížné analyzovat. Rovněž se zdá být velmi složité určit, jaký byl tehdy skutečný vztah mezi vedeními jednotlivých jugoslávských firem a dělnickými radami v samosprávných jednotkách. Původní záměr o opravdu podrobné porozumění skutečného fungování samosprávného socializmu a dohadovacího principu mezi samosprávnými jednotkami, komunami, republikovými orgány a samotnými svazy komunistů byl naplněn jen částečně. Tento limit je spojen s možností detailně pochopit strukturální problémy jugoslávské ekonomiky. Jugoslávské statistiky byly často svazy komunistů upravovány a pozměňovány, aby byl vylepšen celkový dojem z ekonomického vývoje v daných republikách a autonomních oblastech. Tyto praktiky byly rozšířeny mezi srbskými komunisty, zvláště během Miloševićova období, kteří navenek prezentovali optimizmus ohledně dalšího ekonomického vývoje. Z některých statistik rovněž vždy nevyplývá,

² Zákony o sdružené práci.

zda se údaje týkající se Srbska vztahují na celou republiku, nebo se týkají jen užšího Srbska. Velmi podstatným limitem, který přetrvává do současnosti, je silná personalizace srbské politiky v letech 1987 až 2000 s osobou Slobodana Miloševiče, přičemž pozornost vůči jiným aktérům, podporujícím tohoto politika, je slabší. Práce se snaží identifikovat skupiny, které jeho politiku podporovaly. Další problém výzkumu představuje válka, která zásadním způsobem ovlivnila politický vývoj v zemích, jež se ocitly ve válečném konfliktu po roce 1991. Rovněž srbská společnost byla válečnými okolnostmi poznamenána a následky války jsou patrné dodnes. Z tohoto důvodu se předložená dizertační práce snaží detailně zachytit období, které předcházelo momentu, kdy se srbsští političtí představitelé rozhodli pro vstup do vojenského konfliktu, a snaží se zkoumat jejich strategii před tím, než toto rozhodnutí bylo přijato.

Odborných publikací, zkoumajících rozpad Jugoslávie, její samotnou podobu v 80. letech a důvody, které napomohly Slobodanu Miloševičovi udržet se u moci i po roce 1990, je celá řada. Mezi prvními je potřeba zmínit knihu Slobodana Antoniče *Zarobljena zemlja. Srbija za vladavine Slobodana Miloševića*, která představuje pokus o reflexi režimu Slobodana Miloševiče do roku 2000. Autor si uvědomuje, že události v Srbsku na konci 80. let a 90. let jej velmi ovlivnily, proto v této souvislosti uvádí: „Knihu psal sociolog, současník událostí. Ne historik, který je daleko od doby a místa, které popisuje a může v klidu sledovat události a jejich výsledky. Popisoval jsem v této knize události, vývoj, nálady veřejnosti tak, jak jsem je prožil a pocítil.“³ Slobodan Antonić považuje režim Slobodana Miloševiče za neustále ohrožovaný četnými krizemi, kterých Slobodan Antonić vymezil mezi lety 1987 až 2000 celkem sedm. Samotného Miloševiče hodnotí, jako člověka, který neměl dlouhodobou strategii, ale spíše se spoléhal na krátkodobou taktiku, přičemž byl vždy schopen využít všech výhod pro to, aby se udržel u moci. V práci byly použity ideologicky zatížené studie autorů pocházejících z jugoslávského prostředí. K těmto publikacím bezesporu patří *Smysl strany* Zorana Vidojeviće, který poukazuje na nutnost, aby se Svaz komunistů Jugoslávie znovu, jako ve 40. letech, stal motorem celospolečenských přeměn. V této studii je velmi cenná identifikace některých příjmových skupin, kterých se v podstatné míře nedotkly následky vleklé ekonomické krize. Záměrem tohoto autora

³ ANTONIĆ, Slobodan: *Zarobljena zemlja. Srbija za vlade Slobodana Miloševića*. Beograd 2002, s. 11.

pravděpodobně bylo poukázat na skutečnost, že ekonomická krize nepostihla pouze část společnosti, nalézající se mimo členskou základnu Svazu komunistů Jugoslávie, ale ve stejné míře byli následky ekonomické krize postiženi i členové strany. Velmi cenné svědectví o problémech Jugoslávie v 80. letech podal jeden z nejvýše postavených politiků zkoumaného období. Jedná se o Raifa Dizdareviće, jehož kniha byla přeložena i do češtiny pod názvem: *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie. Svědectví*. Jeden z posledních předsedů Předsednictva SFRJ hodnotí vnitřní těžkosti země z pozice velmi vlivného titoisty, příslušníka starší generace, působícího ke konci 80. let na federální úrovni. Jeho vzpomínky jsou podepřeny mnoha četnými zápisy z nejrůznějších porad, které jako bývalý diplomat byl zvyklý pořizovat. Raif Dizdarević zveřejnil svůj pohled na rozpad Jugoslávie, ale jako příslušník odcházející Titovy generace vnímal některé otázky z ideologického hlediska. Například s velkou nedůvěrou hodnotí kroky Mezinárodního měnového fondu, jenž v 80. letech poskytoval Jugoslávii půjčky výměnou za některá reformní opatření. Podobně ideologicky orientovaná na samosprávný socializmus je i publikace Radoše Smiljkoviće a Jima Seroky z roku 1986: *Political Organizations in Socialist Yugoslavia*, jež velmi detailně zachycuje jednotlivé instituce od federální úrovně až po nejnižší správní jednotky v Socialistické federativní republice Jugoslávii, jejich vývoj od konce druhé světové války až do 80. let, kdy byla tato kniha napsána. Oba autoři přistupují k politickému systému Jugoslávie a k samosprávnému socializmu velmi nekriticky. Samotný Radoš Smiljković byl členem Svazu komunistů Srbska a v období nástupu Slobodana Miloševiče jej aktivně podporoval. Přitom jeden z elementárních symptomů krize samosprávného socializmu jsou především silné dělnické protesty, jež se živelně rozšířily po celé Jugoslávii. Tyto protesty byly především následkem toho, že ustavené dělnické rady, které měly spolu s vedením jednotlivých jugoslávských firem koordinovat nejdůležitější kroky, čímž měly do budoucna zamezit větším konfliktům, ve své úloze selhávaly. Protože některé skupiny pociťovaly, že v rámci dělnických rad nejsou schopny zabezpečit své zájmy, byly nuceny upozornit na své problémy mimo tyto struktury, což je evidentní symptom jejich selhání. Na rozdíl od této autorské dvojice, obhajující samosprávný socializmus, jiný jugoslávský autor, Laslo Sekelj (*Yugoslavia: the Process of Disintegration*) přistupuje k politickému uspořádání SFRJ velmi kriticky. Snaží se o identifikaci hlavních problémů v Jugoslávii, velmi kriticky hodnotí i samotný Svaz komunistů

Jugoslávie a zabývá se hlavními mechanismy kontroly společnosti, prováděné Svazem komunistů Jugoslávie. Rovněž polský historik Michał Jerzy Zacharias se velmi detailně snaží postihnout všechny faktory, související s rozpadem Jugoslávie. Hlavním problémem je podle Zachariase kromě institucionálních těžkostí SFRJ rozmáhající se nacionalismus, který byl využit republikovými elitami. V souvislosti s nástupem Slobodana Miloševiče velmi dobře poukazuje na proměnu tohoto srbského komunisty, který stále častěji používá nacionalistický apel k srbské společnosti. Přestože před volbami v roce 1990 se zaměřila transformovaná SPS především na ekonomické otázky, tento autor se domnívá, že ekonomická témata samotná nebyla schopna zajistit volební vítězství SPS a že velmi důležitou roli v tomto momentě sehrála nacionalistická rétorika. Dalším autorem z polského prostředí je Marek Waldenberg, který zastává příliš prosrbské pozice v souvislosti s rozpadem Jugoslávie a s nadcházející válkou. Mezi historickými pracemi je potřeba zmínit také monografii Jože Pirjevce *Jugoslávie 1918 – 1992. Vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevičovy a Titovy Jugoslávie*. Pirjavec velmi neustranně analyzuje hlavní příčiny rozpadu Jugoslávie. Nejbojša Vladislavljević se dlouhodobě zabývá Antibyrokratickou revolucí. V dřívější době se zaměřoval na protesty kosovských Srbů z 80. let. V roce 2008 Vladislavljević publikoval studii pod názvem: *Serbia's Antibureaucratic Revolution. Milošević, the Fall of Communism and Nationalist Mobilization*, kde se velmi podrobně zabývá problémy republiky Srbsko, přičemž hlavní pozornost je věnována protestům z 80. let. Autor se rovněž pokouší proniknout do složitých vztahů mezi komunistickými elitami a část jeho poznatků je založena na rozhovorech s čelními představiteli Svazu komunistů Srbska. Lenard Cohen (*Socialist Pyramid. Elites and Power in Yugoslavia*) se velice detailně zabývá postavením jugoslávských elit v SFRJ. Přestože byla kniha publikována v roce 1989, některá data jsou ze 70. let, což ale nesnižuje Cohenovo obrovské úsilí pochopit strukturu jugoslávských, zejména komunistických elit, působících na nejrůznějších úrovních. Rovněž jeho další publikace, zabývající se problémy SFRJ a SRJ v období Miloševičovy vlády: *Serpent in Bosom. The Rise and Fall of Slobodan Milošević* lze doporučit, přestože se Lenard Cohen zabývá strukturálními problémy Srbska, domnívá se, že nástup Slobodana Miloševiče je spíše spojen s jeho „apelem k patriotickým

*sentimentům, které byly silně zakořeněny v srbské politické kultuře.*⁴ Rovněž Jasna Dragović-Soso v knize *Spasionici nacije. Intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma* přisuzuje nejvýznamnější roli Miloševićova mocenského vzestupu příklonu k nacionalistické opozici. Velmi zásadní publikaci představuje kniha Roberta Thomase, která je hodnocena jako jedna z nejlepších snah pochopit Miloševićovo Srbsko, zejména v post-daytonském období. Přestože poměrně malá část této publikace souvisí s předmětem výzkumu předložené dizertační práce, autor velmi dobře uchopil problémy Srbska před a během rozpadu Jugoslávie, rovněž tak problémy Srbska během tranzice. Další autorkou je Susan Woodward, která zachycuje rozpad Jugoslávie a následný konflikt na tomto území v monografii *Balkan Tragedy, Chaos and Dissolution after the Cold War*. Susan Woodward spatřuje hlavní příčiny rozpadu Jugoslávie především v dezintegraci centrálních autorit, v níž velmi zásadní úlohu sehrála zejména ekonomická krize. Tato autorka vnímá vlivy nacionalizmu jako druhořadé.

V práci rovněž byly využity četné monografie a studie srbských politologů a sociologů, jakými jsou mimo Slobodana Antoniče a Laszla Sekelje také Vladimir Goati, Nebojša Popov, Marija Obradović nebo Zoran Slavujević, kteří zkoumají Srbsko během období tranzice. Mezi ekonomy, zabývajícími se hospodářskými problémy Socialistické federativní republiky Jugoslávie, je potřeba uvést Michaela Palaireta, který se zabýval ekonomickými problémy některých srbských gigantických podniků, mezi něž patřilo SMK Smederevo nebo známá automobilka Jugo. Výzkum velkých podniků během existence SFRJ představuje jedinou možnost, jak alespoň částečně pochopit těžkosti fungování samosprávného socializmu a některé principy dohadovací ekonomiky. Michael Palairer se také zabýval následky makroekonomické hospodářské politiky Slobodana Miloševiče. Dalším ekonomem, zabývajícím se ekonomickými souvislostmi rozpadu Jugoslávie, je John Lampe. V srbštině jsou i jména cizinců zapisována foneticky, proto jsou v práci rovněž takto uváděna jména zahraničních autorů v případech, kdy bylo pracováno s překladem do tohoto jazyka. Motivem je pozdější snadnější dohledatelnost jednotlivých odkazů. John Lampe (*Jugoslavija kao istorija, bila je dvaput jedna zemlja*) se rovněž pokouší z pohledu ekonoma identifikovat hlavní problémy Jugoslávie, přičemž důvod příklonu k nacionalizmu vidí především v tom, že

⁴ COHEN, Lenard: *Serpent in Bosom. The Rise and Fall of Slobodan Milošević*. Colorado 2001, s. 80.

zhoršující se socioekonomická situace řady obyvatel zvýšila popularitu nacionalistických projevů.

Role nacionalizmu je důležitá zejména v období války. Strategie SKS a později SPS podléhala v pozdějším období neustálým změnám, přičemž prioritou jednotlivých bodů programu SPS se přesouvala. Následky válečného konfliktu posloužily jako vysvětlení pro katastrofální ekonomickou politiku vládnoucí strany. Velmi významnou roli sehrála schopnost srbských komunistů využít veškerých výhod, které jim hroučící se komunistický režim poskytoval. SPS si uchovala podstatný vliv nad nejdůležitějšími srbskými médii, dokázala zabránit rozkladu strany příliš velkým odlivem členů a zůstala tak politickým uskupením s nejsilnější členskou základnou. Protože hlavním cílem práce je poskytnutí vysvětlení procesů uvnitř Socialistické federativní republiky Jugoslávie, které umožnily Svazu komunistů Srbska uchovat si svou velmi silnou pozici i v procesu tranzice, představuje následná občanská válka v bývalé Jugoslávii časovou hranici pro předloženou studii. Budoucí výzkum může být rozšířen o ostatní jugoslávské republiky a o studii ekonomické strategie SPS po roce 1991, aby prověřil, jakou důležitost přisuzovala SPS ekonomickým aspektům, přičemž následky války sociální podmínky většiny obyvatel oproti 80. letům ještě velmi výrazně zhoršily. Téma rozpadu Jugoslávie a zejména studium Srbska, ale i ostatních jugoslávských republik, představuje oblast dlouhodobého autorova zájmu. Předložená práce částečně vychází z autorových dřívějších prací. Pro její zpracování bylo použito i přepracovaných, většinou různě pozměněných a doplněných částí dříve napsané diplomové práce, v přibližném rozsahu 40 normostran, jejichž podíl na celkovém rozsahu předložené dizertační práce se pohybuje kolem 16 %. Od těchto částí bylo velmi složité odhlédnout, protože část názorů a pohledů autora na problematiku bývalé Jugoslávie se za několik posledních let příliš nezměnila.

Na tomto místě bych chtěl poděkovat všem, kteří mi v různé míře pomohli při sepsání této dizertační práce. Zvláštní poděkování bych rád adresoval doc. Pavlu Šaradinovi za jeho přístup ke studentům, nejen doktorského studia, a za jeho velmi cenné komentáře, rady a podporu. Děkuji rovněž Alexandru Martynauovi za výměnu článků, knih a diskuze o střední a východní Evropě, svým rodičům za podporu během mého studia. Największe podziękowanie chcę przekazać żonie Magdalenie za wsparcie i za zrozumienie mojego zainteresowania byłą Jugosławią.

1. Koncepty a přístupy k demokratizaci

Atila Ágh výstižně označuje přechody k demokracii za „chaotické období s koexistencí dvou systémů, starého a nového.“⁵ V období bezprostředního úpadku starého režimu následuje chaos, ve kterém se jednotliví aktéři snaží redefinovat podobu společnosti, přičemž jejich zájmy často mohou být protichůdné a je jen velmi obtížné odhadnout budoucí politický a společenský vývoj těchto společností. Rovněž dílčí faktory, které zapříčinily rozklad vládnoucího nedemokratického režimu a pod jejichž vlivem se dané společnosti ocitly v tranzitivním období, jsou velmi rozmanité. Tranzice nemusí představovat krátké období, jak uvádějí J. Linz spolu s A. Stepanem, „tranzice může začít a nemusí být dokončena.“⁶ Navíc platí, že země, které se ocitnou v tranzici, se nemusejí nutně demokratizovat, přičemž „konsolidovaná demokracie je jedním z možných výsledků, které nastanou po kolapsu autoritářského režimu.“⁷ Mezi autory zabývajícími se problematikou demokratizace převažují tři základní přístupy k tomuto fenoménu:

1. „Modernizační přístup, který se soustředí na sociální a ekonomické požadavky, jež jsou spojeny s existujícími liberálními demokraciemi nebo s úspěšnou demokratizací.
2. Tranzitivní přístup, který se soustředí na politické procesy a iniciativy a volby elit, jejichž kroky vedou z autoritativní vlády směrem k liberální demokracii.
3. Strukturální přístup, který se soustředí na měnící se struktury moci favorizující demokratizaci.“⁸

Představitelem prvního přístupu je Seymour Martin Lipset. Zabýval se především sociálními a ekonomickými faktory a celkovou úrovní rozvoje, který vyústil ve směřování k demokracii dané společnosti. Dankward Rustow se jako první zabýval rolí politických elit a jejich strategií vůči demokratizačním změnám. Je považován za prvního představitele tranzitivního přístupu. Barington Moore a Anthony Gidens jsou

⁵ ÁGH, Atila: *Globalization and Central-East European Countries' Democratization: The Fourth Wave*. In: MARKOWSKI, Radosław – WNUK-LIPIŃSKI, Edmund (eds.): *Transformative Paths in Central and Eastern Europe*. Warsaw 2001, s. 98.

⁶ LINZ – STEPAN: c. d., s. 4.

⁷ ŽENÍŠEK, Marek: *Přechody k demokracii v teorii a praxi*. Plzeň 2006, s. 18.

⁸ POTTER, David: *Explaining Democratization*. In: POTTER, David a kol.: (eds.) *Democratization*. Cambridge 2008, s. 10.

řazení k poslednímu zmíněnému přístupu.⁹ Další kapitoly se budou uvedeným přístupům věnovat.

1.1 Demokratizace a demokratizační vlna

Autoři, věnující se přechodům k demokracii, rozvažují o problému v širších souvislostech, za které jsou považovány demokratizační vlny. Tento pojem byl vymezen Samuelem Huntingtonem. „Termínem demokratizační vlna se označuje skupina přechodů od nedemokratických vládních režimů k režimům demokratickým, k nimž dochází v nějakém ohraničeném časovém období a je jich podstatně více než přechodů opačným směrem, které se odehrají v témž období. Součástí takové vlny bývá obvykle také liberalizace nebo částečná demokratizace politických systémů, které se plně demokratickými prozatím nestanou.“¹⁰ Zároveň určil, že dosud proběhly tři vlny demokratizace, po jejichž odeznění následují protivlny, ovlivňující některé demokratické státy k přechodu k nedemokratickým systémům. Poslední, třetí vlna demokratizace, započala v roce 1974¹¹ a tento proces dosud nebyl ukončen.¹²

Někteří autoři přehodnotili počet demokratizačních vln, které se uskutečnily v minulosti. Příkladem může být Michael McFaul, který stanovuje celkem čtyři demokratizační vlny, či maďarský politolog Atilla Ágh, který jich určuje celkem pět. Přesto vidí přínos S. Huntingtona především v tom, že „objevil základní spojitost mezi globalizací a demokratizací.“¹³ Hlavním důvodem, proč Michael McFaul i Atilla Ágh vymezují více demokratizačních vln, je, že rozdíl mezi jižní Evropou, Latinskou Amerikou a střední a východní Evropou považují tito autoři za velice značné. Zatímco pro Michaela McFaula představují postkomunistické země čtvrtou vlnu,¹⁴ pro Atillu Ágha dokonce ani skupina postkomunistických zemí nemůže být brána jako homogenní, protože představuje tři velmi odlišné regiony zemí střední Evropy, Balkánu a východní

⁹ POTTER: c. d., s. 11 – 22.

¹⁰ HUNTINGTON, Samuel P.: *Třetí vlna. Demokratizace na sklonku dvacátého století*. Brno 2008, s. 24.

¹¹ Tamtéž, s. 13.

¹² WIATR, Jerzy: *Europa pokomunistyczna. Przemiany państw i społeczeństw po 1989 roku*. Warszawa 2006, s. 60.

¹³ ÁGH: c. d., s. 94.

¹⁴ McFAUL, Michael: *The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship: Noncooperative Transitions in the Postcommunist World*. In: *World Politics*, 54, 2002, č. 2, s. 213.

Evropy. U zemí střední Evropy, kam Ágh řadí „Polsko, Česko, Slovensko Maďarsko, Slovinsko a Chorvatsko, se ukazuje, že čím více se vzdalují od počátku 90. let, jsou podstatněji odlišné od demokratizací v jižní Evropě a Latinské Americe, které proběhly ve skutečné třetí vlně. Ve stejné míře, středovýchodoevropské demokratizace jsou stále více a více rozdílné od budoucích balkánských a východoevropských transformací, které můžeme považovat za nadcházející pátou vlnu za několik dekád.“¹⁵ Pohled Samuela Huntingtona brání polský sociolog Jerzy Wiatr, jenž se domnívá, že čtyři nebo dokonce více vln demokratizace, by mohlo zásadně narušit Huntingtonův koncept, protože každá demokratizační vlna je poté následována zpětnou protivlnou, která má za následek další vlnu demokratizace. Jerzy Wiatr upozorňuje, že žádnou protivlnu jsme dosud nezaznamenali.¹⁶ Z výrazné odlišnosti mezi komunistickými zeměmi a státy jižní Evropy a Latinské Ameriky vyplývají i rozdíly ve schopnosti daných režimů vyrovnat se s nepříznivými faktory, které ohrožovaly jejich moc. Pro komunistické režimy platí, že jejich kontrola nad společností a schopnost bránit svou mocenskou pozici byla daleko výraznější a z tohoto důvodu se zde případné změny mohly projevit až v pozdějším období.

Samuel Huntington uvádí pět změn v nedemokratických společnostech, které vedly k demokratizaci:

- 1) „Prohlubující se problémy legitimacy autoritářských systémů ve světě, kde se demokratické hodnoty těšily obecné popularitě, závislost legitimacy těchto režimů na jejich výkonnosti a úpadek takové legitimacy v důsledku vojenských porážek, hospodářského selhávání a ropných krizí let 1973-1974 a 1978-1979.
- 2) Bezprecedentní celosvětový hospodářský růst šedesátých let dvacátého století, v jehož důsledku došlo v mnoha zemích ke vzestupu životní úrovně většiny obyvatel, ke zvýšení kvality vzdělání a k výraznému nárůstu počtu příslušníků městské střední třídy.
- 3) Nápadné změny doktríny i činnosti katolické církve, které se poprvé projevil v průběhu Druhého vatikánského koncilu v letech 1963–1965, a související proměna řady národních církví z obhájců statu quo v odpůrce autoritářství a obhájce sociálních hospodářských a politických reforem.

¹⁵ ÁGH: c. d., s. 94.

¹⁶ WIATR: c. d., s. 61.

- 4) Změny v politice vnějších činitelů včetně nového postoje Evropského společenství k možnosti přijímání dalších členů, k níž došlo v šedesátých letech, zásadní proměny zahraniční politiky Spojených států po roce 1974, odkdy se jejím významným prvkem stalo prosazování lidských práv a demokracie v jiných zemích a Gorbačovova dramatická změna sovětské politiky a s ní související rezignace na udržování sovětské říše, k níž došlo na konci osmdesátých let, a
- 5) „lavinový efekt“ neboli „inspirace příkladem“, jež poskytovaly první přechody k demokracii v rámci třetí vlny posilující ty, kdo v jiných zemích usilovali o podobné změny režimu, a poskytující jim vhodné modely (to vše bylo navíc ještě posíleno novými prostředky mezinárodní komunikace).¹⁷

U demokratizací ve střední a východní Evropě byl navíc lavinový efekt v porovnání s jinými zeměmi výraznější.¹⁸ Atilla Ágh se dokonce domnívá, že země střední a východní Evropy „velmi intenzivně ovlivnily jedna druhou v jejich demokratické tranzici.“¹⁹ Srbsko je případem, kdy lavinový efekt přinutil vládnoucí komunisty k částečným změnám. Přestože se výrazné protesty, motivované nesouhlasem se stávající situací v Srbsku, objevily ještě před rokem 1989, vládnoucí komunisté využili požadavků demonstrujících pro posílení vlastních pozic v užším Srbsku a ovládnutí Vojvodiny a Černé Hory. V Kosovu naopak proti protestům zakročili silou a kvůli zvýšené přítomnosti policejních jednotek a armády se podařilo srbským komunistům držet autonomní oblast pod kontrolou.

1.1.1 Legitimita

Ústředním problémem upadajících komunistických režimů ve střední a východní Evropě byla klesající míra legitimacy. Anna Grzymała-Busse poukazuje na neschopnost

¹⁷ HUNTINGTON: c. d., s. 52

¹⁸ Tamtéž, s. 106.

¹⁹ ÁGH: c. d., s. 95.

komunistických stran svou ideologií a programem zaujmout širší společnost.²⁰ Jak dále uvádí Samuel Huntington, problémy, kterým čelily komunistické strany, byly velmi komplexní: „Jak se ve státní byrokracii šířila stagnace a socioekonomická nerovnost se upevňovala, ztrácela ideologie přitažlivost. Navíc začala být právě komunistická ideologie vážnou překážkou hospodářského rozvoje, takže režimu znemožňovala legitimovat se na základě hospodářské výkonnosti. V komunistických státech tudíž marxismus-leninismus ideologickou legitimitu sice zpočátku poskytoval, ale když postupem času jeho schopnost tak činit klesala, táž ideologie komplikovala komunistickým režimům snahu zajistit si legitimitu založenou na hospodářské výkonnosti.“²¹ Jerzy Wiatr upozorňuje na dlouhodobou stagnaci komunistických států v 80. letech. Za nejdůležitější příčiny považuje především neefektivitu ekonomického systému, příliš velké výdaje na zbrojení a neexistenci demokracie v těchto zemích.²²

V Srbsku v této souvislosti našlo Miloševićovo vedení viníky za neutěšenou ekonomickou situaci v řadách dříve vládnoucích titoistických elit. Srbští komunisté rovněž využili sociálně laděné protesty v době tzv. Antibyrokratické revoluce a snažili se přesvědčit obyvatele Srbska, že pouze jejich politika může vyvést Srbsko z krize. Částečný odklon od titoistických elit a hledání spojenců zejména u představitelů Socialistického svazu pracujících Srbska má ještě jeden důležitý aspekt. Tvůrci samosprávného socialismu počítali s dělnickými radami jako platformou, která vyřeší konflikty mezi vedením podniků a zaměstnanci. V době, kdy se dělnické stávky v Jugoslávii začínají objevovat, bylo evidentní, že tento nástroj selhal. Napojení srbských komunistů na Socialistický svaz pracujících Srbska mělo za cíl předcházet výraznějším protestům, které by byly motivovány neutěšenými socioekonomickými podmínkami zaměstnanců ve státních podnicích. Napojení na nespokojené protestující z řad dělníků vytvářelo dojem, že se Srbští komunisté pokoušejí o nápravu selhání samosprávného socialismu, tzn. podporu protestujících proti vedení podniků.

Samuel Huntington se domnívá, že „legitimita většiny režimů klesá úměrně době, po níž jsou u moci, v důsledku nutnosti přijímat rozhodnutí, jež mnohým nejsou po

²⁰ GRZYMAŁA-BUSSE, Anna: *The Programmatic Turnaround of Communist Successor Parties in East Central Europe, 1989-1998*, In: *Communist and Post-Communist Studies*, 35, 2002, č. , s. 53.

²¹ HUNTINGTON: c. d., s. 55.

²² WIATR: c. d., s. 62.

chuti, nesplněných slibů a rostoucí nespokojenosti obyvatelstva.“²³ Narozdíl od nedemokratických režimů demokratické systémy mají schopnost samy sebe obnovovat pomocí pravidelných voleb, na jejichž základě je novým politickým proudům umožněno se prosadit.²⁴ Některé nedemokratické režimy měly schopnost obměňovat vedoucí představitele. V tehdejší SFRJ existovaly mechanismy, které se snažily zabránit možnosti, aby jednotlivec v tehdejší politickém systému SFRJ získal moc a pozici obdobnou Josipu Brozi Titovi, a další mechanismy, které na federální úrovni měly zabezpečit rovnoprávné zastoupení všech jugoslávských národů. Z tohoto důvodu vznikala řada omezení, týkajících se obsazení několika pozic, kde byla dodržována přísná rotace funkcí a u některých stranických a státních funkcí poměrně krátká doba trvání mandátů. Přesto se v Jugoslávii etablovala poměrně rozsáhlá stranická oligarchie, kdy jednotliví vrcholní představitelé SKJ přecházeli z jedné významné funkce do druhé, a proto schopnost obměny vrcholných představitelů byla poměrně omezená. K jisté obměně elit tehdejší Jugoslávie přispěly generační změny ve Svazu komunistů Jugoslávie, kdy se do vedení prosazují mladší komunisté, kteří do této doby zastávají méně důležité funkce. Proces generační obměny vrcholných stranických a státních představitelů Jugoslávie se začíná projevovat od počátku 80. let.

1.1.2 Aktéři a způsoby přechodu

Jednotliví autoři, navazující na tranzitivní přístup, jako například Philippe Schmitter, Terry Lynn Karl²⁵ či Samuel Huntington nebo Adam Przeworski se zabývají interakcí mezi opozicí a vládnoucími elitami, které vytvářejí odlišné modely přechodu.²⁶ Nejznámější typologie přechodů k demokracii pochází od autorské dvojice Terry L. Karl a Phillippe Schmitter, kteří na základě interakce vládnoucích elit a ovládaných mas vymezili čtyři typy přechodů a sice: „pakt, vnucení, reformu a revoluci.“²⁷ Michael McFaul v této souvislosti uvádí, že „pakty získaly nejvíce

²³ HUNTINGTON: c. d., s. 55.

²⁴ Tamtéž.

²⁵ Terry Lynnová Karlová

²⁶ McFAUL: c. d., s. 216.

²⁷ ŽENÍŠEK: c. d., s. 73.

teoretické pozornosti,²⁸ a zároveň poukazuje na skutečnost, že mezi většinou autorů převažuje názor, že pakt uzavřený mezi vládnoucími elitami a opozičními představiteli zvyšuje šance dané země k úspěšnému přechodu k demokracii.²⁹ Pakt představuje: „variantu přechodu k demokracii, v němž jsou iniciátorem změn elity, které se shodnou na kompromisech vyhovujících všem zúčastněným silám.“³⁰ Další typ představuje reforma, která narozdíl od paktu vychází „zdola“ tzn. od mas a přinutí stávající elity ke změně systému. Třetím typem je podle této autorské dvojice vnucení. „Přechody k demokracii pomocí vnucení mají podobu přechodů shora. Zahrnují v sobě rozhodnutí elity nedemokratického režimu být hlavním iniciátorem změn.“³¹ Srbský případ lze v této typologii do tohoto modelu také zahrnout. Posledním typem je revoluce, kdy nespokojené masy povstanou proti stávajícímu režimu.³²

Rovněž Jerzy Wiatr se zabývá interakcí aktérů a mezi modely přechodů ve střední a východní Evropě uvádí: „Z dosavadních zkušeností úpadku komunistických systémů SSSR a evropských komunistických států je možné dojít k závěru, že se změny odehrávaly pěti velmi rozdílnými způsoby. Byly to: 1) sjednaná reforma systému 2) kapitulace a odevzdání moci 3) revoluce 4) reforma bez vyjednávání 5) rozpad federálního státu.“³³ Jerzy Wiatr souhlasí s Adamem Przeworskim a rovněž uznává vymezení vládnoucích elit na reformátory a tvrdé, či konzervativní zastánce stávajícího systému. Podobným způsobem uznává rozdělení opozice na dva základní proudy, z nichž první představuje umírněnou opozici a druhý radikální.³⁴ Jejich vzájemná interakce vytváří odlišné způsoby přechodu. Dawid Potter uvádí ještě další skupinu, která se podle některých autorů může objevit v opozičním táboře, a tu tvoří oportunisté. Představují bývalé přívržence režimu, kteří nezastávají žádné výraznější požadavky na demokratizaci, ale doufají, že ze změn získají výhody.³⁵

Vedení srbských komunistů je na pomezí obou „čistých“ aktérů. Podobně jako reformátoři (softliners) se srbští komunisté rozhodli provést některé změny a uvolnit

²⁸ McFAUL: c. d., s. 216.

²⁹ Tamtéž.

³⁰ ŽENÍŠEK: c. d., s. 74.

³¹ Tamtéž, s. 75.

³² Tamtéž.

³³ WIATR: c. d., s. 71.

³⁴ Tamtéž.

³⁵ POTTER: c. d., s. 15.

poměry v Srbsku teprve pod vlivem vývoje v ostatních jugoslávských republikách, ale ne za cenu ztráty vlastní moci. Vládnoucí komunisté měli navíc velkou převahu, vyplývající z celkové slabosti opozičních uskupení, která se na změnách politického prostředí prakticky nemohla podílet. Herbert Kitschelt poukazuje na skutečnost, že povaha „komunistického režimu a typ přechodu k demokracii ovlivnily výběr demokratických pravidel a model stranické soutěže.“³⁶ Z tohoto důvodu vytvořil Kitschelt tři typy komunistických režimů: patrimoniální, byrokraticko-autoritativní a národně-konsensuální komunismus.³⁷ Jerzy Wiatr se naopak domnívá, že, ačkoli se komunistické režimy od sebe velmi lišily, jisté podobnosti mezi nimi by měly být zohledněny, přestože „nepředstavují jediné, a spíše ani ne nejdůležitější faktory podmiňující změny.“³⁸ Herbert Kitschelt začlenil Srbsko během komunistického režimu do skupiny zemí, které přiřadil k patrimoniálnímu modelu komunizmu.³⁹ Tento typ komunistického režimu „vykazoval nízké příležitosti pro spory mezi elitami, nízkou míru artikulace společenských zájmů a nízkou až střední byrokratickou institucionalizaci. Tyto systémy se spoléhaly na hierarchické řetězce a osobní závislost mezi lídry uvnitř aparátu a jejich okolí, založené na extenzivních protektivních a klientelistických sítích. Opozice je potlačována, nebo kooptována do klientelistického systému.“⁴⁰ Rovněž kvůli celkové slabosti opozice byly elity schopny zavést do nových ústav mechanizmy, které jim zcela odpovídaly.⁴¹ Michael McFault uvedl, že v jím vymezené čtvrté vlně demokratizace, která proběhla ve velmi specifických komunistických zemích, rovněž jednotliví aktéři zastávali velmi odlišné úlohy, než jak tomu bylo v klasických zemích, jichž se týká třetí vlna demokratizace. Oproti zemím v této skupině nebyl v komunistických režimech stejně důležitý pakt mezi opozicí a vládnoucími elitami, ale rozložení sil mezi jednotlivými tábory po prvních volbách s tím, že politické proudy, které v těchto volbách zvítězily, prosazovaly pravidla politické

³⁶ KITSCHOLT, Herbert: *Formation of Party Cleavages in Post-Communist Democracies. Theoretical Propositions*. In: *Party Politics*, 1, 1995, č. 4, s. 452.

³⁷ ISHIYAMA, John: *The Communist Successor Parties and Party Organizational Development in Post-Communist Politics*. In: *Political Research Quarterly*, 52, 1999, č. 1, s. 98.

³⁸ WIATR: c. d., s. 57.

³⁹ Mimo Srbska do tohoto typu bylo zařazeno Rumunsko, Bulharsko, Rusko, Ukrajina, Bělorusko, některé asijské republiky SSSR. Viz: KITSCHOLT: *Formation of Party Cleavages...* c. d., s. 453.

⁴⁰ KITSCHOLT: *Formation of Party Cleavages...* c. d., s. 453.

⁴¹ Tamtéž.

soutěže, jež preferovaly.⁴² Podle McFaula: „Demokracie se proto vyvinula v zemích, kde demokraté získali rozhodující mocenskou výhodu.“⁴³ A v zemích, kde naopak zvítězily proudy, které nebyly demokracii příliš naokloněny, se prosadila forma nedemokratického režimu.⁴⁴ Tento případ nastal v Srbsku, kdy vítězní srbští postkomunisté prosadili vlastní pravidla hry.

1.1.3 Rozpad komunistických federací

Přestože rozpad komunistických federací klasifikuje Jerzy Wiatr jako samostatný typ přechodů, je toto vymezení velice sporné. Rozpad federálních států v prostoru střední a východní Evropy nastal v souvislosti s rozpadem centrální moci a samotného pádu totalitních režimů v těchto zemích. Rozpad mnohonárodnostních států ale velmi zásadním způsobem poznamenal průběh tranzice v SSSR, Československu a Jugoslávii, a ovlivnil tak vývoj některých nástupnických států těchto bývalých federací. Mezi aktéry, kteří mají rozhodující vliv na samotný průběh tranzice, je často velmi obtížné najít konsenzus ohledně budoucí podoby společného mnohonárodnostního státu. Jerzy Wiatr upozorňuje na určitou křehkost vztahů mezi jednotlivými částmi mnohonárodnostních států a na určitý neúspěch komunistických režimů při prosazování jejich společenské akceptace a dodává: „Komunistický systém nebyl schopen vybudovat takový zájem o mnohonárodnostní stát, jak se to stalo v některých federacích, nebo mnohonárodnostních demokratických zemích. Komunistické federace nemohly přežít změny systému, protože jim chyběla identifikace občanů s mnohonárodnostním státem.“⁴⁵

Tato akceptace byla v jugoslávském prostředí rozhodně velmi problematická. Řada obyvatel Jugoslávie, v roce 1981 kolem 10 %, sama sebe identifikovala jako součást jugoslávského národa. Týkalo se to zejména lidí, žijících na etnicky smíšených územích, dětí ze smíšených manželství, jugoslávských intelektuálů, ale také čelných představitelů titoistických elit, které společnou jugoslávskou identitu propagovaly.

⁴² McFAUL: c. d., s. 213–214.

⁴³ Tamtéž, s. 214.

⁴⁴ Tamtéž.

⁴⁵ WIATR: c. d., s. 81.

V Jugoslávii se většina obyvatel silně identifikovala s vlastní národnostní skupinou. Obzvláště silné byly vazby na vlastní republiku a pro menšiny, nalézající se na území jiné republiky, přetrvávala silná vazba na „mateřskou“ republiku. Jugoslávie byla schopna do svého politického systému zahrnout určité konsociační mechanismy, aby zabezpečila rovnoprávné zastoupení jednotlivých národů a národností Jugoslávie, jež bylo důsledně dodržováno na federativní úrovni, ale také například v armádě, kde mimo republikového klíče existovaly i národnostní kvóty. Nicméně na úrovni jednotlivých republik a autonomních oblastí tyto mechanismy zcela chyběly, přestože některé republiky a autonomní oblasti byly etnicky velmi heterogenní. Pokud by tyto mechanismy byly přijaty na úrovni etnicky smíšených republik, tranzice by měla snadnější průběh, protože by pocit ohrožení „těmi druhými“ pravděpodobně nebyl tak silný. Tyto mechanismy rovnoměrného zastoupení jednotlivých národů byly tak prakticky prosazovány jen ve svazu komunistů dané republiky, či autonomní oblasti. Čili tento mechanismus přestal fungovat v souvislosti se ztrátou politického monopolu Svazu komunistů Jugoslávie a noví političtí aktéři se nebyli schopni dohodnout na novém zastoupení na federální úrovni ani na úrovni republik.

V souvislosti s přijetím nové ústavy z roku 1974, která je v odborné literatuře velmi často zmiňována jako jedna z hlavních příčin rozpadu Jugoslávie, se komunisté pokusili o nalezení nové rovnováhy v decentralizovaném politickém systému. Na jednu stranu se rozhodli oslabit federální instituce a posílit roli jednotlivých republik a autonomních oblastí, ale, aby do budoucna předešli konfliktům mezi silnými republikami a autonomními oblastmi, rozhodli se na jejich úkor posílit roli komun. Jejich samotný počet byl snižován, aby tak vznikly silnější, soběstačnější a vlivnější jednotky.

Plán jugoslávských komunistů nebyl příliš úspěšný, protože oproti původnímu očekávání pravomoci jednotlivých komun nijak nezabránilly konfliktům a sporům mezi jednotlivými republikami a autonomními oblastmi. Vesna Pešić hodnotí politické uspořádání Jugoslávie a vnímá je jako institucionalizovanou nedůvěru, kde se „republiky, státní národy i institucionální menšiny hlídaly navzájem a dávaly pozor, aby nikdo z nich nevybočil ze stávajícího úzu. Zásahu proti albánskému hnutí za prohlášení Kosova republikou v roce 1981, které ohrožovalo existující rovnováhu, se proto účastnily všechny republiky společně. Těžiště rovnováhy spočívalo v srbochorvatském

prostoru, a proto se vnitrorepublikový národnostní konflikt objevil nejprve na periférii (Makedonie) a mezirepublikový až po rozkladu centrální autority.⁴⁶ Z periferie se potom toto napětí přesouvá do centra. Pokud na ně není zareagováno včas, tak, aby nenastala zpětná reakce, dochází ke ztížení podmínek pro demokratizaci. Jestliže toto platilo pro jugoslávské instituce na federální úrovni, pak podobná situace panovala i v jednotlivých svazech komunistů.

Jednotlivé svazy komunistů dohlížely při obsazování postů na dodržení určité národnostní parity. Multietnická Bosna a Hercegovina představovala případ, kdy Srbové měli ve Svazu komunistů Bosny a Hercegoviny početní převahu. Přesto nedošlo k naprostému podřízení si stranického aparátu bosenskými Srby, ani nenastal podobný pokus. Bosenskosrbští komunisté si nemohli dovolit podporovat Miloševićovu politiku, protože by snahou změnit mocenskou rovnováhu ve straně vyvolali rozsáhlé vnitrostranické rozepře. Popularita Svazu komunistů Bosny a Hercegoviny byla i tak po aféře Agrokomerc⁴⁷ v roce 1987 velmi nízká a zesílené stranické rozepře by měly pro pozice Svazu komunistů Bosny a Hercegoviny velmi vážné důsledky.

Žádná vlivná menšinová skupina nebyla schopna prosadit svůj vliv proti silným aktérům, zejména ve Slovinsku. Toto platí v omezené míře i pro Srbsko, kde v počátečním období potřeboval Slobodan Milošević podporu ze strany stranických představitelů svazů komunistů obou autonomních oblastí, kteří se mohli v omezené míře podílet na rozhodovacím procesu samotného Svazu komunistů Srbska, jehož byli rovněž členy. Teprve tehdy, když byly dokončeny stranické čistky ve Svazu komunistů Srbska (na podřízených úrovních se to týkalo pouze užšího Srbska) a vedení strany si zde upevnilo svou mocenskou pozici, mohlo se vedení srbských komunistů střetnout s vedeními obou autonomních oblastí. Zastánci autonomistického proudu ve Vojvodině a v Kosovu byli vystřídáni Miloševićovými přívrženci, usilujícími o centralizaci republiky a naprosté podřízení obou autonomních oblastí Srbsku. Následkem tohoto procesu vznikl názorově homogenní Svaz komunistů Srbska bez vnitrostranické opozice vůči tamnímu vedení.

⁴⁶ TESARĚ, Filip: *Nacionalismus a komunismus ve světle vztahu mezi státem a menšinou na Balkáně*. In: *Mezinárodní vztahy*, 37, 2002, č. 4, s. 57.

⁴⁷ Jedná se o významnou korupční aféru v Jugoslávii. Bosenská firma Agrokomerc vydala do oběhu nekryté směnky, což mělo za následek ochromení nejrůznějších finančních institucí napříč celou Jugoslávií. Soudní vyšetřování postupně odhalovalo propojení ekonomických a politických elit a jejich praktiky. Více v kapitole 4.3.5. Svaz komunistů Jugoslávie.

Etnická homogenita v rámci komunistické strany napomohla výraznější dominanci jednoho názorového proudu, který není nucen příliš zohledňovat zájmy menšin. Jedná se především o případy užšího Srbska a Slovinska. Konsociační prvky, které byly jugoslávské společnosti nabídnuty, fungovaly prakticky jen ve federálních institucích a v rozložení sil v jednotlivých svazech komunistů Jugoslávie. S upadající komunistickou mocí byla nutná redefinice vzájemných vztahů mezi federací, jejími jednotkami, jednotlivými národy Jugoslávie a samotného uspořádání v těch republikách, kde byla přítomná výrazná etnická menšina. Mimo Slovinska se tento problém týkal všech ostatních republik.

Hlavní podmínkou úspěšného přechodu k demokracii, kterou uvádí Dankward Rustow ve svém článku z roku 1970, je národní jednota, přičemž „většina občanů v budoucí demokracii nesmí mít pochybnosti ani mentální zábrany v určení, ke které komunitě náleží.“⁴⁸ Tato situace podle něj z budoucí možné demokratizace vylučuje především země, kde je neustálá hrozba secesionizmu.⁴⁹ Hrozba rozpadu Jugoslávie, velmi ovlivnila strategii politických stran. Ještě před volbami v roce 1990 přikládaly některé opoziční subjekty otázkám budoucího státoprávního uspořádání v Jugoslávii a zejména otázce, jak vytyčit budoucí (nové) hranice republiky Srbsko, velmi významnou roli. Řada politických stran měla už v době prvních voleb silně nacionalistický program. Jednotu Jugoslávie velmi poznamenaly první svobodné volby. Samotná skutečnost, že první volby neprobíhaly do federálních institucí, ale do institucí jednotlivých republik, měla podle Stepana a Linze za následek posílení lokálních (v případě Jugoslávie republikových) nacionalistů.⁵⁰ „Tři multietnické státy – Sovětský svaz, Československo a Jugoslávie – musely zkolabovat dříve než se demokratické nebo autokratické režimy mohly konsolidovat.“⁵¹

⁴⁸ RUSTOW, Dankward A.: *Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model*. In: *Comparative Politics*, 2, 1970, č. 3, s. 350.

⁴⁹ Tamtéž, s. 350 – 351.

⁵⁰ LINZ, Juan J. – STEPAN, Alfred: *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore 1996, s. 34.

⁵¹ McFAUL: c. d., s. 221.

1.1.4 Jugoslávský komunismus

Alfred Stepan a Juan Linz považují komunistické režimy za dynamické, vyvíjející se, nikoliv statické. Ve svém teoretickém uchopení nedemokratických režimů vymezili tři hlavní typy, které představují: autoritativní režimy, totalitní režimy a posttotalitní režimy. Samotný posttotalitarismus je dále vydělován na ranný (early post-totalitarism), zamrznutý posttotalitarismus (frozen post-totalitarism) a zralý posttotalitarismus (mature post-totalitarism).⁵² Podle zmíněné typologie Stepana a Linze rozděluje srbský sociolog Slobodan Antonić Jugoslávii na pět období:

1. „1945–1950: totalitarismus
2. 1951–1966: raný posttotalitarismus
3. 1967–1972: první období zralého posttotalitarismu
4. 1973–1980: zamrznutý posttotalitarismus
5. 1981–1989: druhé období zralého posttotalitarismu“⁵³

Mezi lety 1945 a 1948 probíhala v Jugoslávii důsledná sovětizace. Po sovětsko-jugoslávské roztržce dochází k redefinici stávajícího uspořádání v Jugoslávii a postupně čelní komunisté formulují ideu samosprávného socialismu, který se postupně stává vedoucí ideologickou platformou v zemi. Spojení s tímto směrem jsou především Milovan Djilas, Edvard Kardelj a Moša Pijade. Sovětský svaz je v Jugoslávii kritizován a za jeho hlavní negativum jsou považovány byrokratické deformace, k nimž zejména za vlády Stalina v SSSR dochází. V roce 1950 jsou přijímány první zákony, které mají umožnit větší míru samostatnosti v rozhodovacím procesu jednotlivých továren. Míra občanských svobod byla v Jugoslávii po roce 1948 daleko větší než v ostatních komunistických zemích.⁵⁴ Jugoslávie se mohla mezi lety 1948–1989 vyvíjet nezávisle na ostatních evropských komunistických státech a na SSSR především. Rovněž později přijatá Brežněvova doktrína, jež předpokládala vojenský úder SSSR tam, kde je ohrožen socialismus, neznamena pro Jugoslávii přímou hrozbou narušení jejího politického vývoje z vnějšku.

⁵² LINZ - STEPAN: c. d., s. 42.

⁵³ ANTONIĆ: *Zarobljena...* c. d., s. 47.

⁵⁴ WIATR: c. d., s. 50.

Období let 1951 až 1966 je spojeno s částečným uvolněním. Přesto bychom mohli z tohoto období ještě vydělit první, mezi lety 1951 a 1954, kdy hraniční rok představuje odstranění liberálního revizionistického proudu, jehož představitelem je Milovan Djilas. V roce 1954 dochází k odstranění dalších komunistů, kteří se velmi odklonili od tradičního vnímání komunistické strany. Toto období je charakterizováno několika podstatnými změnami: 1) zavádění samosprávného socialismu, 2) oslabování státu 3) transformace Komunistické strany Jugoslávie na Svaz komunistů Jugoslávie a 4) navýšení nezávislosti ostatních povolených společensko-politických organizací na Svazu komunistů Jugoslávie.⁵⁵ Mezi lety 1954–1966 probíhal neustálý souboj mezi liberálním křídlem Svazu komunistů Jugoslávie, který vyvrcholil v roce 1966 odstraněním konzervativního představitele strany Aleksandra Rankoviće.

Zralý posttotalitarismus vykazuje podle Juana Linze a Alfreda Stepana gerontokratické tendence.⁵⁶ Oba autoři poukazují na skutečnost, že pod tíhou krize, „neschopnost změnit vedení, ne zcela paradoxně, představuje potenciální zdroj dynamické změny v tomto zamrznutém posttotalitním režimu se svou starou a úzkou základnou vedení, která má velmi omezené možnosti vyjednávat. Takováto struktura vedení, pokud není schopna potlačit oponenty v krizi, je částečně náchylná ke kolapsu.“⁵⁷ V období mezi lety 1967 – 1972 se v Jugoslávii prosadil především liberální proud. Toto období je ukončeno odstraněním liberálního vedení Chorvatska a Srbska. Až do Titovy smrti v roce 1980 nastává zamrznutý posttotalitarismus, který je vystřídán druhým obdobím zralého posttotalitarizmu. Přestože zralý posttotalitarismus vykazuje gerontokratické tendence, měli srbští komunisté od roku 1986 poměrně mladé vedení. Nejdůležitější posty ve Svazu komunistů Srbska a v republikovém vedení, které byly od sebe striktně odděleny, byly obsazeny představiteli mladší, nastupující generace komunistů. Na federální úrovni naopak docházelo k tomu, že čelné posty na této úrovni byly naopak obsazovány představiteli starší, titoistické generace.

⁵⁵ SEKELJ, Laslo: *Yugoslavia: The Process of Disintegration*. New York 1993, s. 169.

⁵⁶ LINZ - STEPAN: c. d., s. 47.

⁵⁷ Tamtéž, s. 48.

1.2 Ekonomika a demokratizace

Otázka ekonomických podmínek a jejich vlivu na demokratizaci je značně problematická. Seymour Martin Lipset se ve své studii *Political Man* z roku 1960 zaměřil na souvislost mezi ekonomickým rozvojem a demokracií.⁵⁸ Demokratické země vykazovaly vyšší úroveň socioekonomického rozvoje, z čehož Lipset usuzuje, že více rozvinuté státy mají větší šanci udržet demokracii.⁵⁹ Podobné souvislosti mezi ekonomickým rozvojem a demokracií rovněž v 60. letech hledal Adam Przeworski, kde hodnotí vliv výše HDP na jednoho obyvatele. Przeworski formuloval hypotézu, že „nad 6 000 dolarů (ročně na jednoho obyvatele) jsou demokracie nezničitelné a dá se očekávat, že budou trvat věčně.“⁶⁰ Naopak méně rozvinutým zemím byly Lipsetem přisuzovány jen malé šance na přechod k demokracii a její konsolidaci. Samuel Huntington v souvislosti s výší HDP a jejím vlivem na demokracii uvádí, že „z takové souvislosti mezi bohatstvím a demokracií podle všeho vyplývá, že přechody k demokracii by se měly odehrávat především v zemích, jejichž hospodářský rozvoj dosahuje průměrné úrovně. V chudých státech není demokratizace pravděpodobná, zatímco v bohatých už k ní došlo.“⁶¹

Není jednoduché určit přesný vztah mezi úrovní ekonomického rozvoje a způsobem, jakým podmiňuje přechod k demokratickému uspořádání. Robert Barro se domnívá, že „teoretické modely efektu ekonomických podmínek na rozšíření demokracie nejsou velmi rozvinuté.“⁶² Barro poukazuje, že nárůst urbánní společnosti nemusí mít nutně vliv na demokratizaci, jak se většina autorů domnívá. Nárůst urbánní společnosti, podle něj: „zjednodušuje lidem setkávání a komunikaci – což patrně ztěžuje jejich potlačování, ale také umožňuje autokratovi jejich monitorování a kontrolu aktivit.“⁶³ Na druhou stranu, obyvatelé rurálních oblastí, i když je jejich kontrola obtížnější, mají ztížený přístup k alternativním informacím, což ztěžuje jejich

⁵⁸ POTTER: c. d., s. 11.

⁵⁹ Lipset vliv socioekonomických podmínek na demokracii v dané zemi hodnotí: „*the more well-to-do a nation, the greater the chances that it will sustain democracy.*“ POTTER: c. d., s. 11.

⁶⁰ LIPSET, Martin S. – LEJKIN, Džejson: *Demokratický vek*. Beograd 2006, s. 178.

⁶¹ HUNTINGTON: c. d., s. 66.

⁶² BARRO, Robert J.: *Determinants of Democracy*. In: *The Journal of Political Economy*, 107, 1999, č. 6, s. 159.

⁶³ Tamtéž, s. 160.

možnost svobodné volby a tímto velmi výrazným způsobem nahrává režimu, pokud si uchová výraznou kontrolu nad médii.

Barro souhlasí s Lipsetem a rovněž upozorňuje na nestálost demokracií, které vznikly bez předchozího ekonomického rozvoje.⁶⁴ Přesto se většina autorů shoduje v názoru, že vysoká úroveň ekonomického rozvoje má na demokratizaci pozitivní dopad. Juan José Linz stanovuje, že ekonomický rozvoj má příznivý vliv na demokratizaci, pokud se „projevuje obecným zlepšením blahobytu obyvatelstva a růstem středních tříd.“⁶⁵ Rovněž Lipset předpokládá, že socioekonomický rozvoj je spojen s posílením významu střední třídy pro danou společnost. „Socioekonomický rozvoj v zemi může také posílit střední třídu a velká střední třída je dobrá pro demokracii, protože zjemňuje konflikty prostřednictvím favorizace umírněných a demokratických stran a penalizuje extrémisty.“⁶⁶ Destabilizace střední třídy může velmi ovlivnit tranzici, zvláště když podstatná část společnosti se obává negativních dopadů spojených s procesem přechodu.

Vztah mezi hospodářským rozvojem a demokratizací je podle Samuela Huntingtona nejednoznačný. Autor uvádí, že „mezi hospodářským rozvojem na jedné straně a demokracií a demokratizací na straně druhé existují složité souvislosti, které se pravděpodobně čas od času i místo od místa liší. Je nepochybné, že hospodářské faktory mají na demokratizaci významný vliv, ale není tomu tak, že by o ní přímo rozhodovaly. Mezi úrovní hospodářského rozvoje a demokracií sice existuje všeobecný vztah, ale žádná úroveň hospodářského rozvoje ani jeho struktura není sama o sobě k tomu, aby proběhla demokratizace, ani nutná ani postačující.“⁶⁷ Podle něj ovlivnily hospodářské faktory demokratizace, které proběhly ve třetí vlně trojím způsobem. Náhlé zvýšení cen ropy po ropných šocích po roce 1973 a komunistická omezení ekonomiky způsobila značné ekonomické problémy v těchto zemích, což často vedlo ke kolapsu jejich režimů. Dále celkový ekonomický rozvoj dosáhl v mnoha zemích v 70. letech takové podmínky, kdy byla budoucí demokracii poskytnuta široká ekonomická základna, která umožňovala přechod k budoucímu demokratickému uspořádání. Třetí typ ovlivnění

⁶⁴ BARRO: c. d., s. 160.

⁶⁵ NOVÁK, Miroslav: *Jakou demokracií pro nové demokracie? Konsenzuální model, efektivita a kulturně homogenní země*. Brno 2001, s. 17.

⁶⁶ POTTER: c. d., s. 12.

⁶⁷ HUNTINGTON: c. d., s. 65.

ekonomickými faktory u některých zemí nastal v momentě, kdy rychlý hospodářský růst zapříčinil destabilizaci autoritářských režimů, které na něj reagovaly zesílenými represemi nebo se liberalizovaly.⁶⁸

Mnoho komunistických zemí včetně Jugoslávie mělo obrovské dluhy, které ještě více paralyzovaly jejich hospodářství. Jerzy Wiatr vnímá nebezpečí ekonomického propadu, které podle něj představuje možnost vytvoření stavu, v němž je společnost frustrována a v němž vzrůstají sociální rozdíly, které potenciálně mohou danou společnost rozdělit, což má za následek negativní vliv na úspěšnou demokratizaci.⁶⁹ Frustrace ohledně socioekonomických podmínek byla velmi výrazným faktorem, který negativně poznamenal politický vývoj v Srbsku na konci 80. let.

Srbští komunisté, přestože si byli vědomi velkých ekonomických problémů, kterým Srbsko v 80. letech čelilo, a nutnosti reforem, naopak obhajovali podstatné rysy stávajícího systému. Miloševićovo vedení proto odmítalo změnu podstaty ekonomického systému. Destabilizační účinky na společnost, které propady srbského hospodářství měly, byly vedením srbských komunistů prezentovány jako nezdár lokálních elit a byrokratických deformací. Po demonstracích z roku 1988 a 1989 došlo pouze k částečné obměně ředitelů jednotlivých jugoslávských firem a dalších lokálních komunistických elit. Srbští komunisté nechtěli příliš výrazné zásahy a změny samotné podstaty ekonomického systému. Stávající ekonomický systém obhajovali a v protestech z roku 1988 a 1989 podpořili demonstrující s tím, že bývalí ředitelé jednotlivých firem a staré titoistické elity jsou hlavními viníky neutěšené ekonomické situace.

Ještě v roce 1989 se objevila v Jugoslávii alternativa vůči strategii Slobodana Miloševiće v Srbsku. V prosinci 1988 odstoupil federální premiér Branko Mikulić a do úřadu premiéra po něm nastoupil Ante Marković. Nová vláda se zasazovala o podstatné změny samosprávného socializmu prostřednictvím liberalizace ekonomiky. Vedení republiky Srbsko jednalo v přímém rozporu s federální vládou Ante Markoviće, která se pokoušela prosadit velmi nepopulární opatření a přechod k tržnímu hospodářství prostřednictvím šokové terapie. Tento proces byl započat na začátku roku 1990. V tomto ohledu byl přechod k tržní ekonomice v Srbsku zablokován. V prvních

⁶⁸ HUNTINGTON: c. d., s. 65.

⁶⁹ KUBÁT, Michal: *Postkomunismus a demokracie. Politika ve středovýchodní Evropě*. Praha 2003, s. 19.

pluralitních volbách v závěru roku 1990 bylo pro vládnoucí komunisty v Srbsku snadnější se vyhranit proti přechodu na tržní hospodářství a prezentovat destabilizační účinky šokové terapie. V té době přitom nebylo toto téma pro řadové voliče abstraktní, protože již mohli pocítit některé negativní dopady strukturálních změn prosazených komunistickou federální vládou. Srbští komunisté se velmi vyhranili proti těmto reformám a naopak přislíbili zachování podstatné části stávajících výhod. Tento příslib jim přinesl výraznou podporu.

Alfred Stepan a Juan Linz poukazují na spojitost mezi ekonomickým systémem na straně jedné a možnou demokratizací společností na straně druhé. Tam, kde přetrvává silná kontrola státu nad ekonomikou, chybí alespoň základní mechanismy tržní ekonomiky, takové prostředí pak má negativní vliv na nezávislost a životaschopnost občanské společnosti, která může přispět k demokracii.⁷⁰ Tento faktor velmi silně ovlivnil další politický vývoj v Srbsku, protože umožnil vládnoucí straně využít státního majetku ve svůj prospěch.

1.3 Transformace komunistických stran

Vývoj nástupnických komunistických stran podle Ishiyamy a Bozókiho zásadním způsobem ovlivnil přechod postkomunistické země k demokracii.⁷¹ Předmětem výzkumu předložené dizertační práce je rovněž důvod, proč srbští postkomunisté zvítězili v prvních pluralitních volbách a udrželi se u moci. Na měnící se podmínky reagovaly ve střední a východní Evropě všechny komunistické a postkomunistické strany rozdílně. V tomto prostoru tedy nedošlo, jako poukazuje Taraz Kuzio, k „uniformní transformaci vládnoucích komunistických stran na nástupnické strany, ale celou škálu nejrůznějších nástupnických stran.“⁷² Valerie Bunce poukazuje na obtížnou předvídatelnost politického vývoje většiny postkomunistických zemí.⁷³

⁷⁰ LINZ - STEPAN: c. d., s. 10 – 11.

⁷¹ STOJAROVÁ, Věra: *Legacy of communist and socialist parties in Western Balkans*. In: STOJAROVÁ, Věra – EMERSON, Peter (eds.): *Party Politics in Western Balkans*, London 2010, s. 26.

⁷² KUZIO, Taras: *Comparative Perspectives on Communist Successor Parties in Central-Eastern Europe and Eurasia*. *Communist and Post-Communist Studies*, 41, 2008, č. , s. 398.

⁷³ BUNCE, Valerie: *Rethinking Recent Democratization: Lessons from the Postcommunist Experience*. In: *World Politics*, 55, 2003, č. 2, s. 173.

Jednotlivé svazy komunistů v Jugoslávii také na konci 80. a počátku 90. let zaznamenaly rozdílný vývoj. Jak poukazuje Herbert Kitschelt, úspěch postkomunistických stran je třeba hledat v jejich reakci na právě se vytvářející štěpící linie (cleavages) v zemích nalézajících se v tranzici.⁷⁴ Na počátku 90. let většina autorů poukazovala na jednu dominantní cleavage v postkomunistických zemích, kterou představovala štěpící linie postkomunistický versus demokratický tábor.⁷⁵ Hlavní osu politické soutěže ve východní Evropě, nalézající se v tranzici, podle Kitschelty v tomto počátečním období tvoří osa, kde protržní/libertariální orientace leží na jedné straně a protitržní/autoritářská orientace na straně druhé.⁷⁶ Kitschelt proto předpokládá, že v postkomunistických zemích, které jsou ekonomicky rozvinutější, se více politických stran bude soustřeďovat na protržní/libertariální pozici, zatímco v zemích, které jsou naopak méně ekonomicky vyspělé, se bude daleko více politických stran profilovat na protitržních a autoritářských (“populistických“) pozicích.⁷⁷ Právě Srbsko je řazeno k zemím, které mají silné tendence generovat politické strany, jež se budou snažit oslovit segment tíhnoucí k autoritarizmu a protitržnímu prostředí.⁷⁸ Jerzy Wiatr definoval čtyři štěpící linie (cleavages), podle nichž probíhala stranická soutěž. Jsou jimi: „1) rozdělení na centrum a periferii v národnostním smyslu, 2) rozdíly založené na odlišných ekonomických zájmech, 3) rozdíly založené na způsobu pohledu na vztahy mezi státem a církví nebo církvemi... 4) rozdíl založený na vztahu ke komunistické minulosti.“⁷⁹ Herbert Kitschelt v této souvislosti poukazuje na orientaci jednotlivců k politickým stranám, přičemž jejich vztah a pozice, kterou zastávali v minulém režimu, je druhořadá. Nejdůležitější roli sehrává skutečnost, zda jsou jednotlivci přesvědčeni, že v měnících se podmínkách uspějí, a podle toho podporují změny nebo ty proudy, u nichž se domnívají, že zachovají podstatné části starého systému.⁸⁰ Ve vztahu k ekonomickým tématům „postkomunistické země zdědily velmi rozvinuté sociální

⁷⁴ KITSCHOLT, Herbert: *The Formation of Party Systems in East Central Europe*. In: *Politics and Society*, 20, 1992, č. 1, s. 16.

⁷⁵ VON BEYME, Klaus: *Parties in the Process of Consolidation in East-Central Europe*. In: PRIDHAM, Geoffrey – ÁGH, Atilla (eds.): *Prospects for Democratic Consolidation in East-Central Europe*. New York 2001, s. 138.

⁷⁶ KITSCHOLT: *The Formation of Party Systems...* c. d., s. 16.

⁷⁷ Tamtéž, s. 20.

⁷⁸ Tamtéž.

⁷⁹ WIATR: c. d., s. 187 – 188.

⁸⁰ KITSCHOLT: *The Formation of Party Systems...* c. d., s. 21.

systemy, jejichž ekonomickým základem byla dominující pozice státu v ekonomice.⁸¹ Jednotlivé strany se liší v tom, který segment se snaží oslovit. V této souvislosti Jerzy Wiatr uvádí, že „strany, prezentující se jako ochránci zájmů tzv. losers, mají větší tendenci k podpoře státního intervencionizmu a strany silněji zakořeněné u vrstev, které na transformaci získaly, mají tendenci ke snižování role státu a urychlení privatizace a ke snižování redistribuce národních příjmů.“⁸² Anna Grzymała-Busse souhlasí s Kitscheltem, že „ekonomický růst a stabilita jsou klíčovou prioritou voličů. Přes tři čtvrtiny všech voličů vnímají ekonomiku jako klíčové téma.“⁸³ Tato autorka uvádí ještě další dimenze politické soutěže, na které musí strany rovněž zareagovat, jež představují: „sekulární, kosmopolitní a liberální postoje vůči separaci církve a státu, národní identitě a občanská práva na jedné straně a více religiózních, partikularistických a autoritativních postojů na straně druhé.“⁸⁴

Herbert Kitschelt se snaží identifikovat preference jednotlivců a předpokládá, že „ti, kteří očekávají, že budou vítězi „winners“ tržního prostředí spíše budou podporovat liberální/protržní politiku a strany, zatímco potenciální „losers“ budou hledat ochranu před procesem privatizace a tržními vztahy.“⁸⁵ Mezi ty, kdo ztratí na přechodu komunistické ekonomiky k tržnímu hospodářství, řadí Kitschelt především: nekvalifikované zaměstnance ve všech ekonomických sektorech, kvalifikované dělníky pracující v těžkém průmyslu, kteří „pravděpodobně ztratí možnost konkurenceschopnosti v podmínkách otevřeného trhu, rovněž starý personál bezpečnostních služeb komunistického režimu, jako policie, komunistické polovojenské ochranné síly a v menší míře profesionální armádní stav. Nejvíce zranitelnou skupinou jsou lidé mimo pracovní trh, závislí na fixních příjmech, jako důchodci, kteří nemají možnost změnit svůj osud v objevující se tržní společnosti.“⁸⁶ Rovněž podle Johna Ishiyamy nejsou tak důležité negativní dopady ekonomické krize, ale spíše strategie postkomunistické strany. Podle něj totiž: „interakce stranické organizace se stranickým soutěživým prostředím představuje lepší prediktor úspěchu než pokles

⁸¹ WIATR: c. d., s. 192.

⁸² Tamtéž, s. 193.

⁸³ GRZYMAŁA-BUSSE: *The Programmatic Turnaround...* c. d., s. 53.

⁸⁴ Tamtéž.

⁸⁵ KITSCHELT: *The Formation of Party Systems...* c. d., s. 28.

⁸⁶ Tamtéž.

socioekonomických podmínek populace, vzrůst všeobecné „nostalgie“ za minulostí nebo prostor vytvořený politickými institucemi.“⁸⁷

Anna Grzymała-Busse považuje za nutné hledat příčiny úspěchu některých bývalých komunistických stran ve schopnosti jejich programové transformace. V dřívějším období představovaly programy komunistických stran „o něco málo více než jen rituální výčet cílů a ideologie, neodpovídaly na všeobecné obavy a priority, neposkytovaly žádnou politickou alternativu a neodchylovaly se od stranické ideologické linie.“⁸⁸ Zatímco v průběhu tranzice, aby tyto strany byly schopny zaujmout podstatnou část voličů, musely zapracovat do svých programů podstatné změny. „Musí se stát vnímavé: soustředit se na voliče (spíše než na vnitřní stranické záležitosti), orientované na taktiku a flexibilní. Návrhy, které se soustředí na priority elektorátu a obavy voličů místo na několik úzkých apelů, jsou pravděpodobně schopny získat straně výraznou volební podporu.“⁸⁹ Tuto schopnost zaujmout velmi omezují masové protesty, pokud se objeví. Představují pro komunistickou stranu zatěžkávací zkoušku, která vyžaduje efektivní strategii, může nalomit jednotu strany a ohrozit její dominantní postavení. Určující je přitom povaha a síla protestů, společenské požadavky, které protestující vůči vládoucí straně směřují. Valerie Bunce uvádí, že masové protesty poskytují opozičním lídrům velkou výhodu při vyjednávání s představiteli nedemokratického režimu a zároveň „vytvořily mandát pro radikální změny.“⁹⁰ V této souvislosti je ale podle této autorky nutné rozlišovat protesty proti režimu a protesty proti státu.⁹¹ Zatímco první favorizují společenské změny vedoucí k úspěšné demokratizaci, u druhé skupiny protestů, která je velmi často spojena s nacionalistickými požadavky, je úspěšná demokratizace problematická.⁹²

Protesty, které Srbsko zaznamenalo ve druhé polovině 80. let, jimiž se práce bude dále zabývat, měly nacionální i sociální náboj. Svaz komunistů Srbska demonstrující podpořil a přislíbil zlepšení sociálních podmínek. Sociální nepokoje přitom vedení srbských komunistů vnímalo jako dlouhodobou hrozbu, která velmi

⁸⁷ ISHIYAMA, John: *Party Organization and the Political Success of Communist Successor Parties*. In: *Social Science Quarterly*, 82, 2001, č. 4, s. 844.

⁸⁸ GRZYMAŁA-BUSSE: *The Programmatic Turnaround...* c. d., s. 53.

⁸⁹ Tamtéž.

⁹⁰ BUNCE: c. d., s. 172.

⁹¹ Tamtéž, s. 176.

⁹² Tamtéž.

zásadním způsobem může ohrozit jejich pozici. Proto se v období, kdy Srbsko vstoupilo do tranzice, srbští komunisté soustředili především na sociální otázky, využívali širších se obav z přechodu k tržnímu hospodářství a garantovali určitou sociální stabilitu. Strana v tomto období našla podporu především u skupin, které Herbert Kitschelt identifikovala jako potenciální „losers.“

1.3.1 Organizační struktury postkomunistických stran

Herbert Kitschelt vymezil tři ideální (čisté) typy politických stran, které se objevily v postkomunistických společnostech. Voliči v zemích, kde se objevily nové strany, vybírají na základě tří důvodů: „sympatie s osobností stranických kandidátů, očekávané osobní a selektivní hmotné a nehmotné výhody odvozené z vítězství strany nebo zisk nepřímých výhod ve formě kolektivních výhod pokud volená strana ve volbách zvítězí. Tyto důvody dávají vzniknout třem čistým typům stran: charizmatické, klientelistické a programové.“⁹³ Všechny tři modely těchto politických stran preferují odlišnou strategii vůči voličům a vytvářejí na ně odlišné vazby. Programové strany vykazují největší tendence poskytovat více informací voličům, soustředí se na svůj program a komunikaci s voliči. Charizmatické strany představují málo strukturalizovaná politická uskupení, formující se kolem výrazné osobnosti.⁹⁴ Programové strany mají podporu zejména vzdělanějších voličů a zástupců střední třídy.⁹⁵ A zároveň platí, že „přestože programové strany je obtížnější vybudovat, nežli charizmatické nebo klientelistické strany, posilují konsolidaci a stabilitu demokratických režimů, spíše než předchozí dva alternativní modely stranicko-voličských vazeb.“⁹⁶ Klaus von Beyme poukazuje na neúspěch charizmatických stran ve střední a východní Evropě. Podle něj zejména charizmatické strany v počátečním období nestrukturalizovaného stranického systému neuspěly v zisku pevné voličské základny a vybudování trvalé stranické organizace.⁹⁷ Tento problém je obecně spjat s vysokou mírou volatility, která se u

⁹³ KITSCHOLT: *Formation of Party Cleavages...* c. d., s. 449.

⁹⁴ Tamtéž.

⁹⁵ Tamtéž, s. 450.

⁹⁶ Tamtéž.

⁹⁷ VON BEYME: c. d., s. 139.

preferencí elektorátu v těchto zemích objevovala a tyto strany tak často ztrácely podporu voličů. Podobný problém je spojený s menší ochotou vstupovat do politických stran v postkomunistických zemích.⁹⁸

Socialistická strana Srbska se především soustředila na udržení a dobudování vlastní pevné organizační struktury, což ji podle Kitscheltova modelu řadí mezi klientelistické strany.⁹⁹ Rovněž Klaus von Beyme poukazuje na schopnost bývalých komunistů, kteří jsou schopni zabezpečit si velmi silné postavení v měnících se podmínkách střední a východní Evropy. Podle něj je jejich úspěch třeba hledat ve skutečnosti, že byli schopni využít byrokratický a organizační rámec, spíše než v jejich charizmatu.¹⁰⁰ Velká výhoda nástupnických postkomunistických stran spočívá v jejich historii a pevné institucionální struktuře, kterou postkomunistická strana zdělila po své předchůdkyni, narozdíl od nově vytvořených opozičních subjektů.¹⁰¹ V mnoha zemích střední a východní Evropy představovala komunistická strana jedinou povolenou politickou stranu. Mimo Jugoslávie nebyly další politické strany povoleny také v Albánii, Rumunsku, Maďarsku a SSSR.¹⁰² Výhoda komunistických stran v jejich organizační struktuře byla ještě zesílena faktem, že jako jediná tvořila organizovanou politickou sílu a nemusela soupeřit s politickými stranami, které byly v minulosti jejími satelity, byť i ony měly také jistou výhodu v existující organizační struktuře.

Rovněž v Srbsku byla využita stranická základna a nově vznikající Socialistická strana Srbska se snažila získat přívržence prostřednictvím některých povolených společensko-politických organizací, z nichž byl klíčový především Socialistický svaz pracujících Srbska, s nímž se v roce 1990 sloučila. Toto sloučení podle J. Wiatra ale „zásadním způsobem neměnilo ani organizační strukturu strany, ani její vedení, v jehož čele stál Slobodan Milošević.“¹⁰³ Toto sloučení mělo ještě další aspekt, a tím je zabránění negativních dopadů podstatnějšího odlivu členské základny.

Podle Anny Grzymały-Busse, právě „organizační strategie komunistických stran během éry státního socialismu (1945-1989) patří k méně zdokumentovaným aspektům stranické vlády. Tyto strategie, sestávající z prostředků stranické kontroly nad

⁹⁸ WIATR: c. d., s. 178.

⁹⁹ KITSCHOLT: *Formation of Party Cleavages...* c. d., s. 449.

¹⁰⁰ VON BEYME: c. d., s. 140.

¹⁰¹ ISHIYAMA: *Party Organization and the Political...* c. d., s. 845.

¹⁰² WIATR: c.d., s. 161.

¹⁰³ Tamtéž, s. 167.

společností a vnitřní personální politiky uvnitř strany, mají vliv na schopnost reformy a vyjednávání komunistických stran během komunizmu.“¹⁰⁴ Tyto strategie ovlivnily schopnosti bývalých komunistických stran se transformovat. Jako hlavní faktory Anna Grzymała-Busse označuje míru stranické kontroly společnosti a nábor elit. Podle ní platí, že: „čím méně se strany spoléhají na loajalitu členů strany a extenzivních organizačních sítí jako prostředku kontroly společnosti a čím více pragmatické a schopné jsou jejich elity, tím více jsou schopny komunistické strany inovovat a implementovat politické reformy a vyjednávat s antikomunistickou opozicí.“¹⁰⁵ Nástupnické komunistické strany čelily odlivu členské základny. Podle Jerzyho Wiatra to svědčí o častém vynuceném členství.¹⁰⁶

Postkomunistické strany, jež ve své strategii zůstat u moci využily všechny výhody, které jim umožnila jejich organizační struktura, odpovídají nejlépe Kitscheltově modelu klientelistické strany. Stranické systémy klientelistických a charizmatických stran se podle Kitschelta mohou udržet za dvou podmínek a to: „pokud 1) oslovují prosté a nevzdělané voliče, pro které rozpor mezi demokratickými normami a chováním strany není nápadný nebo problematický a 2) neoperují v prostředí ekonomického růstu a sektorálních změn, které ruší rovnováhu politických koalic dotvořené těmito stranickými systémy.“¹⁰⁷ Druhý bod souvisí s nárůstem stabilní střední třídy, která podle Kitschelta preferuje „progresivní hnutí proti klientelistickým stranám.“¹⁰⁸

Podstatný faktor, který umožňuje komunistické straně se transformovat a adekvátně odpovědět na požadavky společnosti a měnící se podmínky v období tranzice, je především pevné a jednotné vedení strany, které může být upevňováno následujícími mechanismy:

- 1) Intenzita a frekvence vnitrostranických čistek, zejména v období těsně předcházejícím procesu tranzice. Stranické čistky posilují názorovou homogenitu a tlumí vnitrostranickou opozici, respektive její možnost ovlivňovat chod a dění ve straně. Rovněž záleží na ideové orientaci proudu, který je ve

¹⁰⁴ GRZYMAŁA-BUSSE, Anna: *The Organizational Strategies of Communist Parties in East Central Europe, 1945-1989*. In: *East European Politics and Societies*. 15, 2001, č. 2, s. 421.

¹⁰⁵ Tamtéž.

¹⁰⁶ WIATR: c. d., s. 180.

¹⁰⁷ KITSCHELT: *Formation of Party Cleavages...* c. d., s. 450.

¹⁰⁸ Tamtéž.

straně dominantní. Velmi patrné to bylo na příkladu Československa, jak uvádí Anna Grzymała-Busse, kdy po roce 1968 a následných stranických čistkách zůstalo ve straně především silné konzervativní křídlo, což velmi negativně ovlivnilo schopnost komunistické strany transformovat se a v měnících se podmínkách oslovit společnost.¹⁰⁹ Komunistická strana v Československu se spolehla jen na svou organizační složku a společnost oslovit výrazněji nedokázala.

- 2) Etnická homogenita v rámci strany. V procesu tranzice mohou straničtí příslušníci zastávat odlišné názory. V těchto stranách se důsledně hlídal status quo mezi jednotlivými národnostními skupinami. Čím rovnoměrněji jsou zastoupení příslušníci různých národnostních skupin v nejvyšších orgánech strany, tím je pravděpodobnější konflikt mezi nimi v měnících se podmínkách. Rovněž na lokální úrovni jsou tyto rozpory schopny ovlivnit fungování místních stranických buněk.
- 3) Generační obměny. Komunistické režimy vykazovaly poměrně gerontokratické tendence. S postupem času se do vrcholných pozic promoují zástupci mladší generace. Mezi odcházející starší generací a nově nastupující jsou často zásadní rozdíly ve vnímání ideologie, vedení strany a praktické politice. Ve stranách, kde generační obměny v čelních pozicích proběhly před tím, než se daná společnost ocitla v tranzici, měla daná stranická vedení větší šanci zareagovat na měnící se podmínky. Naopak, ve stranách, kde generační obměny teprve probíhaly, konflikty mezi příslušníky starší a nastupující generace, vyplývající v odlišném chápání strany, ideologie atd. mohou stranu výrazně oslabit.
- 4) Charismatické vedení. Jak již bylo řečeno dříve, strany, které spoléhaly pouze na charisma svého vrcholného představitele, nebyly dlouhodobě schopny soutěžit s ostatními stranami. Přesto byl tento faktor schopen přitáhnout část voličů, což je klíčové zejména v prvních volbách.
- 5) Reakce na opoziční požadavky. Zástupci opozičních uskupení představují důležité aktéry, s nimiž v přechodu dochází k interakci s vládnoucími elitami. Vládnoucí strana musí být schopna komunikace s opozičními skupinami.

¹⁰⁹ GRZYMAŁA-BUSSE: *The Programmatic Turnaround...* c. d., s. 55.

Rovněž síla a intenzita protestů představují nezanedbatelný faktor, který je schopen ovlivnit, do jaké míry vládnoucí elity společenským požadavkům ustoupí.¹¹⁰ Valerie Bunce v této souvislosti uvádí, že nacionalistické protesty, které se objeví před rozkladem režimu, často vedou k opožděnému ustavení demokracie, zatímco protesty, zaměřené proti stávajícímu režimu a postrádající tento náboj a zároveň se objevující v procesu rozkladu režimu, jsou spíše spojeny s úspěšnou demokratizací.¹¹¹

- 6) Odliv členské základny a zisk případných nových členů. Velká členská základna umožňuje vysokou míru stranické organizovanosti na nižší úrovni a vyšší možnost průniku k voličům. Udržení lokálních stranických buněk a zajištění jejich každodenního chodu je rovněž klíčové. Svaz komunistů Jugoslávie měl ve srovnání s některými komunistickými zeměmi poměrně velkou stranickou základnu. V roce 1983, kdy jeho celková stranická základna dosahovala vrcholu, měl SKJ kolem 67 000 poboček, které důsledně kopírovaly teritoriální rozdělení po celé Jugoslávii, přičemž ale, jak uvádí Jim Seroka a Radoš Smiljković, 85 % z nich mělo méně než 50 členů.¹¹² Masový odliv členské základny velmi ochromil schopnost transformujících se komunistických stran působit na místní úrovni.
- 7) K podmínkám, specifickým pro Socialistickou federální republiku Jugoslávii, je nutno zařadit ještě jednu podmínku, a tu představuje míra závislosti na ostatních svazech komunistů a především míra závislosti na federálních orgánech. Tato závislost je schopna se velmi výrazně promítnout do politiky těchto stran. Napojení na voliče ve stranách, které jsou velmi závislé na jiných, je problematické, protože tyto strany musí sladovat různé zájmy, které často mohou být protichůdné. Tyto strany musí zohlednit tyto zájmy ve vlastní strategii, a proto je pro ně obtížné formulovat vlastní politiku a oslovit voliče. Příliš velkým manévrováním mezi uspokojováním zájmů voličů a ostatních subjektů se tyto strany mohou stát nedůvěryhodné, což se může odrazit na jejich celospolečenské podpoře.

¹¹⁰ BUNCE: c. d., s. 172.

¹¹¹ Tamtéž, s. 177.

¹¹² SEROKA, Jim – SMILJKOVIĆ, Radoš: *Political Organizations in Socialist Yugoslavia*, Durham 1986, s. 52.

Tyto faktory mají vliv na transformační potenciál vládnoucí strany, aniž by došlo k výraznějšímu vnitrostranickému štěpení uvnitř stranického vedení. Všechny uvedené jevy jsou sledovány v dalších kapitolách.

1.3.2 Faktor sociální nejistoty a nostalgie za minulostí

Strukturální faktory, ovlivňující schopnosti strany transformovat se během tranzice, představují jeden klíčový aspekt. Důležitá je rovněž schopnost zaujmout společnost a po kvalitativní stránce redefinovat vlastní program a přizpůsobit jej aktuálním společenským potřebám a očekáváním. V mnoha zemích se objevil syndrom nostalgie v několika prvních letech změn, které postkomunistické společnosti ve střední a východní Evropě prodělávaly. V některých zemích se tento syndrom projevil zvýšenou voličskou podporou nástupnických subjektů postkomunistických stran, protože ty, podle Ishiyamy, byly spojovány se stabilitou v minulosti.¹¹³ Nespokojenost řady obyvatel s negativními dopady, spojenými s nezbytnými reformami, byla spatřována jako hlavní faktor vítězství postkomunistů například v Polsku v roce 1993, kdy se moci ujala vítězná koalice SLD. V Jugoslávii nastala velmi specifická situace, kdy tyto reformní kroky podnikla samotná federální vláda na přelomu roku 1989 a 1990, tedy ještě před prvními parlamentními volbami. Z tohoto důvodu se obavy z dalších dopadů reformy promítly do výsledků voleb a do samotné strategie jednotlivých reformovaných komunistických stran. Pouze v Srbsku a v Černé Hoře, jak později uvidíme, se obě vládnoucí strany rozhodly pro zachování podstatných rysů systému „*samosprávného socialismu*“, přičemž obavy obyvatel těchto dvou republik využily pro své volební vítězství v roce 1990.

Vladimir Goati poukazuje na skutečnost, že SPS i černohorská DPS uspěly „v době, kdy životní standard občanů stále upadal a ekonomická situace se stávala stále víc a víc obtížnou,“¹¹⁴ což potvrzuje Kitscheltův koncept klientelistické strany, do které

¹¹³ ISHIYAMA: *Party Organization and the Political...* c. d., s. 852.

¹¹⁴ GOATI, Vladimir: *Political Development in the Federal Republic of Yugoslavia (1990-1996)*. In: GOATI, Vladimir (ed.): *Elections to the Federal and Republican Parliaments of Yugoslavia (Serbia and Montenegro 1990-1996). Analyses, Documents and Data*. Berlin 1998, s. 16.

lze SPS i DPS zařadit, a prostředí, které je pro tyto strany typické. Dále srbská a černohorská populace vykazovala silnou loajalitu vůči režimu a vládnoucí straně. V říjnu roku 1990, tedy přibližně dva měsíce před plánovanými volbami, provedl Institut politických studií šetření, v němž 40 % respondentů deklarovalo svou případnou podporu pro strany zastávající „*opravdový socializmus*.“¹¹⁵ Představitelé svazů komunistů ostatních republik přitom akceptovali transformační kurz federální vlády. Ve Slovinsku a Chorvatsku, tedy v nejvyspělejších republikách, byla celková podpora těchto reformních kroků velmi vysoká a obavy z negativních dopadů nižší než v méně vyspělých částech jugoslávské federace. Rovněž podle Vladimira Goatiho samotná podpora stávajícího uspořádání zde byla velmi nízká.¹¹⁶ Srbští komunisté se naopak přechodu k tržnímu hospodářství velice obávali, proto využili obavy většiny obyvatel z reform, přičemž jim především tato strategie zajistila volební vítězství v roce 1990. Z důvodu příliš velké závislosti na kurzu federální vlády se ve volbách v roce 1990 podstatná část bosenských a makedonských komunistů přiklonila k přechodu k tržnímu hospodářství. Ze stejného důvodu se politické reprezentace obou republik, které zformovaly vládu po prvních volbách, snažily zachovat Jugoslávii a nalézt kompromis mezi slovinským, chorvatským a srbským táborem, které nebraly zájmy ostatních republik v potaz a důsledně prosazovaly vlastní zájmy.

¹¹⁵ GOATI: *Political Development...* c. d., s. 16.

¹¹⁶ Tamtéž.

2. Politický vývoj Jugoslávie 1945 - 1980

Autoři, zabývající se rozpadem Jugoslávie, jsou poměrně jednotní při identifikaci základních problémů, které postupně vedly k jejímu rozpadu v roce 1991. Dominantní je přitom proud, který problémy Jugoslávie spatřuje především v její etnické struktuře a nedostatečném řešení etnických problémů, se kterými se po celou dobu své existence potýkala a pro které nedokázal Svaz komunistů Jugoslávie najít uspokojivé řešení. Zastánci dalšího proudu vidí především socioekonomické problémy, s nimiž se země musela vyrovnávat zejména v 80. letech.

Jugoslávie se zároveň potýkala se slabostí vlastních institucí, které nedokázaly přijímat účinná a efektivní politická rozhodnutí. Tyto problémy vyplývaly především z politického vývoje, kdy se komunistické elity pokoušely posílit pravomoci jednotlivých republik a autonomních oblastí, aby tak do budoucna předešly etnickým nepokojům. Druhý motiv častých ústavních změn představoval potřebu neustálé redefinice podstaty samosprávného socialismu a konkrétního vztahu jednotlivých jugoslávských institucí na všech úrovních. Výsledkem byl velmi složitý systém, v němž bylo velmi těžké najít uspokojivé řešení pro jednotlivé významné politické aktéry, kteří nebyli schopni dosáhnout konsenzu ohledně nejzásadnějších otázek. Koexistence mezi nimi tak byla značně problematická. Největší pravomoci získala vedení jednotlivých republik a autonomních oblastí. Rovněž samotná Komunistická strana Jugoslávie a pozdější Svaz komunistů Jugoslávie, nebyly jednotné. Je velmi nesnadné hovořit o jedné straně v rámci tehdejšího politického systému, protože federalizace Svazu komunistů Jugoslávie vytvořila situaci, v níž existuje devět na sobě nezávislých politických subjektů, které koordinují svou činnost na federativní úrovni. Jedinou výjimku představuje Svaz komunistů Srbska, jenž v sobě zahrnoval i svazy komunistů Vojvodiny a Kosova, které byly navzájem propojeny a jejich členové byli zároveň i členy Svazu komunistů Srbska a podíleli se na fungování této politické strany. Každý svaz komunistů se vyvíjel odlišně a nezávisle na ostatních a jejich přístup ke společné koordinaci byla velmi odlišný.

Následující kapitola se věnuje politickému vývoji Jugoslávie během života Josipa Broze Tita. Zabývá se ustavením politického systému, jeho základními rysy, vývojem v komunistické straně a národnostními nepokoji.

2.1 Vytváření ústavního systému do roku 1974

Ústavní systém Jugoslávie byl po celé období její existence neustále měněn a do politického systému bylo komunistickou stranou neustále zasahováno. Jelena Guskova poukazuje na skutečnost, že: „žádná jiná země v průběhu čtyřiceti let nevytvořila tolik reforem, změn v ekonomickém a politickém systému, nepřijala tolik ústav a jejich změn.“¹¹⁷ Časté zásahy do ústavního systému jsou způsobovány měnícím se pohledem komunistů na národnostní otázky a na podobu ekonomického systému země, který do roku 1976 rovněž procházel častými změnami.

V listopadu 1942 byla, pod patronátem Komunistické strany Jugoslávie (KPJ), založena Antifašistická rada národního osvobození Jugoslávie (AVNOJ). Hnutí AVNOJ zastřešovalo i jiné národně osvobozené frakce, ale Komunistická strana Jugoslávie si v něm uchovala dominantní pozici. Postupně se AVNOJ vyvinul v nejsilnější antifašistické hnutí a za své silné postavení vděčil především své liberální národnostní politice, která byla pro řadu obyvatel Jugoslávie velice přitažlivá. První zasedání AVNOJ se konalo v bosenském městě Bihać, kde se tato organizace ostře vymezuje proti exilové jugoslávské vládě sídlící v Londýně. Na tomto zasedání je zrušena monarchie a AVNOJ je prohlášen nejvyšším legislativním a exekutivním nositelem moci v Jugoslávii. Oproti královské Jugoslávii, která uznávala pouze tři konstitutivní národy: srbský, chorvatský a slovinský, jsou na tomto zasedání uznány také národy černohorský a makedonský.¹¹⁸ Na konci listopadu 1943 se konala druhá konference AVNOJ v bosenském městě Jajce, kde bylo přislíbeno, že v budoucnu bude Jugoslávie uspořádána na federativním základě.¹¹⁹ Přestože komunisté měli v předsednictvu AVNOJ pouze třetinu svých zástupců, v tomto hnutí měli rozhodující vliv.¹²⁰

Po konci druhé světové války komunisté postupně přebírají moc. Dne 10. srpna 1945 byla vytvořena Prozatímní skupština. Vznikla kooptací „39 předválečných poslanců, 76 představitelů předválečných politických stran a 13 osobností

¹¹⁷ GUSKOVA, Jelena: *Istorija jugoslovenske krize 1990 – 2000, I.* Beograd 2003, s. 74.

¹¹⁸ CABADA, Ladislav: *Socialistická federativní republika Jugoslávie*. In: CABADA, Ladislav – DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra a kol.: *Komparace politických systému III.*, Praha 2004, s. 178.

¹¹⁹ CABADA, Ladislav: *Politický systém Slovinska*. Praha 2005, s. 64.

¹²⁰ ŠESTÁK, Miroslav a kol.: *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha 2001. s. 479.

celonárodního významu do stávajícího partyzánského parlamentu AVNOJ.“¹²¹ V Prozatímní skupštině zasedalo 386 zástupců z řad AVNOJ. Na 11. listopad 1945 byly vypsané volby, v nichž zvítězila Národní fronta, politické uskupení pod vedením KPJ, se ziskem 90 % hlasů.¹²² Po těchto volbách získala Komunistická strana Jugoslávie dominantní postavení a získala tak silný mandát pro vybudování nového politického a ústavního systému Jugoslávie.

Ústava z roku 1946 definovala Federativní lidovou republiku Jugoslávii (FLRJ) jako: „svazový stát republikánského zřízení, společenství rovnoprávných národů, které na základě sebeurčení, včleněním i práva na odtržení, vyjádřily svou vůli žít společně v jedné federaci.“¹²³ Hlavním legislativním orgánem byla dvoukomorová Národní skupština. Funkci dolní komory plnilo Národní shromáždění, kde byly jednotlivé republiky a autonomní oblasti zastoupeny poslanci podle počtu obyvatel. Jeden poslanec Národního shromáždění připadal na 40 000 voličů. Funkci horní komory plnila Národní rada, kde byly republiky zastoupeny 25 poslanci a autonomní oblasti 15 poslanci.¹²⁴

V roce 1946 bylo vytvořeno šest republik a dvě autonomní oblasti Kosovo a Vojvodina, které byly vytvořeny v rámci republiky Srbsko. Užší Srbsko představuje území republiky Srbsko, které leží mimo autonomní oblasti Kosovo a Vojvodinu. Užší Srbsko bylo spravováno republikovými orgány Srbska, kde měly autonomní oblasti také své zástupce. Obě autonomní oblasti postupem času získávaly stále výraznější pravomoci a tím se staly více nezávislými na Srbsku, ale velmi problematický se stal stupeň závislosti tzv. užšího Srbska na rozhodnutích, která přijímaly obě autonomní oblasti, jež mohly rozhodnutí republikových orgánů zablokovat.¹²⁵ V 70. a především v 80. letech zaznívají v Srbsku protesty ohledně složitých vztahů v rámci republiky Srbsko a jeho vnitřního uspořádání. Kritické hlasy zaznívají z řad intelektuální opozice, ale projevy nespokojenosti jsou přítomny i u srbských komunistů.

¹²¹ TEJCHMAN, Miroslav a kol.: *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 – 1989*. Praha 2000. s. 212 – 213.

¹²² Předvolební koalice, v níž dominovali komunisté.

¹²³ GUSKOVA: c. d., s. 76.

¹²⁴ CABADA, Ladislav: *Politický systém...* c. d., s. 68 - 69.

¹²⁵ WALDEMBERG, Marek: *Rozbicie Jugosławii. Jugosłowiańskie lustro międzynarodowej polityki*. Warszawa 2005, s. 52.

Hranice mezi republikami a autonomními oblastmi byly vytyčeny na základě rozhodnutí speciálně zřízené Komise pro rozhraničení (Komisija za rozgraničenje). Tato komise nepřijala jednotný klíč pro přiznávání konkrétního území pro jednotlivé republiky a autonomní oblasti. Slovinsko představovalo výjimku, protože se jednalo o etnicky velmi homogenní republiku a mimo hranice Slovinska nebyla na území Jugoslávie přítomná silnější slovinská menšina. Ostatní republiky i autonomní oblasti byly národnostně heterogenní a velice často byly menšiny přítomny i v ostatních částech federace. Komunistické vedení vycházelo z předpokladu, že spory ohledně hranic nemohou vzniknout a že „hranice v socialistickém státě nehrají roli.“¹²⁶ Vedení jugoslávských komunistů nepočítalo s výraznějšími etnickými nepokoji a přijalo Marxův předpoklad, že etnické konflikty vznikají pod tlakem kapitalizmu.¹²⁷ Přesto, bylo přijetí hranic mezi jednotlivými republikami a autonomními oblastmi předmětem mnoha sporů. K definitivnímu rozhraničení došlo až po velmi složitých vyjednáváních ve druhé polovině 40. let a několika revizích ve speciálně vytvořených komisích v 50. letech.¹²⁸

Jak již bylo řečeno, ústavní změny, provedené v Jugoslávii během její existence, byly způsobeny neustálou redefinicí národnostního programu jugoslávských komunistů a také změnou strategie v ekonomické oblasti. První ústava, která vymezila jednotlivé republiky a autonomní oblasti, byla přijata v roce 1946. Další ústavní změny byly přijaty v roce 1953. Jejich motivem bylo vymezení působnosti nových institucí v rámci nové strategie ohledně rozvolněné kontroly nad jednotlivými podniky, které podle nově přijatého modelu samosprávného socializmu měly mít větší rozhodovací pravomoci a nezávislost. Na základě nové ústavy došlo k reorganizaci politického systému. Změny se dotkly vrcholných orgánů. Obě dřívější komory Národní skupštiny byly nyní sloučeny do jedné, část poslanců byla volena přímo a ostatní mandáty byly rozděleny na základě rozhodnutí orgánů jednotlivých republik a autonomních oblastí. Každá republika byla zastoupena 10 poslanci a autonomní oblast zastupovalo 6 poslanců.¹²⁹ Za účelem zavádění modelu samosprávného socializmu byla zřízena Komora výrobců.

¹²⁶ GUSKOVA: c. d., s. 74.

¹²⁷ DRAGNIĆ, Alex: *Serbs and Croats. The Struggle in Yugoslavia*. New York 1992, s. 161.

¹²⁸ WOODWARD, Suzan L.: *Balkan Tragedy. Chaos and Dissolution after the Cold War*. Washington 1995, s. 31.

¹²⁹ CABADA: *Politický systém...* c. d., s. 73–74.

Parlamentu byli odpovědni prezident i vláda.¹³⁰ Nová ústava oslabila jugoslávské republiky, kterým nepřiznala právo na sebeurčení.¹³¹ O deset let později byla schválena další ústava, jejíž přijetí bylo motivováno dalším posílením mechanismů v rámci samosprávného socializmu. Počet komor parlamentu se zvýšil na pět: Svazová komora, Hospodářská komora, Osvětově kulturní komora, Zdravotnicko-sociální komora a Organizačně-politická komora.¹³² Ve Svazové komoře byly opět silněji zastoupeny republiky než autonomní oblasti, přičemž „každou republiku zde zastupovalo 10, autonomní krajinu 5 poslanců, kteří byli voleni v republikových parlamentech, resp. parlamentech autonomních krajin.“¹³³ Ústava z roku 1963 vytvořila velmi komplikovaný politický systém. Typické pro něj byly časté zásahy, které prováděl Svaz komunistů Jugoslávie, „odkud přicházela všechna důležitá rozhodnutí.“¹³⁴ Pět komor bylo v rámci federálního parlamentu zřízeno proto, aby byly zastoupeny nejdůležitější profesní organizace, působící v zemi. Další ústavní změny a nové ústavní dodatky byly přijaty v roce 1967, 1968 a 1971. V roce 1968 byla hlavním motivem nových ústavních změn snaha čelit národnostním nepokojům, které propukly v autonomní oblasti Kosovo. Velmi složitá a nepřehledná struktura parlamentu se zjednodušuje a parlament je opět dvoukomorový.¹³⁵ Důležitá změna pro samotný Svaz komunistů Jugoslávie byla přijata o rok později, kdy dochází k federalizaci této politické strany. V Předsednictvu Svazu komunistů Jugoslávie měla každá republiková organizace svazu komunistů sedm zástupců a autonomní oblast tři. Tímto krokem byl dříve jednotnější Svaz komunistů Jugoslávie značně oslaben a vytvořen prostor pro fragmentaci v rámci strany a podstatnou diferenciaci nejrůznějších názorových proudů, které se prosazovaly v rámci jednotlivých republik a autonomních oblastí. Samotní komunisté se domnívali, že „těmito ústupky zmírní narůstající nacionální rozpory.“¹³⁶

¹³⁰ CABADA: *Politický systém...* c. d., s. 74.

¹³¹ PIRJEVEC, Jože: *Jugoslávie 1918 – 1992. Vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevičovy a Titovy Jugoslávie.* Praha 2000, s. 243.

¹³² TEJCHMAN a kol.: c. d., s. 457.

¹³³ CABADA, Ladislav: *Socialistická federativní...* c. d., s. 182.

¹³⁴ Tamtéž, s. 183.

¹³⁵ CABADA: *Politický systém...* c. d., s. 83.

¹³⁶ TEJCHMAN a kol.: c. d., s. 632.

2.2 Vývoj samosprávného socialismu

Po sovětsko-jugoslávské roztržce potřebovalo vedení jugoslávských komunistů naléhavě změnit politický kurz tak, aby se přiblížilo západu, jelikož podporu komunistického bloku, definitivně po vyloučení z Informbyra 28. 7. 1948, ztratilo, částečně legitimizovalo vlastní odklon od dříve vytyčeného tvrdého stalinistického kurzu a střet se Sovětským svazem ideově opodstatnilo. Ještě v roce 1948 přetrvávala snaha Sovětský svaz příliš neprovokovat, především proto, aby se kritika jugoslávského vedení zaznívající z řad východoevropských zemí dala prezentovat jako nepochopení jugoslávského kurzu a vzniklou situaci interpretovat jako nedorozumění. Existovala zde i obava z vojenského úderu komunistických zemí proti Jugoslávii.¹³⁷ Dalším motivem byla silná pozice prostalinské frakce uvnitř Komunistické strany Jugoslávie, zastoupená např. Adrijou Hebrangem či Sretenem Žujovićem, se kterými se Titovo vedení naléhavě potřebovalo vypořádat a odstranit je z důležitých mocenských pozic. Ve vztahu k západním zemím se Jugoslávie snažila získat finanční podporu pro vylepšení své ekonomické situace, jež se po ekonomické blokádě, kterou na Jugoslávii uvalily ostatní komunistické země, neustále zhoršovala. Pro USA byl pro jugoslávský odklon od Sovětského svazu natolik zásadní, že už v roce 1949 se rozhodly poskytnout Jugoslávii nemalé finanční půjčky, které přitom nebyly podmíněny změnou politického kurzu KSJ.¹³⁸

V roce 1949 se napříč Komunistickou stranou Jugoslávie vedou diskuze pokoušející se redefinovat dříve zaváděný politický a ekonomický model. V tomto ohledu byly velice aktivní čelné osobnosti strany, jakými byli zejména Edvard Kardelj, Milovan Djilas, Boris Kidrić a Moša Pijade.¹³⁹ Josip Broz Tito se k tomuto názorovému proudu záhy přiklonil. Prvními kroky, které byly v tomto směru v Jugoslávii podniknuty, bylo omezování centrálního řízení ekonomiky, rozvolnění kontroly některých odvětví hospodářství, omezování kontroly některých jugoslávských firem a v jejich rámci

¹³⁷ Jugoslávské ministerstvo zahraničních věcí v r. 1950 vydalo dokument, který nazvalo Bílá kniha. Dokument poukazoval na hraniční incidenty mezi Jugoslávií a sousedními komunistickými zeměmi, kterých bylo za více než dva roky zaznamenáno na 2 529. Při těchto incidentech bylo zabito 14 příslušníků hraniční stráže. Viz: PIRJEVEC: c. d., s. 221.

¹³⁸ PIRJEVEC: c. d., s. 221 – 222.

¹³⁹ ZACHARIAS, Michał J.: *Komunizm, federacja, nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii 1943-1991. Powstanie – przekształcenia – rozkład.* Warszawa 2004, s. 126.

vytváření dělnických rad. Ty měly podle hlavních teoretiků nového jugoslávského experimentu Milovana Djilase a Edvarda Kardelje být počátkem „vytváření Marxovy svobodné asociace výrobců.“¹⁴⁰ Jugoslávie tak postupně opouštěla stalinistickou praxi důsledného centrálního řízení a plánování ekonomiky, která v zemi nebyla příliš úspěšná a v mnohém zapříčinila pokles životní úrovně.¹⁴¹ Sovětský politický model byl postupně čelnými jugoslávskými komunisty kritizován a považován za chybný a revizionistický.¹⁴² Edvard Kardelj jej považoval „byrokratizmus za největší hřích, jehož se sovětská strana dopustila“¹⁴³ Milovan Djilas SSSR v roce 1950 také kritizuje za jeho byrokratický centralizmus, který vnímá jako velice vzdálený od komunistických ideálů.¹⁴⁴ „Tato byrokracie se podle Djilase pokoušela obrátit pozornost lidí od vnitřních problémů k úspěchům v zahraničí, jichž dosáhla zotročováním a vykořisťováním svých satelitů. Ale úkolem Jugoslávie je dokázat, že socialistická demokracie se upevňuje důsledným naplňováním marxistické teorie. Toto však lze dosáhnout pouze tehdy, jestliže bude nejširším vrstvám obyvatelstva, které budou mít větší možnost zasahovat do řízení státu, ponechán prostor pro rozsáhlejší iniciativu.“¹⁴⁵ Přední jugoslávští komunisté proto viděli nutnost pokračovat v prováděných změnách a redefinovat jugoslávský politický a ekonomický systém. Další vývoj proto směřoval k posilování míry autonomie pro jednotlivé jugoslávské firmy a podniky. Přes nový ideologický kurz byl v praxi čím dál více patrnější rozdíl mezi oficiální stranickou ideologií, prezentovanou pro širší společnost, a politickým monopolem, který si strana uchovávala.¹⁴⁶

V roce 1949 bylo vybráno 215 firem, aby neformálně experimentovaly s dělnickými radami a postupně se začala rušit některá pracovní místa ve stranickém a státním aparátu na nejvyšší úrovni.¹⁴⁷ V červnu 1950 byl přijat nový zákon o řízení hospodářských podniků hospodářskými dělnickými kolektivy. Dělnické rady spravovaly prostředky firem, byly voleny všemi zaměstnanci podniků, vypracovávaly

¹⁴⁰ LEMPI, Džon: *Jugoslavija kao istoria. Bila dvaput jedna zemlja*. Beograd 2004, s. 226.

¹⁴¹ TEJCHMAN a kol.: c. d., s. 276.

¹⁴² ZACHARIAS: c. d., s. 127.

¹⁴³ PIRJEVEC: c. d., s. 234.

¹⁴⁴ ZACHARIAS: c. d., s. 127.

¹⁴⁵ PIRJEVEC: c. d., s. 235.

¹⁴⁶ NEAL, Fred Warner: *The Communist Party in Yugoslavia*. In: *The American Political Science Review*, 51, 1957, č. 1., s. 89.

¹⁴⁷ LEMPI: c. d., s. 227.

výrobní plány a řídily podniky. Dělnické rady, které se měly pohybovat mezi 15-20 členy,¹⁴⁸ získaly právo rozhodovat o využití 30 % čistého zisku, kterého jejich firma dosáhla.¹⁴⁹ V obecnější rovině měly dělnické rady právo rozhodovat a vyjadřovat se o výrobních směrnících a k řízení podniku.¹⁵⁰ Tento zákon přinesl také zásadní změnu v nahlížení na státní majetek, který byl dělnickými radami spravován. Jednalo se o „celospolečenský majetek pod správou svobodně sjednocených bezprostředních výrobců pracujících pod kontrolou a ochranou státu.“¹⁵¹ Dělnické rady byly postupně zaváděny do všech jugoslávských firem a do dubna 1951 byly na federální úrovni spravovány pouze hospodářské podniky spadající do dopravních a poštovních služeb.¹⁵²

Rozporuplný vztah panoval mezi nejužším vedením KSJ v otázce tržního hospodářství. Zejména Boris Kidrić propagoval „sladování tržních mechanismů se samosprávným řízením hospodářství.“¹⁵³ Tento cíl měl být naplněn omezenou možností, která byla poskytnuta jednotlivým radám, částečně ovlivňovat ceny výrobků na jugoslávském trhu. Proces svobodného tvoření cen měl být nadále částečně korigován státními orgány, protože by podle Kidriće, pokud by byl zcela rozvolněn, dovedl ekonomickou situaci v Jugoslávii k hospodářské anarchii všech ekonomických subjektů v zemi.¹⁵⁴ V roce 1953 byla přijata nová ústava Jugoslávie, která ještě více posílila prvky samosprávného socializmu. Ústava rozšířila pole působnosti pro samosprávný systém i do oblastí kultury, výchovy, vzdělávání a služeb.¹⁵⁵ V rámci Národní skupštiny byla ustavena nová Komora výrobců, která měla zastupovat pracující z nejrůznějších odvětví jugoslávského hospodářství. Jeden poslanec připadal na 70 000 pracujících.¹⁵⁶ Byl zaveden „složitý volební systém do této komory v pěti kuriích,“¹⁵⁷ který byl stanoven zvláštním zákonem.¹⁵⁸ Nová ústava omezila roli Sněmovny národů, která se od roku 1953 stala součástí Sněmovny svazu a samostatně mohla rozhodovat jen o

¹⁴⁸ PIRJEVEC: c. d., s. 237.

¹⁴⁹ TEJCHMAN a kol.: c. d., s. 277.

¹⁵⁰ PIRJEVEC: c. d., s. 237.

¹⁵¹ ZACHARIAS: c. d., s. 133.

¹⁵² LEMPI: c. d., s. 227.

¹⁵³ ZACHARIAS: c. d., s. 137.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 138.

¹⁵⁵ PIRJEVEC: c. d., s. 243.

¹⁵⁶ ZACHARIAS: c. d., s. 146.

¹⁵⁷ TEJCHMAN a kol.: c. d., s. 278.

¹⁵⁸ Tamtéž.

sporech mezi federací a republikami.¹⁵⁹ Komora výrobců se tak stala druhou komorou parlamentu. Ústava zvýšila formální pozici parlamentu v rámci politického systému. Byl snížen vliv federace a rada ministrů byla přetvořena ve Svazovou výkonnou radu, která se měla skládat z 30 – 45 osob volených Sněmovnou svazu, přičemž její členové, až na dvě výjimky, neřídili konkrétní federální ministerstva, jež byla jako taková zrušena.¹⁶⁰ Rozhodující role zůstávala nadále v rukou stranicko-státní struktury v rámci Svazu komunistů Jugoslávie. Josip Broz Tito přitom usiloval o zvýšení svého podílu na moci. V padesátých letech se nechal zvolit generálním tajemníkem SKJ, předsedou Svazové výkonné rady (vlády) a prezidentem země.¹⁶¹ Podle J. Pirjevce napovídala pozice Josipa Broze Tita situaci, kdy nechce, aby se zaváděné experimenty vymkly kontrole SKJ, přičemž poukazuje na skutečnost, že „žádný jiný socialistický vůdce nevykonával všechny tři tyto funkce najednou“¹⁶² Ústava z roku 1953 zaručila prezidentovi Federativní lidové republiky Jugoslávie rovněž možnost zastávat post předsedy jugoslávské vlády.¹⁶³ Kumulace moci v rukou J. B. Tita svědčí o částečné fasádovosti prováděných změn. Komunistická strana Jugoslávie si uchovala svůj vliv i v dělnických radách, kam pro jednotlivce bylo velice obtížné být zvolen, pokud neměl stranickou legitimaci. Jediným podstatnějším rozdílem bylo převedení části pravomocí na nižší správní jednotky. Jejich pravomoci se navýšily o rok později, kdy strana převedla z federální na nižší úroveň prostředky určené pro investice. Federace se zřekla monopolu na určování, kam investice směřovat, a část těchto prostředků byla předána do kompetencí jednotlivých republik a autonomních oblastí, okresů, obcí. Ty disponovaly přibližně 75 % všech investičních prostředků a zbývající prostor byl ponechán různým bankám, firmám a organizacím.¹⁶⁴ Rok 1954 přinesl pozastavení všech reforem. Josip Broz Tito se obával, že pokračující decentralizace může zapříčinit ztrátu výsadního postavení Svazu komunistů Jugoslávie.

¹⁵⁹ PIRJEVEC: c. d., s. 243.

¹⁶⁰ ZACHARIAS: c. d., s. 148.

¹⁶¹ PIRJEVEC: c. d., s. 242.

¹⁶² Tamtéž.

¹⁶³ MIZERSKI, Edmund: *Jugosłowiański system przedstawicielski 1918 – 1990*. Toruń 1999, s. 70.

¹⁶⁴ ZACHARIAS: c. d., s. 138.

2.3 Změny ve Svazu komunistů Jugoslávie

Na 6. sjezdu Komunistické strany Jugoslávie, který se uskutečnil v roce 1952 v chorvatském hlavním městě Záhřebu, změnila strana název na Svaz komunistů Jugoslávie, aby tak zdůraznila změnu své ideologické orientace a snahu být Marxovým původním ideálům blíže, nežli tomu bylo v minulosti. Sovětský svaz a jeho politické zřízení byly čelními Jugoslávskými činiteli na tomto sjezdu odsouzeny. Zásadní roli na tomto sjezdu sehráli Milovan Djilas, Edvard Kardelj a mnozí reformní komunisté, kteří poukazovali na nutnost omezit kontrolu komunistické strany nad celou společností. Skrze posilování institucí samosprávného socialismu mělo podle některých komunistů dojít k postupnému odumírání strany a státu. Role strany a státu měla s postupnou decentralizací slábnout. Pro velmi konzervativního Aleksandra Rankoviće byly teze o odumírání strany a státu nepřijatelné.¹⁶⁵ Redefinice politického a ekonomického systému, rozvolnění kontroly nad společností a diskuze, která v celém Svazu komunistů Jugoslávie probíhala, zejména postoje vlivného a populárního Milovana Djilase, přiměly Josipa Broze Tita zasáhnout ve prospěch konzervativního křídla strany, jež se těchto změn obávalo a zároveň si nepřálo, aby zaváděné změny narušily pozici Svazu komunistů Jugoslávie.

O rok později se začínají projevovat ideové rozpory mezi Milovanem Djilasem a vedením Svazu komunistů Jugoslávie. Djilasova kritika se zaměřila na nadměrnou moc, kterou si tato strana stále uchovala nad celou společností. Djilas se domnívá, že dosud zavedené reformy nepostačují a i přes ně se etabluje velice silná byrokracie, skrze kterou sílí Svaz komunistů Jugoslávie. V jednom ze svých článků vydaných v Borbě tvrdí, že v Jugoslávii je „třídní boj (v klasickém marxistickém pojetí) u konce a kapitalisté už nepředstavují hlavní nepřátele. Ty spíše představují byrokrati, kteří blokují cestu k socialismu. Skrze jejich úzké, rigidní postoje k nejrůznějším ekonomickým, sociálním a politickým otázkám zabraňují plnému rozkvětu socialismu.“¹⁶⁶ a zároveň požaduje, aby veřejnost měla větší podíl na zaváděných

¹⁶⁵ PIRJEVEC: c. d., s. 242.

¹⁶⁶ RUBINSTEIN, Alwin – WIKE, Roffe: *The Djilas Heresy: Its Beginning and Development*. In: *The Western Political Quarterly*, 11, 1958, č. 4, s. 778.

změnách skrze veřejnou diskusi.¹⁶⁷ Anatomie jedné morálky, další Djilasův článek, tentokrát publikovaný v časopise *Nova Misao*, přišel s velice zásadní kritikou nadřazeného chování společenských elit ve Svazu komunistů Jugoslávie a předznamenal jeho odstranění z vysoké politiky.¹⁶⁸ Zde je kritizováno především „sociální snobství, praktikované manželkami vedoucích stranických a vládních činitelů“¹⁶⁹ 4. ledna 1954 publikuje článek *Socialistický svaz nebo strana?*, kde podává návrh na rozpuštění Svazu komunistů Jugoslávie a jeho podíl na moci předat Socialistickému svazu pracujících Jugoslávie.¹⁷⁰ Podle Milovana Djilase měla tato změna zajistit ústup byrokracie, zamezit odtržení komunistických elit od mas a umožnit rozvoj názorové plurality ve společnosti. Podle Djilase toto spojení zajistí ústup byrokracie a „role jednotlivce bude narůstat podle jeho kvalit a role u masy a ne podle jeho funkce ve stranickém výboru nebo ve vládě.“¹⁷¹ Tímto krokem se Svaz komunistů „sjednotí se Socialistickým svazem a Komunisté se sjednotí s obyčejným občanem.“¹⁷² Pro komunisty tímto krokem jejich úloha ve společnosti nekončí, budou se dál podílet na přeměně společnosti ve více pluralitním prostředí, snažit se víc pro své cíle přesvědčit ostatní a jejich moc bude více vycházet ze skutečné podpory mas. Djilas podává tento návrh, aby společnost negenerovala komunisty, kteří jsou motivováni jen svým vlastním prospěchem.

Návrhy publikované v *Borbě* a časopise *Nova Misao* byly pro Josipa Broze krajně nepřijatelné a proti těmto návrhům i proti samotnému Milovanu Djilasovi velmi rázně zakročil. Uvědomoval si rovněž, že z probíhající diskuze v rámci Svazu komunistů Jugoslávie je stále patrnější, že názorová pluralita ve straně je příliš velká a SKJ se postupně začíná štěpit na nejrůznější názorové proudy. Návrhy, které Djilas publikoval v *Borbě* a které mu přinesly značnou popularitu, vnímal jako velice

¹⁶⁷ RUBINSTEIN – WIKE: c. d., s. 778.

¹⁶⁸ СТАНИЋ, Бељко: *Милован Ђилас 1953/54: између револуције и слободе*. Токови историје, 2008, č. 3-4, s. 262.

¹⁶⁹ RUBINSTEIN – WIKE: c. d., s. 775.

¹⁷⁰ Socialistický svaz pracujících představuje podpůrnou organizaci Svazu komunistů Jugoslávie. Organizace se původně jmenovala Lidová fronta, měla mnohem širší členskou základnu než SKJ a formálně zahrnovala veškeré zaměstnance. V roce 1953 byla přejmenována a její členská základna čítala kolem 8 000 000 členů. Socialistický svaz pracujících Jugoslávie byl ovládán Svazem komunistů Jugoslávie, kteří v této organizaci zastávali klíčové pozice. Předsedou v Socialistickém svazu pracujících byl v této době Josip Broz Tito a generální tajemník Edvard Kardelj. (viz: NEAL, Fred Warner: *The Communist Party in Yugoslavia*. In: *The American Political Science Review*, 51, 1957, č. 1., s. 100)

¹⁷¹ RUBINSTEIN – WIKE: c. d., s. 782.

¹⁷² Tamtéž, s. 783.

nebezpečné a ohrožující postavení Svazu komunistů Jugoslávie. Proti Milovanu Djilasovi se také postavili liberálnější orientovaní komunisté, jeho dosavadní spojenci, kteří stejně jako on hlásali teze o postupném odumírání státu a strany, Edvard Kardelj, či Moša Pijade, kteří se však nebyli ochotni zříci politického monopolu pro SKJ.¹⁷³ V roce 1954 byl Milovan Djilas odvolán ze všech svých funkcí. Zároveň se zastavila diskuze ohledně posilování jednotlivých orgánů samosprávného socializmu a dochází k posilování federace. Ve Svazu komunistů Jugoslávie probíhá rozsáhlá stranická čistka. Počet členů činil 779 000 v době, kdy se konal 6. sjezd strany, v lednu 1954 už měla strana pouze 700 000 členů.¹⁷⁴ Mezi lety 1954 a 1955 odešlo nebo bylo vyloučeno 273 000 příslušníků strany, zároveň bylo do Svazu komunistů Jugoslávie přijato 137 000 nových členů.¹⁷⁵

2.4 Posilování role SKJ v rámci samosprávného socializmu

V roce 1955 přicházejí jugoslávští komunisté s myšlenkou posílit orgány na komunální úrovni. Obce (komuny) získaly část pravomocí nad podniky působícími na území těchto teritoriálně vymezených jednotek. K nejdůležitějším pravomocím, které obce získaly ve vztahu k firmám, patřilo právo jmenovat ředitele podniků a rozhodovat o přerozdělování části jejich zisku. Podle J. Zachariase ve skutečnosti posílení obcí znamenalo snížení role jednotlivých dělnických rad a posílení role Svazu komunistů Jugoslávie, který měl na komunální úrovni rozhodující postavení.¹⁷⁶ Malé obce byly postupně slučovány do větších celků. Z původních 4 052 komun klesl jejich počet na 1 479 v roce 1955.¹⁷⁷ V Jugoslávii trend slučování obcí do větších celků pokračoval a v roce 1963, kdy byla přijata nová ústava, počet komun poklesl dokonce na 577, přičemž byly v této době v rámci jednotlivých republik a autonomních oblastí postupně rušeny okresy.¹⁷⁸ Vytvoření větších obcí znamenalo také jejich snadnější kontrolu Svazem komunistů Jugoslávie.

¹⁷³ PIRJEVEC: c. d., s. 246.

¹⁷⁴ NEAL: c. d., s. 98.

¹⁷⁵ ZACHARIAS: c. d., s. 160.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 163.

¹⁷⁷ CABADA, Ladislav: *Politický systém...* c. d., s. 75.

¹⁷⁸ Tamtéž.

Ve druhé polovině 50. let se dělnické rady domáhaly zvýšených kompetencí v oblastech přerozdělování zisku, který jejich podniky vyprodukují. Aby se požadavky dělnických rad částečně uspokojily, byl v roce 1958 přijat nový zákon, který zvyšoval kompetence dělnických rad v této oblasti. Bylo jim umožněno rozhodovat o přerozdělování celého čistého zisku. „Zákon se jednak ukázal být fikcí, protože pozdější regulace způsobily, že rozdělování zmiňovaného příjmu zůstalo pod kontrolou státu.“¹⁷⁹ Do přijetí dalších reforem v roce 1965 mohly podniky ve skutečnosti rozhodovat o přerozdělení jen 20 % čistého zisku.¹⁸⁰ O různých regulacích těchto rad svědčí i narůstající státní aparát. Od roku 1952, kdy se samosprávný systém začal zavádět, do roku 1964: „počet státních zaměstnanců vzrostl z 119 000 na 188 000 a o dalších 650 000 zaměstnanců různých státních služeb a administrativy.“¹⁸¹

V únoru 1959 byla na základě rozhodnutí Svazové skupštiny ustavena speciální komise, která měla za úkol navrhnout ústavní změny.¹⁸² Hlavními osobnostmi, které se na návrzích nové ústavy podílely, byli Edvard Kardelj a Vladimir Bakarić. Jejich práce byla znesnadněna stranickým konfliktem, který se zintenzivnil na počátku 60. let. Spor mezi liberálním a konzervativním křídlem strany spočíval především v odlišném pohledu na otázku, jak dále rozvíjet politický a ústavní systém Jugoslávie. Zatímco liberální proud, reprezentovaný především Kardeljem a Bakarićem, požadoval větší decentralizaci v rámci stávajícího systému a převedení více rozhodovacích pravomocí na úroveň republik a autonomních oblastí, konzervativci se domnívali, že dosavadní reformy v oblasti samosprávných jednotek postačují a další decentralizační procesy nutně povedou k anarchii. Podle tohoto proudu bylo spíše potřeba posílit centrální instituce.¹⁸³

20. března 1961 schválil parlament „třicet dva zákonů, čímž nejen zrušil předpisy omezující zahraniční obchod, ale současně omezil byrokratický dozor nad podniky. Výrobcům byla přiznána větší práva při řízení podniků a rozdělování zisku, byla připravena nová daňová politika a banky se proměnily z vládních institucí

¹⁷⁹ ZACHARIAS: c. d., s. 179.

¹⁸⁰ SEKELJ: *Yugoslavia...* c. d., s. 21.

¹⁸¹ Tamtéž.

¹⁸² ZACHARIAS: c. d., s. 204.

¹⁸³ PIRJEVEC: c. d., s. 279.

v samostatné organizmy.“¹⁸⁴ Tyto reformy nebyly Svazem komunistů Jugoslávie vnímány příliš pozitivně a již koncem roku 1961 byl Edvard Kardelj za přílišnou rozvolněnost kontroly jednotlivých ekonomických subjektů kritizován.¹⁸⁵ V březnu 1962 se konalo zasedání výkonného výboru SKJ, na němž byly decentralizační procesy čelními jugoslávskými činiteli velmi kritizovány. Neutrální postoj k oběma frakcím SKJ zaujal na zasedání výkonného výboru Josip Broz Tito. Konzervativcům vyčítal přílišné zjednodušování, které zaznívalo při jejich kritice decentralizačních procesů v Jugoslávii. Připomenul jim, že Jugoslávie se nemůže vrátit k centralistickému modelu.¹⁸⁶ Zároveň však nepodpořil ani liberály a některé jejich návrhy další decentralizace. Tito na tomto zasedání na adresu liberálně orientovaných komunistů prohlásil: „decentralizace v našem státě v pojetí některých jednotlivců stále silněji nabývá charakteru dezintegrace.“¹⁸⁷ Aby byla role dělnických rad oslabena, byly ustaveny dozorčí komise, které měly dohlížet nad přerozdělováním zisku v jednotlivých podnicích.¹⁸⁸ Konflikt mezi liberály a konzervativci nadále pokračoval a ovlivňoval další politický vývoj Jugoslávie.

V roce 1963 byla přijata nová ústava, která se soustředila na rozvoj samosprávného socializmu. Jak již bylo řečeno dříve, jugoslávský parlament měl dokonce pět komor. „Každý volič měl tedy právo vybírat poslance nejen jako občan, ale také jako příslušník určitého národního společenství, výrobního či administrativního sektoru, s výjimkou rolnického obyvatelstva venkova, jemuž dosud nebyl přiznán status výrobců.“¹⁸⁹ Volební systém do všech pěti komor byl nesmírně komplikovaný. „Delegáti do těchto komor byli voleni složitým způsobem v rozličných kolektivech společenských organizací, státních orgánů, hospodářských organizací, orgánech samosprávy, či prostě jen v místě bydliště.“¹⁹⁰ Jugoslávie změnila své jméno z Federativní lidové republiky Jugoslávie na Socialistickou federativní republiku Jugoslávii (SFRJ).¹⁹¹ Konflikt mezi liberály a konzervativci byl posílen skutečností, že

¹⁸⁴ PIRJEVEC: c. d., s. 279.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 285.

¹⁸⁶ ZACHARIAS: c. d., s. 202.

¹⁸⁷ PIRJEVEC: c. d., s. 286.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 287.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 289.

¹⁹⁰ TEJCHMAN a kol.: c. d., s. 457.

¹⁹¹ BUJWID-KUREK, Ewa: *Państwa poljugosłowiańskie. Szkice polityczne*. Kraków 2008.

ve státních institucích, svazovém parlamentu, republikových orgánech a komunách byli velmi silně zastoupeni liberálové, zatímco ve stranických strukturách SKJ dominovali především konzervativci.¹⁹² Ústava nově vytvořila funkci předsedy vlády (Svazové výkonné rady). Tuto funkci již tedy nevykonával prezident. Rovněž byla zřízena funkce viceprezidenta. Prezidentem Jugoslávie byl opět zvolen Josip Broz Tito, viceprezidentem se stal Aleksandar Ranković, předsedou Svazové výkonné rady byl zvolen Petar Stambolić ze Srbska a funkci předsedy Svazové skupštiny zastával Edvard Kardelj.¹⁹³ Tímto personálním obsazením se udržel určitý status quo mezi liberály a konzervativci.

Ústava z roku 1963 byla několikrát novelizována, a to v květnu 1967, v prosinci 1968 a v červenci 1971.¹⁹⁴ Mezi lety 1967 a 1971 bylo přijato celkem 42 ústavních změn.¹⁹⁵ Podle Edwarda Mizerského všechny tyto změny negativně ovlivnily čitelnost ústavy a norem, podle nichž se jugoslávské instituce měly řídit.¹⁹⁶ Hlavním motivem dalších ústavních změn byla především snaha uklidnit národnostně laděné protesty, které velmi sílily v průběhu 60. let. Ústavní změny, zejména provedené v 70. letech, velmi posílily jednotlivé republiky a „politický život byl primárně soustředěn v republikách.“¹⁹⁷ Rovněž stranické organizace jednotlivých Svazů komunistů kontrolovaly politický život na úrovni své vlastní republiky, či autonomní oblasti. „Každá republiková organizace kontrolovala vlastní kádry a republikové volby a stranické kongresy předcházely federálním.“¹⁹⁸ Nejinak tomu bylo u samosprávných orgánů jednotlivých obcí, v nichž členové Svazu komunistů Jugoslávie měli převahu.

2.5 Ústava z roku 1974

Poslední platná ústava Socialistické federativní republiky Jugoslávie byla přijata v roce 1974. Některé body této ústavy byly později novelizovány, ale už nedošlo

¹⁹² PIRJEVEC: c. d., s. 289.

¹⁹³ TEJCHMAN a kol.: c. d., s. 458.

¹⁹⁴ MIZERSKI: c. d., s. 73.

¹⁹⁵ GUSKOVA: c. d., s. 80.

¹⁹⁶ MIZERSKI: c. d., s. 73.

¹⁹⁷ WOODWARD: c. d., s. 40.

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 40 – 41.

k žádným zásadním změnám tehdejšího politického systému.¹⁹⁹ Přijetí této ústavy znamenalo výrazné posílení republik a autonomních oblastí na úkor federálních institucí. Do jejich působnosti byly převedeny široké kompetence v politické a ekonomické oblasti a federativní orgány byly značně oslabeny.²⁰⁰ Podle Jima Seroky a Radoše Smiljkoviće federace měla „odpovědnost za měnovou otázku, kooperaci mezi republikami, mezirepublikový obchod a obchodní styk, obranu a všechny otázky spojené s mezinárodní politikou.“²⁰¹ Posílení republik a autonomních oblastí přitom znamenalo, že později většina aktivit federálních institucí byla „soustředěna na problémy spojené s ekonomickou, politickou a sociální koordinací a integrací mezi republikami a autonomními oblastmi.“²⁰²

Přestože Ústava z roku 1974 umožnila Josipu Brozi Titovi doživotně vykonávat úřad prezidenta Socialistické federativní republiky Jugoslávie, byl zřízen kolektivní orgán, tzv. Předsednictvo SFRJ, které mělo především poradní funkci. Po smrti Josipa Broze Tita se počítalo s převedením pravomocí prezidenta na toto předsednictvo. Republiky a autonomní oblasti byly v předsednictvu zastoupeny rovnoměrně. Každá republika a autonomní oblast měla v předsednictvu jednoho zástupce. Devátým členem předsednictva se stal Předseda Svazu komunistů Jugoslávie. Výkonnou mocí disponovala federální vláda (Svazová výkonná rada), která byla volena Federálním shromážděním na čtyři roky a byla mu odpovědná.²⁰³ Počet členů federální vlády se pohyboval kolem 31.²⁰⁴ Při sestavování Svazové výkonné rady se rovněž dohlíželo na rovnoprávné zastoupení jejích členů. Systém rotace, důsledně prosazovaný v jiných institucích, nebyl v případě federální vlády tak přísný. Existovalo zde pravidlo, že premiér nesměl pocházet ze stejné republiky jako jeho předchůdce.²⁰⁵ Postavení federální vlády upravovaly články 352 až 362, přičemž byla velmi omezena ostatními federálními institucemi a jednotlivými republikami a autonomními oblastmi.²⁰⁶

¹⁹⁹ MIZERSKI: c. d., s. 80.

²⁰⁰ GUSKOVA c. d., s. 82.

²⁰¹ SEROKA – SMILJKOVIĆ: c. d., s. 29.

²⁰² Tamtéž.

²⁰³ Tamtéž.

²⁰⁴ Tamtéž.

²⁰⁵ DIMITRIJEVIĆ, Vojin: *The 1974 Constitution as a Factor in the Collapse of Yugoslavia or as a Sign of Decaying Totalitarianism*. In: POPOV, Nebojša (ed.): *The Road to War in Serbia. Trauma and Catharsis*. Budapest 2000, s. 413.

²⁰⁶ Tamtéž.

Velmi důležitou roli v politickém uspořádání sehrával dvoukomorový parlament Federální shromáždění, který se skládal ze „Svazové komory (220 členů) a Sboru republik a autonomních oblastí (88 členů).“²⁰⁷ Jugoslávie tedy odstoupila od původně pětikomorového parlamentu. Složitý systém voleb do jednotlivých komor se značně zjednodušil. Totalitní charakter Socialistické federativní republiky Jugoslávie se také odrážel v samotném způsobu jugoslávských voleb, na jejichž základě se volilo do obou komor Federálního shromáždění. Občané Jugoslávie nevolili své zástupce na federální úrovni přímo, ale byli voleni jinými orgány na komunální a republikové, či autonomní úrovni, kde volby kandidátů do Svazové komory byly prováděny komunálními shromážděními, což byly legislativní orgány na úrovni obcí. Zástupci jednotlivých republik a autonomních oblastí byli do Sboru republik a autonomních oblastí voleni svými domovskými republikovými, či autonomními shromážděními.²⁰⁸ Celá volební procedura vlastně posílila stranickou oligarchii na republikové a autonomní úrovni, která výběr delegátů skrze stranické kádrové komise prakticky kontrolovala.²⁰⁹ Volby do nového parlamentu se podle nových pravidel uskutečnily až v roce 1978²¹⁰ a probíhaly v nezměněné podobě až do roku 1990.²¹¹

Nové politické uspořádání bylo tedy zaváděno pouze dva roky před smrtí jeho hlavního garanta Josipa Broze Tita. Při důležitých rozhodováních se zejména v pozdějším období začaly projevovat mocenské boje mezi jednotlivými centry. Obecně lze vyvodit, že federální orgány oslabovaly na úkor republikových a autonomních. Vzrostly také kompetence komun. Pokud by vznikla politická vůle změnit ústavu, muselo by dojít ke schválení nového znění všemi osmi subjekty federace tak, jak to stanovil článek 400.²¹² Poslední ústava byla kompromisním řešením. Chorvatská společnost od konce 60. let požadovala větší decentralizaci a částečnou samostatnost Chorvatska. Kosovo požadovalo status republiky, který neobdrželo. Došlo k většímu posílení republik a autonomních oblastí na úkor federace. Na druhou stranu srbská společnost požadovala větší centralizaci. Posílením autonomních oblastí na úkor Srbska, se vytvořil stav, v němž rozhodnutí v rámci republiky Srbsko musí reflektovat

²⁰⁷ CABADA: *Socialistická federativní...* c. d., s. 185.

²⁰⁸ SEROKA – SMILJKOVIĆ: c. d., s. 31.

²⁰⁹ SEKELJ: *Jugoslavia...* c. d., s. 46.

²¹⁰ TEJCHMAN a kol.: c. d., s. 636.

²¹¹ SEKELJ: *Jugoslavia...* c. d., s. 47.

²¹² WALDEMBERG: c. d., s. 246.

stanoviska Prištiny a Nového Sadu. V zájmu Srbska bylo tedy oslabit tyto autonomní oblasti. V roce 1974 došlo k patové situaci, kdy požadavky některých entit byly částečně naplněny, přičemž se protichůdné zájmy jednotlivých republik a autonomních oblastí neodstranily. Další politický vývoj tak nevyhnutelně směřoval k postupné fragmentaci elit, které prosazovaly partikulární zájmy svých republik a autonomních oblastí. Jedinou výjimku v tomto ohledu představovala armádní stranická organizace.²¹³

²¹³ SEKELJ: *Yugoslavia...* c. d., s. 14.

3. Národnostní problémy Jugoslávie

3.1 Etnická podoba republik a autonomních oblastí

Z jugoslávských republik představovalo nejvíce kompaktní území Slovinsko, kde v roce 1991 Slovinci tvořili 88% většinu.²¹⁴ V Chorvatsku převažovali Chorvaté, jejichž populace v rámci této republiky dosahovala v roce 1961 80 % a do roku 1991 jejich podíl mírně poklesl na 78 %, přičemž v Srbské Krajině²¹⁵ a ve východní Slavonii byli přítomni Srbové. V rámci celého Chorvatska tvořili 15% menšinu v roce 1961 a o 40 let později se jejich podíl pohyboval kolem 12 %.²¹⁶ Bosna a Hercegovina se konstituovala v historických hranicích a byla pojímána jako smíšená republika, která byla sdílena bosenskými Muslimy,²¹⁷ Chorvaty a Srby, přičemž se dohlíželo na rovnoměrné rozdělení klíčových pozic v zemi. V roce 1961 na území Bosny a Hercegoviny žilo 42,8 % obyvatel hlásících se k srbské národnosti. Chorvatů zde žilo 21,7 %, bosenských Muslimů 25,6 %²¹⁸ a těch, kteří se nerozhodli pro žádnou jinou národnost a hlásili se k jugoslávské, bylo 8,4 %.²¹⁹ Do roku 1991 se podle oficiálních statistik etnická skladba populace Bosny a Hercegoviny změnila. Bosenští Muslimové tvořili 43,7 %, na bosenské Srby připadalo 31,4 % a 17,3 % představovali Chorvaté žijící především v Hercegovině.²²⁰ Tato republika zaznamenala v Jugoslávii prvenství v počtu osob, hlásících se k jugoslávské národnosti.²²¹ Vytvoření jugoslávské

²¹⁴ LEMPI: c. d., s. 326.

²¹⁵ Jedná se o území nalézající se západně a severně od hranic Chorvatska s Bosnou a Hercegovinou.

²¹⁶ LEMPI: c. d., s. 299.

²¹⁷ Pojem bosenští Muslimové představuje národnost. Jedná se o obyvatele Bosny a Hercegoviny, kteří se hlásí k islámské kultuře. Zpočátku byl v komunistické Jugoslávii velmi odmítán. Teprve v průběhu 60. let došlo k plnému přiznání národnostních práv této komunitě v Bosně a Hercegovině. Později, v průběhu 90. let se pro tuto skupinu objevuje jméno Bosňáci.

²¹⁸ Sčítání obyvatelstva v této době nemusí být nutně směrodatná, protože velmi vysoký počet Muslimů se do roku 1971 hlásil k srbské, chorvatské či jugoslávské národnosti. Změna nastává až při sčítání v roce 1971, kdy se mohou přihlásit výhradně k Muslimské národnosti a na základě těchto sčítání obyvatelstva se stávají nejpočetnějším národem Bosny a Hercegoviny. Srv. HLADKÝ, Ladislav: *Bosna a Hercegovina. Historie nešťastné země*. Brno 1996, s. 98 – 103.

²¹⁹ LEMPI: c. d., s. 299.

²²⁰ ОБРАДОВИЋ, Жарко: *Мађине на Балкану*. Београд 2002, s. 432.

²²¹ Poprvé byla nabídnuta při sčítání obyvatelstva v roce 1953. Na počátku se k ní hlásili zejména bosenští Muslimové, kteří původně nebyli uznáváni. Tato národnost byla poskytnuta osobám, které se nechtěly identifikovat s jiným národem federace. V roce 1971 se k jugoslávské národnosti hlásilo 273 000 lidí, 1981 1 219 000 a v roce 1991 však poklesla na 468 000 lidí. Viz. TEJCHMAN a kol.: c. d., s. 463.

národnosti podporoval samotný Josip Broz Tito. Předpokládal, že tato národnost bude stabilizačním prvkem pro společnost, může oslabit nacionalistické tendence a pokud bude velmi úspěšná, může postupně nahradit stávající národnosti.²²²

Jak již bylo řečeno, Srbsko mělo zcela výjimečnou ústavní podobu, kde Vojvodina byla oblastí, která byla vytvořena na základě historických hranic s užším Srbskem a etnických hranic s Chorvatskem. Srbská populace zde byla většinová, dosahovala v kontextu celé republiky 70 %. Užší Srbsko bylo územím s jasnou převahou Srbů. Bylo to území, které v podstatě odpovídalo území Srbska, jež bylo Srbsku přiznáno po Vídeňském kongresu z roku 1878, s výjimkou Sandžaku, který byl nyní rozdělen mezi Srbsko a Černou Horu. Sandžak představoval oblast s většinou muslimské populace. V Kosovu došlo nejmarkantněji ke změně etnické skladby populace. Z počátečního 67%²²³ podílu albánské populace se do roku 1991 její podíl vyšplhal na 90 %.²²⁴ Podíl slovanského obyvatelstva se zmenšil z 27 % na 10 %.²²⁵ Tento stav byl způsoben především populační explozí kosovských Albánců,²²⁶ která na svém vrcholu, jehož bylo dosaženo v roce 1984, činila neuvěřitelných 29,4 %, přičemž se běžně pohybovala mezi 25,6 % až 28,3 %.²²⁷

Zásadní změna etnické skladby zapříčinila, že počáteční idea sdílení multietnického celku mezi dvěma, popřípadě třemi národy Srbů, Černošců a Albánců, ztrácela s přibývajícím albánskou populací své opodstatnění a legitimitu. Jedná se proto o nejproblematictější oblast bývalé SFR Jugoslávie. Makedonská republika byla vytvořena za účelem pomoci makedonskému obyvatelstvu konstituovat vlastní národní identitu. Zároveň však část území, které bylo přičteno této republice, byla obývána albánským obyvatelstvem. Rozdělením albánského obyvatelstva mezi Kosovo a Makedonii chtěli komunisté dosáhnout větší spolupráce mezi Albánci a Slovany na jihu Jugoslávie. Také makedonští Albánci zaznamenali podobnou populační explozi, jaká proběhla v Kosovu.

²²² TEJCHMAN a kol.: c. d., s. 463.

²²³ údaj je z roku 1961

²²⁴ LEMPI: c. d., s. 299.

²²⁵ Tamtéž, s. 34.

²²⁶ Pokud by celá Socialistická federativní republika Jugoslávie měla podobný přírůstek obyvatel, pak by počet jejího obyvatelstva v roce 1990 činil přibližně 50 milionů oproti 23 milionům obyvatel. JOVIĆ, Dejan: *Jugoslavija. Država, koja je odmrta*. Zagreb 2003, s. 271.

²²⁷ WALDEMBERG, Marek: *Rozbicie Jugosławii. Od Separacji Słowenii do wojny kosowskiej*. Warszawa 2003, s. 279.

3.2 Multietnické propojení

Jelena Guskova ve své knize Historie jugoslávské krize podezřívá ustavenou Komisi pro rozhraničení, která měla v roce 1946 rozhodnout o budoucí podobě jednotlivých republik a autonomních oblastí, z toho, že vytvořila hranice „zcela libovolně, tak, aby nebyly totožné s etnickými hranicemi.“²²⁸ Její podezření může vysvětlit pozdější problémy, které se objevovaly v jednotlivých částech Jugoslávie. Podoba vlastních republik, či autonomních oblastí, je přitom pojímána nejvíce negativně především v srbském a albánském prostředí.²²⁹ Srbští intelektuálové, působící především v řadách nacionální opozice, ale i část srbských komunistů, již od konce 60. let, kdy docházelo k určitému společenskému uvolnění v souvislosti s odstraněním Aleksandra Rankoviće a oslabení pozic a působení jugoslávské tajné služby UDB, kritizují rozdělení Jugoslávie, přičemž existenci obou autonomních oblastí v Srbsku vnímají jako stav, kdy je Srbsko velmi oslabeno a nemá stejné postavení a pravomoce ve své vnitřní politice jako ostatní republiky, které svá rozhodnutí nemusejí konzultovat s vedením autonomních oblastí.²³⁰ Komunisté se na počátku snažili co nejvíce propojit a integrovat jednotlivé subjekty federace. Z tohoto důvodu vznikly etnicky smíšené republiky a autonomní oblasti. Tato strategie, kdy se jeden subjekt nemůže obejít bez spolupráce s druhým a jednotlivé části Jugoslávie se budou společně více integrovat, měla podle Josipa Broze Tita zabránit pozdějšímu vzniku etnického konfliktu v Jugoslávii. Komunistický režim viděl sám sebe především jako novou epochu, v níž se zmírní etnické napětí, nabídne jednotlivým republikám a autonomním oblastem určitou rovnoprávnost a na základě změn v hospodářském životě dojde k zabezpečení integrace národnostně smíšených částí Jugoslávie.²³¹ V rámci republik a autonomních oblastí mělo dojít tímto způsobem k propojení národnostních skupin především ve Vojvodině, Kosovu, Makedonii a v Bosně a Hercegovině. Byla zde rovněž snaha přispět ke srovnání socioekonomických podmínek mezi nejbohatšími

²²⁸ GUSKOVA: c. d., s. 74.

²²⁹ Srbové a Albánci byli velmi zásadním způsobem rozmělněni do ostatních republik a autonomních oblastí.

²³⁰ DRAGOVIĆ-SOSO, Jasna: *Spasionici nacije. Intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma*. Beograd 2004, s. 77.

²³¹ ŠESTÁK, Miroslav a kol.: c. d., s. 555.

částmi Jugoslávie s těmi nejchudšími. Z tohoto důvodu byl zřízen rozvojový fond, který se snažil investičními pobídkami podporovat méně rozvinuté části Jugoslávie. Příjemci této podpory se staly Bosna a Hercegovina, Černá Hora, Makedonie a Kosovo. Objem investic do těchto republik a jedné autonomní oblasti se neustále navyšoval. Zatímco v roce 1976 bylo v tomto fondu přerozdělováno pro chudší regiony Jugoslávie 24 mld. dinárů, do roku 1985 vzrostla tato částka několikanásobně na 310 mld. dinárů. V této situaci rozvinutější republiky a autonomní oblast Vojvodina odmítají vynakládat prostředky, pocházející z jejich příjmů, na chudší regiony. Jedná se zde zejména o vedení republik Slovinsko a Chorvatsko. Srbská opozice později také vyjádřila svůj nesouhlas s přispíváním republiky Srbsko do tohoto fondu. Odmítání přispívat bylo vyjádřeno srbskými akademiky v Memorandu Srbské akademie věd a umění, které bylo otištěno v roce 1986. Tlak především slovinských a chorvatských komunistů na zrušení, či snížení jejich příspěvků do tohoto fondu byl silný zejména mezi lety 1980 a 1990, kdy byly centrální autority ve slabším postavení. Tyto požadavky také prohloubily rozepře mezi republikami a autonomními oblastmi a rozdělily je na dva tábory – rozvinutí a méně rozvinutí. Zajímavá situace nastává v republice Srbsko, kdy užší Srbsko, spolu s Vojvodinou přispívají do tohoto fondu, avšak Kosovo, jako součást této republiky, je jako nejméně rozvinutá součást Jugoslávie vůbec největším příjemcem federální pomoci. Srbští komunisté proto nejsou tak radikálními odpůrci přispívání do tohoto fondu.

Kosovo představovalo nejzaostalejší a nejméně rozvinutou část Jugoslávie. Vysoký příliv investic byl doprovázen obrovskou populační explozí Albánců, čímž byla změněna etnická rovnováha v této autonomní oblasti. Přírůstek albánské populace byl natolik výrazný, že i přes vzrůstající investice z federace nedocházelo ke zlepšení socioekonomických podmínek v Kosovu, naopak situace se pro řadu obyvatel Kosova zhoršuje. Působení rozvojového fondu na cílené zmínění rozdílů mezi jednotlivými republikami a autonomními oblastmi není příliš úspěšné, protože se tyto rozdíly nestírají. Tento neúspěch je často zapříčiněn neefektivními a iracionálními investicemi do méně úspěšných projektů. Bohatší republiky jsou z chudších částí Jugoslávie rovněž kritizovány za to, že představují levné odbytiště pro vyspělejší republiky, zatímco jejich produkty, zejména elektrická energie jsou prodávány za velmi nízkou cenu a z tohoto důvodu jsou to spíše tyto části Jugoslávie, které svým způsobem dotují ty bohatší.

Zejména v 80. letech se mezi komunisty rozpoutala diskuse “*Kdo koho vykořisťuje.*“ Tato diskuse později reflektovala pohledy elit z jednotlivých republik a autonomních oblastí na velmi složitou a místy nepřehlednou ekonomickou strukturu hospodářsky stagnující Jugoslávie.

3.3 Potenciál národnostních problémů

Komunistická strana Jugoslávie přijala doktrínu *Bratrství a jednoty*, která po druhé světové válce narážela na problém akceptace u části jugoslávské společnosti. Druhá světová válka jugoslávskou společnost velmi rozdělila. Část území královské Jugoslávie bylo po napadení státy Osy předáno pod správu Německa, Itálie, Maďarska, Bulharska a loutkové Albánie. V tomtéž roce byl Ustašovci vyhlášen Nezávislý stát Chorvatsko (NDH), který zaváděl protizidovské a protisrbské zákony a podílel se na genocidě příslušníků těchto, ale i dalších národů. NDH zahrnovalo většinu území Chorvatska a Bosny a Hercegoviny, na svém území zřídilo koncentrační tábory, z nichž největší Jasenovac se později stal předmětem sporů mezi srbskými a chorvatskými autory ohledně počtu obětí, které v něm, ale i v celém NDH ve druhé světové válce, nalezly smrt. V části Srbska, která byla okupována Německem, vznikla omezená správa, v jejímž čele stanul generál Milan Nedić. Na takto rozděleném území královské Jugoslávie operovalo několik odbojových organizací, z nichž dvě nejvýznamnější představovaly komunistický odboj, vedený Josipem Brozem Titem, který později vytvořil AVNOJ, a Ravnogorské hnutí, vedené Dragoljubem (Dražou) Mihailovićem, který byl napojen na londýnskou exilovou vládu. Po neshodách mezi oběma proudy se obě odbojové organizace nevyhnuly vzájemným ozbrojeným střetům, přičemž se Ravnogorské hnutí nezdráhalo dočasně spojit proti komunistům se státy Osy. V roce 1945 přebírá Komunistická strana Jugoslávie moc. Po procesech s nejvýznamnějšími představiteli uskupení, s nimiž AVNOJ ve druhé světové válce bojovala, byla zde snaha napětí v jugoslávské společnosti zmírnit. Komunistická strana byla hlavním propagátorem doktríny *Bratrství a jednoty* a usilovala o její přijetí celou jugoslávskou společností. Aby bylo možné propast, která vznikla během druhé světové války

překlenout, přijali komunisté: „rozhodnutí nezdůrazňovat podíl jednotlivých etnik na teroru a genocidě během 2. světové války.“²³²

Oproti královské Jugoslávii, kde byly dominantní srbské elity, které se později, v roce 1939, dohodly na určitém rozdělení moci se zástupci chorvatské politické reprezentace, komunisté, v rámci doktríny bratrství a jednoty, odmítali návrat k předválečnému stavu. Proto se snažili zabránit možnosti, aby jeden národ získal hegemonní postavení na úkor ostatních národů Jugoslávie. Z obavy, že Srbové, jako nejpočetnější jugoslávský národ tento potenciál mají, došlo k určitému oslabení pozic Srbska. Aby nevznikla příliš velká republika, 40 zůstalo % Srbů mimo vlastní republiku. Část z nich byla včleněna do multietnické Bosny a Hercegoviny, která byla konstituována v historických hranicích a měla být sdílena společně s Chorvaty a bosenskými Muslimy. Další početná srbská menšina byla přítomna v Chorvatsku na území Krajiny. V rámci ústavy chorvatské republiky měli status konstitutivního národa a Svaz komunistů Jugoslávie dohlížel na jejich rovnoprávné zastoupení v republikových i stranických orgánech. Velmi problematický zůstal vztah mezi republikou Srbsko a jeho dvěma autonomními oblastmi Kosovo a Vojvodina, čímž došlo k omezení možnosti srbského republikového vedení flexibilně a samostatně rozhodovat o republikových záležitostech tak, jak mohly ostatní republiky. Právo veta obou autonomních oblastí srbské republikové vedení velmi omezovalo. Republika Srbsko si samostatně, bez souhlasu Kosova a Vojvodiny, nemohla schválit republikový rozpočet, jehož schválení mohly obě autonomní oblasti vetovat, přičemž autonomní orgány mohly nezávisle rozhodovat o svém vlastním rozpočtu.²³³ Tento stav velmi poznamenal a narušil vztahy mezi srbskými komunisty na jedné straně a kosovskými a vojvodinskými komunisty na straně druhé.

Nejproblematictější území, kde docházelo k nejčetnějším národnostně motivovaným protestům, představuje autonomní oblast Kosovo. Komunistická strana Jugoslávie několikrát změnila svou strategii vůči této autonomní oblasti ve snaze zabránit národnostním nepokojům. Přístup ke kosovským Albáncům byl ovlivněn snahou jugoslávských komunistů zahrnout sousední Albánii jako další republiku do Jugoslávie. Politika Jugoslávie vůči Kosovu byla uvolněná. Hranice mezi Kosovem a

²³² ŠESTÁK:, c. d., s. 533.

²³³ STEVANOVIĆ, Vidoslav a kol.: *Strůjci války a míru*. Praha 2003, s. 31.

Albánií byly otevřené a vedení jugoslávských komunistů umožnilo příchod několika tisícům albánských občanů do Jugoslávie. Zejména příchod albánské inteligence byl podporován. Jugoslávští komunisté nevyklučují připojení některých částí Kosova, případně celého Kosova k nové jugoslávské republice Albánii. Politická reprezentace Albánie, v jejímž čele stojí Koči Xoxe, tuto strategii vítala a podílela se na integrační politice mezi Jugoslávií a Albánií. Vliv Komunistické strany Jugoslávie byl na dění uvnitř Albánie velmi výrazný. V roce 1946 je ustavena celní a měnová unie mezi oběma zeměmi.²³⁴ Jugoslávie poskytuje Albánii i výraznou ekonomickou pomoc. Jugoslávští komunisté uvažovali rovněž o spojení s Bulharskem. Georgi Dimitrov myšlenku případného vzniku společného balkánského státu podporoval.

Sovětsko-jugoslávská roztržka zásadním způsobem ovlivnila vztahy Jugoslávie s Bulharskem a Albánií. Plánované sloučení Jugoslávie s Albánií a Bulharskem vnímal Stalin jako možné narušení hegemonie SSSR v tomto prostoru.²³⁵ Jugoslávie se dostávala do izolace a byla vyloučena z Informbyra. V sousední Albánii dochází ke změně politické reprezentace, kdy byl projugoslávsky orientovaný Koči Xoxe nahrazen Enverem Hoxhou, který zastával vůči Jugoslávii velmi nepřátelský postoj. Vztahy mezi Albánií a Jugoslávií byly krajně vyhrocené, uzavřely se hranice, docházelo k pohraničním potyčkám a albánský režim byl v Jugoslávii negativně prezentován. Z obavy před radikalizací kosovských Albánců a jejich protirežimní činnosti dochází k zintenzivnění dohledu UDB²³⁶ a represím. Ty byly nejsilnější na konci 40. a v průběhu 50. let. Na kosovské Albánci byl činěn nátlak, snažící se přimět albánské obyvatelstvo k vystěhování. Odhaduje se, že v průběhu 50. let opustilo Jugoslávii kolem 230 000 kosovských Albánců.²³⁷ Nátlak se stupňoval. V roce 1955 proběhla policejní razie, při níž zahynulo několik kosovských Albánců. „Policie při ní za pomoci armády hledala nelegálně držené zbraně. Byl to zjevný útok na místní tradice, protože albánské

²³⁴ CZEKALSKI, Tadeusz: *Albania*. Warszawa 2003, s. 137.

²³⁵ ŠESTÁK a kol.: c. d., s. 507.

²³⁶ Uprava državne bezbednosti (UDB) Jedná se o jugoslávskou Státní bezpečnost. Používá velmi represivní metody a v zemi zastává velmi silnou pozici. V roce 1966 je odstraněn z vrcholných funkcí Aleksandar Ranković, který UDB kontroloval. Po jeho odchodu se pravomoc nad UDB rozměňuje mezi jednotlivé republiky. Jugoslávská Státní bezpečnost tak ztrácí svůj původní význam. Viz. TEJCHMAN a kol.: c. d., s. 461.

²³⁷ HRADEČNÝ, Pavel: *Kosovská otázka v letech 1944 – 1996 a její úloha v procesu dezintegrace komunistické Jugoslávie*. In: *Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie*. Sestavil Miroslav Tejchman, Praha 1996, s. 140.

obyvatelstvo si zbraně doma skutečně přechovávalo.“²³⁸ Represe a diskriminace namířena proti kosovským Albáncům, kteří byli vnímáni Svazem komunistů Jugoslávie jako nespolehliví a neloajlní vůči Federativní lidové republice Jugoslávii, mělo za následek, že se Kosovo stalo oblastí, v níž mezi kosovskými Albánci přetrvávala nedůvěra v jugoslávské instituce. Dokládá to i členská základna Svazu komunistů Jugoslávie, v níž měli nepoměrně nízké zastoupení Albánci, vzhledem k počtu albánských obyvatel v Jugoslávii.²³⁹ Podobná situace byla i v Jugoslávské lidové armádě, kde se jen málo kosovských Albánců rozhodlo pro kariéru profesionálního vojáka.

Po odstranění Aleksandra Rankoviće z vrcholných stranických a státních funkcí se rovněž strategie Svazu komunistů Jugoslávie vůči Kosovu mění. Komunisté z řad kosovských Albánců jsou podporováni a je zde snaha o jejich lepší zastoupení v orgánech Autonomní oblasti Kosovo. Svaz komunistů Jugoslávie se rovněž domníval, že poměry v Hoxhově Albánii nejsou z politického hlediska tolik příznivé, jako v Jugoslávii a „albánské hnutí za připojení Kosova k Albánii mělo být umlčeno poukazem na skutečnost, že život v relativně liberální titovské Jugoslávii je snazší než ve stalinistickém represivním albánském režimu.“²⁴⁰ Tato strategie umožnila liberalizaci politického života v Kosovu. Zároveň probíhá rehabilitace některých Albánců odsouzených v politických procesech v dřívějším období. Týkalo se to zejména lidí, kteří byli obviněni za spolupráci s Hoxhovým režimem v Albánii.²⁴¹

V roce 1968 probíhají v Kosovu národnostní nepokoje, během nichž je požadováno zvýšení pravomocí autonomní oblasti Kosovo a její povýšení na republiku. Tento požadavek je nejvyšším vedením jugoslávských komunistů odmítnut, ale na druhou stranu jsou zvýšeny pravomoci autonomních oblastí a v Jugoslávii se prohlubují decentralizační procesy. Aby se riziko propuknutí dalších nepokojů kosovských Albánců snížilo, navyšují se investice směřující do této autonomní oblasti. Snahou jugoslávských komunistů bylo dosáhnout zlepšení socioekonomických podmínek v Kosovu, sociální stabilizace této oblasti, větší integrace Kosova s ostatními částmi federace a integrace kosovských Albánců a Slovanů, žijících na jeho území. Toto krátké

²³⁸ PELIKÁN, Jan a kol.: *Dějiny Srbska*. Praha 2004, s. 492.

²³⁹ HRADEČNÝ: c. d., s. 138.

²⁴⁰ WEITHMANN, Michael: *Balkán. 2000 let mezi Západem a Východem*. Praha 1996, s. 353.

²⁴¹ PELIKÁN a kol.: c. d., s. 492.

období uvolnění trvá až do roku 1981, kdy dochází k dalším nepokojům v Kosovu a kdy politické požadavky kosovských Albánců na další uvolnění a posílení pravomocí autonomní oblasti vzrůstají.

3.4 Požadavky na zrušení jazykové unie

Na konci 60. let zazněl požadavek samostatného jazyka v Chorvatsku. V březnu 1967 byla vydána *Deklarace o postavení a názvu chorvatského spisovného jazyka*.²⁴² Zásadním požadavkem deklarace bylo především právo na samostatný vývoj chorvatského jazyka a vystoupení z jazykové unie. Význam Deklarace je dán velmi vysokým počtem významných osobností, které dokument podepsaly, mezi nimiž byl např. i velmi uznávaný a Titovi blízký Miroslav Krleža.²⁴³ Reakce srbských intelektuálů na jazykové požadavky přišly překvapivě brzy. Ještě v březnu 1967 vydalo 42 členů Udruženja književnika Srbije „*Predlog za razmišljanje*“ (Návrh několika otázek k zamyšlení). Tento dokument obsahuje souhlas s tím, že „je legitimní a nezcizitelné právo každého národa, aby rozhodoval o jménu a podobě vlastního jazyka... uznali chorvatský požadavek, aby se jejich dva jazyky rozvíjely plně nezávisle a rovnoprávně a požadovali na Svazové skupštině, aby z ústavy odstranili názvy Chorvatsko-srbský a Srbo-chorvatský.“²⁴⁴

Tento krok byl vnímán jako velmi solidární ze strany srbských jazykovědců, i když v dokumentu byly zcela jasně formulované srbské zájmy ohledně jazyka. Nejvýraznějším požadavkem bylo přísné používání cyrilice v Srbsku. Podle tohoto dokumentu měla bělehradská televize přestat užívat latinku a byl vznesen požadavek, aby Chorvatům i Srbům bylo zaručeno „právo na výuku v rodném jazyce a písmu podle svých nacionálních osnov.“²⁴⁵ Především tento bod byl později značně problematizován, protože v něm byla viděna snaha o rozdělení vlivu mezi Chorvaty a Srby. Pro Jugoslávii v tomto období byla jazyková otázka vnímána také jako otázka politická. Jeden

²⁴² ŠESTÁK a kol.: c. d., s. 543.

²⁴³ GLENNY, Misha: *The Balkans 1804 – 1999. Nationalism, War and the Great Powers*. London 2000, s. 586.

²⁴⁴ DRAGOVIĆ-SOSO: c. d., s. 63.

²⁴⁵ PELIKÁN a kol.: c. d., s. 496.

z nejdůležitějších představitelů Titovy Jugoslávie, liberálnější orientovaný Stipe Šuvar, v denníku *Mladost*, který vyšel 30. března 1967, snahy chorvatských a srbských jazykovědců ostře napadl. Snažil se hledat u veřejnosti podporu proti těmto dokumentům a i zde postoje veřejnosti hodnotil pozitivně. Byla rozpoutána kampaň ze strany komunistů proti signatářům „*Deklarace o postavení a názvu chorvatského spisovného jazyka*“ i „*Návrhu několika otázek pro zamyšlení*“: „Naše veřejnost je právem rozhořčena a i to jednoznačně ukázala. Oba dokumenty správně kvalifikovala jako těžké útoky na průběh společného života, práci i boj národů a národností socialistické Jugoslávie.“²⁴⁶ Dále vysvětluje, proč vnímá oba dokumenty jako velmi nebezpečné: „Signatáři Návrhu převzali štafetu a tak se i srbsští nacionalisté přidružili k chorvatským na stejném díle: útoku na společné zájmy svých národů. Není to divné. Nacionalistům na jedné straně jsou v podstatě velmi cenní a potřební nacionalisté na straně druhé. Jedni poskytují druhým duchovní chléb, metodologie chování je stejná a obyčejně střídavě hrají roli útočníka a obránce.“²⁴⁷

Titovo vedení po celou dobu existence Socialistické federativní republiky Jugoslávie podporovalo ustavení jugoslávské národnosti v zemi, rozdělení jazykové unie z roku 1954 by se značně negativně promítlo do možností rozvíjení této ideje, neboť by neexistoval společný jazyk. Snahu o rozdělení jazykové unie velmi ostře napadla Matica Srbská a vztahy mezi ní a Maticí Chorvatskou se značně zkomplikovaly.²⁴⁸ Obě se dostaly do otevřeného sporu ohledně jazykové otázky, který pak byl více problematizován a přitahoval větší pozornost. Vytvořil tak prostor pro další požadavky chorvatských intelektuálů.

3.5 Národnostně motivované protesty

V listopadu 1968 proběhly v Kosovu demonstrace,²⁴⁹ které požadovaly vytvoření nové svazové republiky, jež by zahrnovala Kosovo, západní část Makedonie a

²⁴⁶ ŠUVAR, Stipe: Nacionalno i nacionalističko. Eseji i polemički priloz. Split 1974, s. 209.

²⁴⁷ Tamtéž, s. 210.

²⁴⁸ LEMPI: c. d., s. 271.

²⁴⁹ Demonstrace kosovských Albánců byly urychleny odstraněním Rankoviće a oslabením přítomnosti UDB v Kosovu.

část Černé Hory, kde by měli Albánci většinu. Situace se postupně radikalizovala a část protestujících požadovala přímo odtržení tohoto území od Jugoslávie a jeho přiřčení k Albánii.²⁵⁰ Na tyto požadavky bylo ze strany jugoslávského režimu odpovězeno silou. Srbské intelektuální elity zareagovaly na požadavky demonstrujících zásadním nesouhlasem. Kosovští Albánci byli do roku 1966 pod tlakem tvrdých represí ze strany Aleksandra Rankoviće. Jeho odstranění z vysoké politiky znamenalo i změnu Titova režimu vůči Albáncům. Oproti dřívějšímu období zde byla snaha více zapojovat komunistické elity, pocházející z řad kosovských Albánců, na správu této autonomní oblasti. Změna tohoto kurzu obrátila část srbských intelektuálů proti režimu, protože viděla ve změně stávajícího kurzu určitou ztrátu pro tuto republiku.

Nejvýmluvnějším příkladem je případ Dobrici Ćosiće, který byl do roku 1968 loajálním členem SKJ a do té doby zastupoval názor, že je „jugoslávství jednou z forem internacionalizmu, které ústavně a historicky přesahuje hranice národů a národnostních příslušností.“²⁵¹ V květnu 1968 však na 14. plénu Ústředního výboru Svazu komunistů Srbska kritizuje situaci v Kosovu. Spolu s historikem Jovanem Marjanovićem kritizují chování nové politické reprezentace kosovských Albánců, kteří „využijí větší autonomie Kosova, zbaví tamní srbské a černohorské obyvatelstvo národnostních práv a učiní vše pro vypuzení slovanského etnika z této oblasti.“²⁵² Ćosić jde ve své kritice mnohem dál, nepříznivě hodnotí decentralizmus, který vidí jako proces, ve kterém dochází k sílení antisrbských postojů ve Slovinsku a Chorvatsku.²⁵³ Ćosić se po tomto zasedání se Svazem komunistů Jugoslávie definitivně rozešel a začíná působit v opozici, která se snaží prosazovat srbské zájmy.

Těžká situace pro Titův režim nastala po dalším stupňování požadavků v Chorvatsku. Savka Dabčević-Kučarová, jako předsedkyně republikové stranické organizace v Chorvatsku, se snažila posílit postavení této republiky v zemi spolu s liberálnějším křídlem chorvatských komunistů. Nejprve zaznívaly ekonomické požadavky, ve kterých byla snaha omezit odliv finančních prostředků z Chorvatska do ostatních částí federace. K prosazení zájmů začalo toto křídlo hledat podporu u

²⁵⁰ TEJCHMAN a kol.: c. d., s. 465.

²⁵¹ DRAGOVIĆ-SOSO: c. d., s. 69.

²⁵² ŠESTÁK a kol.: c. d., s. 544.

²⁵³ DRAGOVIĆ-SOSO: c. d., s. 70.

chorvatské společnosti a „rozhodli se využít i národnostního cítění.“²⁵⁴ Následkem tohoto kroku byl vznik tzv. Masového hnutí (Maspok), který znamenal větší radikalizaci, než mohli komunisté v Chorvatsku očekávat, a pozvolně začal ovlivňovat část komunistů v Chorvatsku. Maspok provázely demonstrace, jež bylo velmi obtížné zvládnout. Hnutí se přitom postupně radikalizovalo. Nejprve se objevily kritické hlasy proti přerozdělování peněz, které plynou z chorvatské turistiky, ve prospěch Bělehradu.²⁵⁵

Objevovaly se požadavky na vytvoření na Jugoslávii nezávislé chorvatské armády a na vystoupení Chorvatska z Jugoslávie. Doprovodným projevem těchto požadavků byla protisrbská kampaň, na kterou odpovídají krajinští Srbové protesty.²⁵⁶ Dále se objevily hlasy pro připojení Bosny k Chorvatsku.²⁵⁷ Tito reaguje na tyto požadavky velmi energicky a provádí čistky ve straně, aby zažehnal stávající krizi, která se zdála být velmi nebezpečná.²⁵⁸ Vyjadřovala nacionální nespokojenost části obyvatelstva a mohla se velmi rychle rozšířit do ostatních částí federace. Na situaci se Titovo vedení snažilo odpovědět další decentralizací země, aby tak částečně utlumil stále častěji se objevující požadavky různých částí federace. Bylo odmítnuto povýšení Kosova na federální republiku, ale stále více docházelo k rozšiřování pravomocí autonomních oblastí. V roce 1971 byly přijaty ústavní změny, které znamenaly, že pravomoce autonomních oblastí byly de facto stejné jako kompetence republik.²⁵⁹

V roce 1971 se scházejí učitelé na Právnické fakultě bělehradské univerzity a vedou veřejnou rozpravu nad situací v zemi. Je velmi kritická a nepříznivě hodnotí přínos politických změn pro republiku Srbsko.²⁶⁰ Nejvíce účastníků se shodlo na skutečnosti, že autonomní oblasti ustavené v rámci Srbska znamenají omezení, které ostatní subjekty v Jugoslávii nemají. Profesor Adrija Gams hodnotil ústavní změny a decentralizační tendence Tita. Znamenaly další posílení autonomních oblastí. Uvedl, že

²⁵⁴ ŠESTÁK a kol: c. d., s. 546.

²⁵⁵ WEITHMANN: c. d., s. 353.

²⁵⁶ ŠESTÁK a kol.: c. d., s. 546.

²⁵⁷ WEITHMANN: c. d., s. 353.

²⁵⁸ GUSKOVA: c. d., s. 81.

²⁵⁹ ŠESTÁK a kol.: c. d., s. 545.

²⁶⁰ DRAGOVIĆ-SOSO: c. d., s. 76.

v současné době je Srbsko v situaci, „kdy bude neprávem obviněno za centralistické požadavky a hegemonii a pod tlakem přijme politiku, která je proti jeho zájmům.“²⁶¹

Dalším účastníkem byl profesor Mihailo Djurić, který byl nejradikálnější a v mnoha závěrech se odlišoval od ostatních účastníků. Kritizoval rozdělení celé země, v níž Srbové ztratili své postavení. Podle něj bylo postavení Srbů v ostatních republikách nerovnoprávné. Uvedl příklad Černé Hory, kde „nemá srbský národ ani nárok na vlastní jméno, neboť se toto právo zpochybňuje i nemalému počtu Černohorců, kteří se cítí Srby.“²⁶² Na závěr svého vystoupení uvedl Mihailo Djurić, že „srbský národ musí bojovat za vlastní existenci, za svoji ohroženou národní identitu a svoji jednotu a místo rozprav o navržených ústavních dodatcích vynaloží úsilí na vydávání nějakých jiných jistějších, odpovědnějších a historicky podložených návrhů.“²⁶³ Většina zúčastněných profesorů byla perzekuována. Někteří byli vyloučeni z Právnické fakulty Bělehradské univerzity, Mihailo Djurić byl za své vystoupení odsouzen, přičemž soud zabavil příslušné číslo Análů právnické fakulty, ve kterém byly otištěny příspěvky do této diskuse.²⁶⁴ Celý tento problém postavení Srbska byl jednotícím prvkem pro celou nově se vytvářející opozici, přičemž měl potenciál jednotit umírněnější, kteří pouze nesohlasili s funkčností republiky Srbsko, a ty, kteří šli ve svých požadavcích značně dále. V 80. letech byly tyto postoje mnohem viditelnější a měly vliv na radikalizaci celé společnosti. Již v průběhu 70. let tedy vzniká formace opozičních kruhů, které se spojily na základě nespokojenosti s ústavním rozdělením země v Srbsku. Jednalo se o zásadní podnět, na který srbská společnost reagovala a tato situace dala později nacionalisticky laděné části opozice značně velkou převahu.

²⁶¹ DRAGOVIĆ-SOSO: c. d., s. 77.

²⁶² PELIKÁN a kol.: c. d., s. 503.

²⁶³ DRAGOVIĆ-SOSO: c. d., s. 79.

²⁶⁴ PELIKÁN a kol.: c. d., s. 503.

4. Jugoslávie po smrti Tita

Jugoslávie vstoupila do 80. let nejistým krokem. Dezintegrační tendence se zesilovaly. Týkaly se rozvolňování federace, ale i vztahů uvnitř samotného Svazu komunistů Jugoslávie. Celá země se dostala do zdlouhavé hospodářské krize, kterou ještě zhoršovala výrazná zadluženost, již nebyla Jugoslávie schopna zvládat. Neschopnost čelit těmto problémům vyplývala z absence silnějšího vedení, které Jugoslávie postrádala od smrti Tita. Dříve zavedené mechanismy v politickém systému celé země předpokládaly konsenzus mezi jednotlivými republikami a autonomními oblastmi. Tyto části federace zaujímaly často velmi protichůdné názory a značně se rozcházely ve vlastních vizích, kam dále posunout celou jugoslávskou společnost a jak se vypořádat s problémy, do nichž se Jugoslávie dostala.

4.1 Ekonomická situace v Jugoslávii

Otázku jednoty jugoslávských komunistů nejprve otevřela ekonomická krize, do níž Jugoslávie od poloviny 70. let směřovala. V 70. letech po dvou ropných šocích v r. 1973 a 1979 se světová ekonomika dostala do krize. Jugoslávská ekonomika zpočátku tento trend nenásledovala a do roku 1979 její průměrný roční nárůst HDP činil 6,3 %.²⁶⁵ Situace se záhy změnila. V roce 1979 nečekaně vzrostl jugoslávský deficit o 6 mld. USD a celkový dluh nyní činil 14 mld. USD. V roce 1981 se celkový dluh vyšplhal na částku 20 mld. USD a celková zadluženost v podílu k HDP činila 25 %.²⁶⁶ Jugoslávie se pomalu dostávala do platební neschopnosti a byla stále více odkázaná na další zahraniční půjčky, které by jí pomohly krizi překlenout. Ještě v závěru svého života činil Josip Broz Tito na federální vládu nátlak, aby nepříznivou ekonomickou situaci řešila omezením výdajů státního rozpočtu, zejména armádního, omezením dovozu a přísnějším dohledem nad ekonomickou politikou jednotlivých republik a autonomních oblastí. Tehdejší vláda Veselina Djuranoviće přijala jen nejnutnější část požadovaných opatření, přičemž se deficit a zadluženost Jugoslávie nadále zvyšovaly. Jednou z příčin

²⁶⁵ ŽIŽMOND, Egon: *The Collapse of the Yugoslav Economy*. In: *Soviet Studies*, 44, 1992, č. 1, s. 103.

²⁶⁶ BURG, Steven L.: *Elite Conflict in Post-Tito Yugoslavia*. In: *Soviet Studies*, 38, 1986, č. 2, s. 174.

snížení příjmů do jugoslávského rozpočtu byla stagnace příjmů pocházejících od jugoslávských dělníků pracujících v západní Evropě. Tyto v roce 1981 klesly přibližně o polovinu hodnoty z 60. let. Díky nim se v minulosti dařilo pokrýt polovinu dluhů Jugoslávie.²⁶⁷ Ztížené podmínky v západní Evropě přiměly jugoslávské dělníky k návratu zpět, což mělo během 70. a zejména 80. let za následek další nárůst nezaměstnanosti. Odhaduje se, že na počátku 80. let se do Jugoslávie ze západní Evropy vrátilo kolem 300 000 lidí.²⁶⁸ Mnoho z nich chtělo využít své úspory k podnikání v Jugoslávii, ale zdoluhavé procedury a obrovské administrativní překážky jejich záměry velice často znemožňovaly.

Makroekonomické ukazatele signalizovaly radikální zhoršení ekonomické situace během 80. let. Kromě obrovského zadlužení nezadržitelně rostla míra inflace. V roce 1981 dosáhla 21 %, 1982 38 %, 1983 75 %, 1984 50 %, 1986 100 %.²⁶⁹ O rok později dosáhla 167 %.²⁷⁰ Federální vláda inflaci zhoršovala emisemi nekrytých peněz a snažila se tak kompenzovat vnitřní zadlužení země.²⁷¹ Průměrná nezaměstnanost činila v 80. letech v Jugoslávii 17 %, odhadovalo se přitom, že 20 % zaměstnaných pracovalo jen na částečný úvazek.²⁷² Situace v každé části Jugoslávie byla odlišná. Slovinsko si udrželo až do roku 1989 plnou zaměstnanost.²⁷³ Naopak v Kosovu byla situace nejhorší. Míra nezaměstnanosti zde dosáhla 50 %. Vysoká nezaměstnanost byla rovněž v Makedonii (27 %), v Bosně a Hercegovině (23 %)²⁷⁴ a v užším Srbsku se pohybovala kolem 18 %.²⁷⁵ Nejvíce byla nezaměstnaností postížena mladá generace, jejíž příslušníci, tzn. lidé mladší 25 let, tvořili přibližně 60 % nezaměstnaných v Jugoslávii v roce 1985.²⁷⁶ Reálné příjmy se do roku 1984 propadly o 30 % a situace se až do 90. let nezlepšovala.²⁷⁷ Platové podmínky se také v celé federaci lišily. Nad jugoslávským průměrem, který činil přibližně 22 800 dinárů, se pohybovala průměrná čistá mzda ve Slovinsku, kde činila kolem 27 800 dinárů, v Chorvatsku (24 700) a ve Vojvodině

²⁶⁷ WOODWARD: c. d., s. 49.

²⁶⁸ LEMPI: c. d., s. 296.

²⁶⁹ TEJCHMAN a kol.: c. d., s. 641.

²⁷⁰ DIZDAREVIĆ: c. d., s. 143.

²⁷¹ ŠESTÁK a kol.: c. d., s. 557.

²⁷² THOMAS, Robert: *Serbia under Milošević. Politics in the 1990s*. London 1999, s. 26.

²⁷³ DRAGOVIĆ-SOSO: c. d., s. 108.

²⁷⁴ WOODWARD: c. d., s. 51.

²⁷⁵ DRAGOVIĆ-SOSO: c. d., s. 108.

²⁷⁶ WOODWARD: c. d., s. 57.

²⁷⁷ BURG: c. d., s. 173-174.

(23 400). Pod jugoslávským průměrem již byly mzdy v užším Srbsku (21 500) a v Bosně a Hercegovině (21 200). Nejnižší průměrné mzdy byly v Černé Hoře, kde se pohybovaly kolem 18 400, v Makedonii (18 000) a v Kosovu (17 900).²⁷⁸ Srbský sociolog Slobodan Antonić uvádí, že životní standard mezi lety 1979 – 1984 se v Jugoslávii propadl přibližně o 34 %.²⁷⁹ Federální vláda a Svaz komunistů Jugoslávie se rovněž v rámci úsporných opatření rozhodly snížit reálné mzdy.²⁸⁰ V roce 1986 došlo u reálných mezd dokonce k poklesu o 50 %. Snížení reálných mezd bylo doprovázeno extrémním nárůstem cen spotřebního zboží. Mezi lety 1980 – 1983 činil 36 % a od roku 1984 až 63 %.²⁸¹ Velký makroekonomický problém představovala pro Jugoslávii obrovská míra nekonkurenceschopnosti státních podniků. Až 50 % z nich bylo ztrátových.²⁸² Velká míra nezaměstnanosti představovala politickou překážku k propouštění zaměstnanců velkých ztrátových firem.²⁸³ Investice do jugoslávských podniků postupně ustávaly, v roce 1985 již spadly na nulu a podstatná část těchto firem měla obrovské ztráty.²⁸⁴ Zejména zaostalejší části Jugoslávie, kde byl silný těžký průmysl, zaznamenávaly obrovské obtíže. Neřešitelná situace způsobila obrovskou vlnu stávek po celém území tehdejší Jugoslávie. Jejich počet se neustále navyšoval. Zatímco v roce 1982 proběhlo na území celé Jugoslávie 174 stávek, po roce 1986 už jejich počet přesahoval 900.²⁸⁵ Stávkující požadovali především: „vyšší platy, dotace pro jejich ztrátové firmy, odstranění zkorumpovaných ředitelů a silnou redukci byrokracie a administrativy uvnitř a mimo podniků.“²⁸⁶ Nedá se říci, že vlna stávek zasáhla pouze méně rozvinuté části Jugoslávie, kde byly socioekonomické podmínky pro většinu obyvatel méně příznivé, než tomu bylo u rozvinutějších částí federace. Na počátku 80. let zasáhla vlna stávek především rozvinutější části Jugoslávie. Ke konci 80. let, kdy se počet lidí účastnících se stávek rapidně zvyšuje, se tento rozdíl v počtu stávek a jejich

²⁷⁸ SEKELJ: *Yugoslavia ...* c. d., s. xviii.

²⁷⁹ ANTONIĆ: *Zarobljena...* c. d., s. 57.

²⁸⁰ McFARLANE, Bruce: *Yugoslavia. Politics, Economics and Society*. London, 1988, s. 137.

²⁸¹ LEMPI: c. d., s. 281.

²⁸² Jedná se především o podniky, spojené s těžkým průmyslem a energetikou. Srbsko je republika, které se to velmi citelně dotklo.

²⁸³ LEMPI: c. d., s. 295.

²⁸⁴ PALAIRET, Michael: *The Inter-Regional Struggle for Resources and the Fall of Yugoslavia*. In: COHEN, Lenard J. – DRAGOVIĆ-SOSO, Jasna (eds.): *State Collapse in South-Eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*. West Lafayette 2008, s. 223.

²⁸⁵ TEJCHMAN a kol.: c. d., s. 642.

²⁸⁶ VLADISAVLJEVIĆ, Nebojša: *Serbia's Antibureaucratic Revolution. Milošević, the Fall of Communism and Nationalist Mobilization*. New York 2008, s. 112.

intenzitě mezi jednotlivými republikami a autonomními oblastmi stírá. V roce 1986 proběhlo ve Slovinsku 163 stávek a protestů, v Chorvatsku 190 a v méně rozvinuté Makedonii 140. Velmi vysoký počet stávek rovněž proběhl v Srbsku, a to 241, přičemž Vojvodina zaznamenala pouze 22 stávek a Kosovo dokonce 16. Rovněž nízký počet stávek byl v Černé Hoře (34) a v Bosně a Hercegovině (84).²⁸⁷ U Kosova můžeme nízký počet stávek vysvětlit vysokou mírnou nezaměstnaností, těchto protestů se účastnili zaměstnanci. Obava ze ztráty zaměstnání přitom zde byla o mnoho silnější než v jiných částech Jugoslávie. Dalším důvodem je silný dohled represivních složek nad Kosovem, který zde byl ustaven po národnostně motivovaných protestech po roce 1981. Samotný počet účastníků stávek v celé Jugoslávii rovněž velmi narůstal. Zatímco v roce 1982 se protestů zúčastnilo necelých 11 000 stávkujících, v roce 1986 se do stávek zapojilo 89 000 lidí a o dva roky později se stávek po celé Jugoslávii zúčastnilo 386 000 protestujících.²⁸⁸ Sociálně motivované protesty sehrály v Jugoslávii velmi důležitou roli při změnách, které se odehrávaly v průběhu 80. let a ohrožovaly politickou moc a legitimitu Svazu komunistů Jugoslávie, který se prezentoval, především jako dělnická strana. Protesty se ukázaly jako důležité pro další politický vývoj především v užším Srbsku a Černé Hoře a vyvolaly redefinici ekonomické politiky Svazu komunistů Srbska ve snaze zmírnit napětí, které způsobovaly. Rovněž měly svůj podíl na odstranění republikových vedení ve Svazu komunistů Vojvodiny a Svazu komunistů Černé Hory.

4.1.1 Ekonomická situace v Srbsku

Nespokojenost obyvatel s ekonomickou situací se nejvíce projevovala především v užším Srbsku, které mělo značné hospodářské problémy. Hrubý domácí produkt poklesl z hodnoty 5 300, které dosáhlo Srbsko v roce 1975, na 3 000 USD v roce 1986.²⁸⁹ Užší Srbsko se pohybovalo přibližně na úrovni jugoslávského průměru, zatímco Vojvodina představovala velmi dobře rozvinutou autonomní oblast, která přesto zaostávala za vyspělejšími Chorvatskem a především Slovinskem. Kosovo

²⁸⁷ VLADISAVLJEVIĆ: *Serbia's Antibureaucratic...* c. d., s. 112.

²⁸⁸ Tamtéž.

²⁸⁹ ANTONIĆ, Slobodan: *Zarobljena...* c. d., s. 29.

dosahovalo v této době pouze 27 % hodnoty jugoslávského průměru a HDP této autonomní oblasti na jednoho obyvatele činil pouze 800 USD.²⁹⁰

V roce 1984 zveřejnil srbský tisk výsledky ankety o životním standardu v Bělehradě. V této anketě odpovědělo 46 % Bělehradčanů, že mají obrovské problémy s pokrytím životních nákladů.²⁹¹ V hlavním městě žilo v té době přibližně 15 % veškerého obyvatelstva republiky Srbsko. V menších městech nastala horší situace. Srbský venkov byl také zásadně zasažen zjevnou krizí, jejímž důsledkem byla poměrně velká míra vylidňování.²⁹² Na počátku 80. let představoval podíl obyvatel pracujících v zemědělství přibližně 25 %. Do roku 1991 došlo k poklesu až na 18 %.²⁹³ Je možné předpokládat, že stagnaci venkova a podhorských oblastí zapříčinil stav ve městě, kde stále větší počet domácností nebyl schopný pokrýt své výdaje, což se nutně muselo projevit i ve snížení objemu nákupů zemědělských produktů. Popisovaný trend se ve větší míře týká užšího Srbska, kde nejsou tak dobré podmínky pro zemědělskou produkci ve srovnání s Vojvodinou. Hospodářská krize snad v největší míře postihla sekundární sektor. Jože Pirjevec uvádí, že více než polovina podniků v Srbsku stála v 80. letech na pokraji krachu.²⁹⁴ Podíl zaměstnanců pracujících v průmyslu byl v této republice velmi vysoký, tato pracovní místa byla tedy v 80. letech ohrožena. Až 45 % populace Srbska pracovalo v 80. letech v tomto sektoru a 20 % představovalo procentuální podíl lidí, pracujících v terciálním sektoru.²⁹⁵ Zejména užší Srbsko bylo závislé především na těžkém průmyslu. Ekonom Michael Palairret v této souvislosti uvádí, že v roce 1988 tvořilo hornictví, metalurgie a strojírenství celkem 47 % veškeré průmyslové výroby užšího Srbska.²⁹⁶ V průběhu 80. let se nezaměstnanost v Srbsku blížila k 18 %.²⁹⁷ Pro Srbsko platí, že začíná průběžně ekonomicky zaostávat za

²⁹⁰ LEMPI: c. d., s. 302.

²⁹¹ DRAGOVIĆ-SOSO: c. d., s. 108.

²⁹² ŠESTÁK a kol.: c. d., s. 556.

²⁹³ ANTONIĆ: *Zarobljena... c. d.*, s. 30.

²⁹⁴ PIRJEVEC: c. d., s. 445.

²⁹⁵ ANTONIĆ, Slobodan: *Nacija u strujama prošlosti. Ogledi o održivosti demokratije u Srbiji*. Beograd 2003, s. 224.

²⁹⁶ PALAIRET, Michael: *Metallurgical Kombinat Smederevo 1960 – 1990: A Case Study in the Economic Decline of Yugoslavia*. In: *Europe-Asia Studies*, 49, 1997, č. 6, s. 1072.

²⁹⁷ DRAGOVIĆ – SOSO: c. d., s. 108.

vyspělejšími republikami. Teprve v roce 1985 přiznal Svaz komunistů Srbska, že tomu skutečně tak je.²⁹⁸

Území republiky Srbsko nebylo rovnoměrně rozvinuté. Zejména jih Srbska se potýkal s velkými problémy a patřil k nejhudším oblastem v Jugoslávii, zatímco sever této republiky byl poměrně rozvinutý. Nejrozvinutější oblast představoval Bělehrad, administrativní centrum republiky Srbsko a Socialistické federativní republiky Jugoslávie. Hlavní město mělo průmyslové zázemí a jeho okolí patřilo v 80. letech k velmi perspektivním oblastem v Jugoslávii. Autonomní oblast Vojvodina se v úrovni svého ekonomického rozvoje zařadila hned na třetí místo, za nejvyspělejší Slovinsko a Chorvatsko. Mimo průmyslu byla Vojvodina úspěšná i v oblasti zemědělství, kde byly velmi dobré přírodní podmínky.²⁹⁹ Mezi středně rozvinuté oblasti patří i území Šumadije, které se nalézá jižně od Bělehradu. Je zde poměrně rozvinuté zemědělství a přirozené centrum tohoto regionu Kragujevac bylo jedním z nejprůmyslovějších center tehdejší Jugoslávie, kde Crvena Zastava vyráběla automobily známé značky Jugo.³⁰⁰

V 80. letech se rozdíl mezi rozvinutými oblastmi Jugoslávie a jejími méně rozvinutými částmi neustále prohlubuje. V rámci Srbska je nutno k ekonomicky méně vyspělým částem této republiky přiřadit historickou oblast Moravy. Toto území zaujímá jihovýchod Srbska. Největší moravské město Niš je průmyslové, převládá zde především těžký průmysl.³⁰¹ Velmi zaostalé území představuje Sandžak, kde žije velmi početná muslimská komunita a autonomní oblast Kosovo. Toto nejméně rozvinuté území bývalé Jugoslávie, mající status autonomní oblasti, se potýká s obrovskou mírou nezaměstnanosti, v 80. letech překračující až 50 % hranici. Přestože je Kosovo nerozvinuté, na jeho území se nalézají velké přírodní zásoby magnézia, zinku a uhlí.³⁰² Velké kosovské firmy nebyly schopny tento potenciál využít a samy se potýkaly s obrovskými ztrátami. Jejich ztrátový provoz byl dotován především z federálního rozpočtu, určeného pro méně rozvinuté republiky a autonomní oblasti Jugoslávie.

²⁹⁸ DRAGOVIĆ – SOSO: c. d., s. 109.

²⁹⁹ THOMAS: c. d., s. 27.

³⁰⁰ Tamtéž, s. 28.

³⁰¹ Tamtéž.

³⁰² Tamtéž, s. 29.

4.2 Federální pokusy o řešení ekonomické krize 1980 - 1990

4.2.1 Komise S. Kraighera

Narůstající ekonomické problémy přiměly Předsednictvo SFRJ vytvořit speciální komisi, která měla za úkol prověřit charakter ekonomických problémů a předložit možnosti řešení neproblematičtějších jevů v ekonomické oblasti. Komise byla ustavena v říjnu 1981 pod vedením slovinského komunisty Sergeje Kraighera.³⁰³ Mezi lety 1982 – 1983 přinesla řadu drastických a radikálních návrhů na řešení ekonomické krize, mezi nimiž byly: kompletnější marketizace jugoslávské ekonomiky, vytvoření domácího trhu v konvertibilní měně, zajištění konvertibility jugoslávského dináru, postupné zavedení tržních cen produktů na jugoslávském trhu, zvýšení integrace trhů jednotlivých republik a autonomních oblastí, zvýšení tlaku na neefektivní a prodělečné podniky, maximální rozvoj a efektivní využití domácích zdrojů a přísné omezení dalších zahraničních půjček.³⁰⁴ Mimo jiné komise v řadě dokumentů poukazovala na iracionální investice, které byly dříve politickými elitami na řadě míst v předcházejících letech učiněny a měly negativní dopady na fungování jugoslávské ekonomiky.³⁰⁵ V dalších studiích komise kritizovala praktiky činěné na lokální úrovni, kde byla ekonomická rozhodnutí prováděna neformálními skupinami, v nichž byla zastoupena část lokálních politických elit společně s vlivnými zástupci společensko-politických organizací a zástupci managementu vlivných společností a bank.³⁰⁶ Komise pod vedením S. Kraighera však již nedokázala najít řešení, jakými konkrétními změnami v rámci samosprávného socializmu by se měla navrhaná řešení provést.³⁰⁷ Ohledně postoje k řešení ekonomické krize a otázkám samosprávného socializmu se nedokázaly shodnout elity působící na úrovni federace ani elity v jednotlivých republikách a autonomních oblastech.

Od roku 1952 se zodpovědnost za ekonomickou politiku výrazně přesouvala na mocenská centra republik a autonomních oblastí, přičemž orgány federace zůstaly

³⁰³ PIRJEVEC: c.d., s. 423.

³⁰⁴ BURG: c. d., s. 175.

³⁰⁵ Tamtéž.

³⁰⁶ Tamtéž, s. 175-6.

³⁰⁷ ZACHARIAS: c. d., s. 403.

zodpovědné za rozvoj méně vyspělých regionů.³⁰⁸ Během 70. a 80. let tento trend akceleroval a další značné pravomoci se z federativní úrovně přesunuly na úroveň republik a autonomních oblastí, kde provázanost politických a ekonomických elit na této úrovni byla značná.³⁰⁹ Před těmito negativními dopady decentralizace moci a vytvořením neformálních elit s vysokou mírou korupce komise S. Kraighera opakovaně varovala. Ústřední výbor Svazu komunistů Jugoslávie v září 1982 obdržel od vládního experta informaci, která obsahovala přiznání, že není jasné, jakou výši čítá souhrn všech jugoslávských dluhů. Dříve se objevovaly signály naznačující, že existují další, na federální úrovni neregistrované dluhy.³¹⁰ Lenard Cohen uvádí, že se odhaduje, že až 65 procent všech jugoslávských dluhů zapříčinily půjčky jednotlivých republik.³¹¹

4.2.2 Postavení federální vlády

Jugoslávský ekonomický systém byl velice specifický a velmi snižoval akceschopnost centrálních autorit. Suzane Woodward o komplikovaném systému, založeném na smíšené ekonomice, kombinující prvky volného trhu a rigidního ekonomického plánování, ohledně procedury přijímání a schvalování ekonomických plánů uvádí: „Plán byl založen na široké konzultaci mezi firmami, komunami, republikami, asociacemi výrobců a státními úředníky a byl přijímaný federálním parlamentem.“³¹² Důsledky tohoto systému pro federální vládu velmi působivě poodhaluje Raif Dizdarević ve svých pamětech. Jednalo se o obrovskou neakceschopnost federální vlády a omezenost jejího působení nejrůznějšími procedurálními postupy, kterým podléhala. Raif Dizdarević v této souvislosti uvádí: „Práce svazové vlády se do určité míry podepsala i na stavu vzájemných vztahů ve federaci. Řeč je o těžkopádné práci tohoto kabinetu. Za čtyři roky jeho existence 1978 – 1982 se konalo 350 zasedání, na kterých se projednávalo 15 tisíc bodů denního pořádku a přijalo 38 630 usnesení. Nová vláda se od 16. května 1982 do 25. dubna 1983, tedy za

³⁰⁸ THOMAS, c. d., s. 25.

³⁰⁹ McFARLANE: c. d., s. 55.

³¹⁰ BURG: c. d., s. 174.

³¹¹ MALEŠEVIĆ, Siniša: *Ideology, legitimacy and the new state.*, s. 173.

³¹² WOODWARD: c. d., s. 38.

pouhý rok – sešla 147krát, tedy každý druhý den, projednala 3 853 bodů a schválila 3500 usnesení a 3060 závěrů! To výmluvně svědčí o velké aktivitě (většinou v hospodářské oblasti) svazové vlády, sama od sebe se však vnucuje otázka, jakou mohlo mít kvalitu projednávání a rozhodování na takto „zahlcených schůzích.“³¹³ Výše uvedený stav vyplýval z velmi komplikovaných vztahů v rámci celé SFRJ. Tento stav byl posilován rozvolněností jugoslávské federace, tak jak jej vymezila poslední platná ústava z roku 1974, ale i principy dohádovací ekonomiky, který znamenal, že federální vláda musí při svých rozhodnutích zohledňovat stanoviska nižších správních jednotek a svá rozhodnutí s nimi neustále konzultovat. Do rozhodovacího procesu rovněž vstupovaly jednotlivé republiky a autonomní oblasti, které prosazovaly vlastní zájmy. V ekonomické oblasti pak byly velice často neslučitelné, protože náhled na řešení ekonomické krize se v různě rozvinutých jugoslávských republikách a autonomních oblastech značně lišil. Proto bylo přijetí nezbytných reforem komplikováno úsilím jednotlivých republik a autonomních oblastí prosadit vlastní zájmy na úkor federativních.

Mezi lety 1980 a 1991 měla Socialistická federativní republika Jugoslávie čtyři předsedy Svazové výkonné rady, kteří se museli zabývat především řešením ekonomické krize. Prvním z nich byl Veselin Djuramović, kterého ve funkci nahradila v roce 1982 Milka Planincová, v roce 1986 se stal premiérem Branko Mikulić a po něm se o tři roky později funkce premiéra ujal Ante Marković. První tři vlády byly při řešení hospodářské krize spíše neúspěšné. Během svého působení nenabídly a neprosadily zásadní systémovou reformu, která by zmírnila dopady ekonomické krize.

Vláda Milky Planincové se potýkala se zásadním úkolem stabilizovat dluh Jugoslávie. Tento úkol značně ztěžovaly aktivity jednotlivých republik a autonomních oblastí, které často ignorovaly nařízení federální vlády a dále se zadlužovaly, aniž by své postupy konzultovaly s federativními orgány.³¹⁴ Tento rozkol mezi federální vládou a vedením jednotlivých republik a autonomních oblastí velmi ztěžoval možnost federální vlády dosáhnout výraznějších úspor. Při realizaci některých opatření přesto zaznamenala úspěch. Federální vláda omezila především dovoz luxusního zboží. V roce 1983 přijala dlouhodobý Stabilizační program, který byl ale předem odsouzen k nezdaru,

³¹³ DIZDAREVIĆ: c. d., s. 87.

³¹⁴ DRAGOVIĆ-SOSO: c. d., s. 108.

protože nezaváděl žádné podstatné institucionální změny.³¹⁵ Ve stejném roce uzavřela vláda Milky Planincové dohodu s Mezinárodním měnovým fondem, který poskytl finanční prostředky na stabilizaci jugoslávského veřejného dluhu výměnou za některá ozdravná opatření. Jugoslávie se proto zavázala, že provede devalvaci dináru.³¹⁶ Tento krok uvítali především představitelé Svazu komunistů Slovinska a Chorvatska. Zástupci slovinských a chorvatských komunistů tak chtěli podpořit svůj vývoz a Chorvatsko především turistický ruch. Nesouhlasný postoj zazníval z méně rozvinutých republik. O rok později poskytl MMF Jugoslávii další půjčku ve výši 3 mld. USD, opět výměnou za provedení opatření vedoucích k „ozdravení ekonomiky cestou podpory tržních vztahů ve sféře tvorby cen a bankovníctví. Sanace však nakonec přinesla obyvatelstvu jen další zvýšení inflace a životních nákladů.“³¹⁷ Tlak Mezinárodního měnového fondu na jugoslávskou federální vládu, aby prosazovala úsporná opatření a reformy, byl příliš velký. Jugoslávie nebyla schopna se se svými finančními závazky dlouhodobě vyrovnat. Raif Dizdarević uvádí, že mezi lety 1981 až 1985 postupně SFRJ splatila věřitelům 28,3 mld. USD. Pouze úroky zahrnuté v těchto platbách představovaly přibližně 11 mld. a dluh, který Jugoslávie musela ještě splatit, činil 19,7 mld. USD, což je přibližně stejná částka, jako v roce 1981.³¹⁸ Svazová výkonná rada pod vedením Milky Planincové se rovněž pokusila omezit výdaje jednotlivých průmyslových podniků zpřísněním podmínek pro zisk úvěru.³¹⁹ Jednotlivé firmy však záměr federální vlády obešly emisemi cenných papírů a směnek, které nebyly kryté. Nejednalo se o ojedinělé případy, protože: „jen za rok 1986 bylo odhaleno více než 2 300 podniků, které vydaly nekryté směnky“³²⁰ Platební bilance jednotlivých jugoslávských podniků a bank se tak velmi zhoršovala.

V roce 1986 vystřídal Milku Planincovou Branko Mikulić. Problémy země byly natolik komplexní a složité, že jeho vláda nebyla prakticky schopna závažné problémy řešit.³²¹ Branko Mikulić však nebyl pro řešení těchto problémů vhodnou osobou.

³¹⁵ LAZÍČ, Mladen – SEKELJ, Laslo: *Privatisation in Yugoslavia (Serbia and Montenegro)*. In: *Europe-Asia Studies*, 49, 1997, č. 6, s. 1057.

³¹⁶ LEMPI: c. d., s. 290.

³¹⁷ TEJCHMAN a kol.: c. d., s. 642.

³¹⁸ DIZDAREVIĆ: c. d., s. 80.

³¹⁹ PIRJEVEC: c. d., s. 445.

³²⁰ Tamtéž.

³²¹ TEJCHMAN a kol.: c. d., s. 741.

Důvodem byl jeho přílišný konzervatismus, kvůli kterému byl v rozporu s „liberálním nebo nacionalistickým smýšlením ostatních republikových lídrů.“³²² V první polovině 80. let se v rámci jednotlivých republik a autonomních oblastí prosazují komunisté, příslušníci mladší generace, jejichž zástupci navrhuji pragmatičtější řešení ekonomické krize a velmi často jejich postoje ohledně této otázky nekorespondují s představami generace předválečné doby, která je více dogmatická a lpí na dosud přijatých marxistických hodnotách Svazu komunistů Jugoslávie. Noví lídři se postupně prosazují zejména na úrovni republik a autonomních oblastí.

Branko Mikulić byl zastáncem konzervativních hodnot Svazu komunistů Jugoslávie. Během svého působení v Bosně a Hercegovině, republice, která měla velmi konzervativní vedení, se významně podílel na dodržování zásad Bratrství a jednoty. Bosna a Hercegovina představovala část federace, „která nejostřeji omezovala disidenty a v tomto procesu usměrňovala multietnický sekularismus.“³²³ Jeho vládě se nepodařilo stabilizovat ekonomiku a tak závažné problémy, především zadlužení, od kterého se další negativní jevy odvíjely, převzala další vláda, kterou vedl od roku 1989 Ante Marković. Branko Mikulić byl na konci roku 1988 nucen odstoupit po aféře Agrokomerc, která jej osobně také velmi poškodila.³²⁴

Nástup vlády Ante Markoviće byl skutečně razantní. Nová vláda se okamžitě pustila do prosazování nepopulárních reforem, aby zabránila hrozícímu zhroucení celého ekonomického systému. Nový premiér si uvědomoval, že „stávající režim je prostě neudržitelný a věřil, že Jugoslávie může být zachována, pokud se změní její ekonomika na důsledně tržní.“³²⁵ Ještě v lednu 1989 vláda prosadila některé kroky, zasahující do samosprávného socializmu. Byly zrušeny například restrikce, pro zaměstnavatele, které omezovaly zaměstnávání a propouštění zaměstnanců, bylo oslabeno postavení dělnických rad, kde již neplatila povinnost ředitelů konzultovat s těmito radami otázky dalších plánů firmy a platy zaměstnanců, došlo k podstatným změnám v oblasti ochrany stávajících pracovních míst.³²⁶ Ale jak uvádějí Laslo Sekelj a Mladen Lazić: žádná státem vlastněná firma si nesměla dovolit „propouštět

³²² LEMPI: c. d., s. 291.

³²³ Tamtéž.

³²⁴ PIRJEVEC: c. d., s. 455.

³²⁵ TEJCHMAN a kol.: c. d., s. 743.

³²⁶ WOODWARD: c. d., s. 100.

zaměstnance v situaci klesající životní úrovně.³²⁷ Reformní záměry Svazové výkonné rady v Jugoslávii, jak uvidíme později, velice často narážely na nesouhlas jednotlivých republik, které mnohé z reformních kroků vlády blokovaly. Federální vláda dokonce zrušila stranický systém dohledu pro obsazování manažerských postů a dohled strany na nominace kandidátů do volených pozic.³²⁸ Nová opatření vlády byla motivována snahou zjednodušit tehdejší velmi složitý systém dohadovací ekonomiky. Zaváděné změny omezovaly vliv dělnických rad a jednotlivé firmy měly být řízeny jejich managementem.³²⁹

Federální vláda rovněž přikročila k devalvaci dináru a v poměru 7:1.³³⁰ Ante Marković usiloval o snížení hodnoty jugoslávské měny a její stabilizaci, aby byl zastaven vysoký růst inflace. Z tohoto důvodu byla z oběhu stažena podstatná část nekryté měny a vláda přikročila k navýšení devizových rezerv.³³¹ Velmi radikální krok, ke kterému se nová vláda odhodlala, a který představoval silný zásah do podstaty jugoslávského ekonomického systému, představoval plán vlády privatizovat jugoslávské podniky. Tento krok byl spatřován jako velmi důležitý, protože přes 50 % z nich bylo ztrátových.³³² Ante Marković se pokusil přivést další finanční prostředky pro svůj rozpočet, snažil se převést zodpovědnost za situaci v těchto podnicích z vlády na nové majitele a počítal s přivedením kapitálu do těchto firem, v důsledku čehož mělo dojít k jejich modernizaci a zvýšení konkurenceschopnosti Jugoslávie na světových trzích. Jak již bylo zdůrazněno, některé části federace byly méně rozvinuté a podniky, které se v těchto částech federace vybuďovaly, byly továrny těžkého průmyslu, o něž nikdy soukromí investoři nejevili takový zájem, a také energetický průmysl, jehož privatizace je velmi obtížná. V prosinci 1989 ohlásila federální vláda program ekonomických a sociálních reforem, jejíž součástí byla privatizace.³³³ Další plán jugoslávské vlády počítal s programem „šokové terapie“ pro ozdravení jugoslávské ekonomiky.³³⁴ Suzan Woodward v této souvislosti poukazuje na podobnost tohoto

³²⁷ LAZIĆ - SEKELJ: c. d., s. 1061.

³²⁸ WOODWARD: c. d., s. 100.

³²⁹ ZACHARIAS: c. d., s. 462.

³³⁰ GUSKOVA: c. d., s. 107.

³³¹ Tamtéž.

³³² TEJCHMAN a kol.: c. d., s. 642.

³³³ LAZIĆ - SEKELJ: c. d., s. 1057.

³³⁴ WOODWARD: c. d., s. 114.

záměru se situací v Polsku, přičemž jugoslávský premiér měl stejné poradce, kteří i v Polsku doporučovali podobnou strategii.³³⁵ Záměrem vlády bylo „vytvoření podmínek, které by umožňovaly fungování jednotné jugoslávské ekonomiky na základech tržního hospodářství a začátek procesu řešení akumulovaných strukturálních problémů v ekonomice, která byla příliš regulovaná a rozdělená podle republikových a národnostních sfér.“³³⁶

4.3 Instituce v Jugoslávii

Jugoslávský samosprávný systém byl komplikovaný a formálně decentralizovaný. Tato kapitola se pokusí zpřehlednit složitou síť jugoslávských institucí na různých úrovních. Laslo Sekelj tento systém považuje za velmi nesrozumitelný i pro experty a badatele, kteří se jím zabývali.³³⁷ Velký vliv na chod podstatných společensko-politických organizací (Socialistický svaz pracujících Jugoslávie, Omladinu a odbory) si ponechává Svaz komunistů Jugoslávie. Od konce 40. let a počátku 50. let jsou do jednotlivých podniků postupně zaváděny dělnické rady, kde je vliv Svazu komunistů Jugoslávie velice patrný. V roce 1979 bylo kolem 39 % členů těchto rad zároveň členy Svazu komunistů Jugoslávie. Rovněž členové výborů, které zastupovaly dělnické rady, byli velmi často stranickými příslušníky, přičemž v průměru 40 % členů těchto výborů bylo členy strany.³³⁸

Na pracovištích jednotlivých podniků se zavedl institut přímého rozhodování zaměstnanců prostřednictvím firemního referenda. Předpokládalo se přitom, že nejdůležitější rozhodnutí budou přijímána na základě hlasování všech zaměstnanců o nejzásadnějších otázkách jako například: „o pracovních plánech, podnikových ustanoveních, personální politice, předem vytyčených postupech, o přerozdělování příjmů, alokaci investičních fondů, případném slučování či spolupráci s jinými podniky.“³³⁹ Na těchto shromážděních bývali voleni členové dělnických rad a

³³⁵ WOODWARD: c. d., s. 114.

³³⁶ LAZIĆ - SEKELJ: c. d., s. 1057.

³³⁷ SEKELJ: *Jugoslavia...* c. d., s. 46.

³³⁸ SEROKA – SMILJKOVIĆ: c. d., s. 11.

³³⁹ Tamtéž, s. 10.

speciálních komisí. Mezi pravomoci takto zvolených dělnických rad patřily zejména: organizace pracovních sil a vytváření pracovních plánů, finanční záležitosti, rozdělování příjmů a investice, vytváření finančního plánů pro schválení všemi zaměstnanci, personální otázky a komunikace s jinými samosprávnými jednotkami. Postavení samotných dělnických rad bylo spíše reprezentativní.³⁴⁰ Výzkumy samotných dělnických rad, které byly provedeny na území bývalé Jugoslávie, spíše naznačují určitou rozladěnost a nespokojenost samotných dělníků. Z průzkumu, který provedl Arzenšek, vyplývá, že jen málo dělníků věřilo, že Svaz komunistů Jugoslávie skutečně jedná v jejich zájmu.³⁴¹ Podobný průzkum, zaměřený na spokojenost se stávajícím systémem provedly jugoslávské odbory. V tomto průzkumu uvedlo 87 % dotazovaných dělníků, kteří nebyli členy Svazu komunistů Jugoslávie, a 71 % dotazovaných dělníků, kteří byli zároveň členy Svazu komunistů Jugoslávie, že se cítí být bez jakéhokoliv politického vlivu.³⁴² Celkový počet členů dělnických rad se pohyboval kolem 614 000, z čehož vyplývá, že formální zapojení dělníků do daného systému bylo enormní.³⁴³ Jiná studie, provedená Josipem Obradovićem, poukazuje na skutečnost pasivity dělníků bez stranické příslušnosti. Výzkum se uskutečnil mezi lety 1966 – 1969 ve 20 podnicích v Srbsku, Chorvatsku, Makedonii a Bosně a Hercegovině. Z těchto výzkumů vyplývá, že účast na řízení podniků a ve zmíněných radách zásadně ovlivňují 2 faktory. Prvním je pozice ve firemní hierarchii a druhá členství v SKJ. Podle této studie vystupovali členové SKJ se svými návrhy v 73 % případů, přičemž sami tvořili v daných firmách 12,9 % zaměstnanců.³⁴⁴

Velmi problematický přitom zůstává vztah mezi dělnickými radami a řediteli jednotlivých firem. Po roce 1969 byli ředitelé dělnickými radami voleni a byli jim také odpovědní.³⁴⁵ V mnoha případech ale byli ředitelé vybráni vyšším stranickým vedením.³⁴⁶ Jim Seroka a Radoš Smiljković uvádějí, že ředitelé firem byli často v takovém postavení, kdy měli velkou zodpovědnost, ale velice často jim chybělo výraznější mocenské zázemí pro prosazování svých povinností. Zároveň však uvádějí,

³⁴⁰ SEROKA – SMILJKOVIĆ: c. d., s. 10-12.

³⁴¹ SEKELJ: *Yugoslavia...* c. d., s. 95.

³⁴² Tamtéž, s. 95.

³⁴³ SEROKA – SMILJKOVIĆ: c. d., s. 16.

³⁴⁴ SEKELJ: *Yugoslavia...* c. d., s. 38.

³⁴⁵ Tamtéž, s. 31.

³⁴⁶ SEKELJ: *Yugoslavia...* c. d., s. 34.

že postavení ředitelů v jednotlivých podnicích se liší.³⁴⁷ Zde je třeba mít na paměti, že o jejich vlivu rozhoduje především jejich stranická příslušnost a postavení v rámci strany. Důležitá je také velikost dané firmy. Ve větších podnicích se význam a pozice jednotlivých dělnických rad zásadně snižuje.³⁴⁸ Pozice členů Svazu komunistů Jugoslávie byla ve stávajícím systému velice silná. 80 % všech státních úředníků a ředitelů jugoslávských firem bylo v roce 1986 členy SKJ.³⁴⁹

V roce 1971 proběhla v rámci samosprávného systému reorganizace velkých firem, v jejímž rámci proběhlo vytvoření dalších orgánů. Proto byly vytvořeny dva základní typy jugoslávských podniků. Komplexní organizace sdružené práce (COUR) a Základní organizace sdružené práce (OOUR). Rozdíl mezi nimi je především ve velikosti a počtu zaměstnanců, zatímco první typ COUR je složen z více základních jednotek, menší firmy, které mají přes sto zaměstnanců, působí samostatně a mají status samostatné Základní organizace sdružené práce. Každá základní jednotka má svou dělnickou radu a komise s tím, že, pokud je dále zastřešená Komplexní organizací sdružené práce, i sem dále posílá svoje zástupce.³⁵⁰

Počet základních organizací sdružené práce narostl do roku 1984 na 21 234 a počet Komplexních organizací sdružené práce, které byly organizovány na úrovni velkých firem, byl 419.³⁵¹ Mnozí jugoslávští badatelé, zabývající se problémem stávek a dělnických nepokojů, poukazovali na skutečnost, že tyto nepokoje a stávky jsou často motivovány absencí propojení zaměstnanců s dělnickými radami a v situacích, kdy ředitelé firem mají velmi silné postavení.³⁵² Jsou to tedy firmy, kde si strana uchovala velmi silný až dominantní vliv jejich na chod. Pozdější nárůst dělnických stávek v průběhu 80. let je jedním ze zásadních symptomů selhání samosprávného socialismu, který předpokládal, že případné konflikty mezi vedením firem a zaměstnanci budou řešeny prostřednictvím vzájemné interakce mezi dělnickými radami a nejvyššími představiteli podniků.

³⁴⁷ SEROKA – SMILJKOVIĆ: c. d., s. 12.

³⁴⁸ Tamtéž.

³⁴⁹ SEKELJ: *Yugoslavia...* c. d., s. 92.

³⁵⁰ SEROKA – SMILJKOVIĆ: c. d., s. 13-14.

³⁵¹ SEKELJ: *Yugoslavia...* c. d., s. 13.

³⁵² SEROKA – SMILJKOVIĆ: c. d., s. 13.

4.3.1 Teritoriálně vymezené samosprávné jednotky

Decentralizace jugoslávského politického systému, tak jak postupovala, vytvořila nové teritoriálně vymezené samosprávné jednotky. Federace, jíž se věnovaly předchozí kapitoly, byla dále členěna do jednotlivých republik a autonomních oblastí, kterým dále podléhaly nižší správní jednotky na úrovni obcí (Opštiny, Komuny) a ty dále byly členěny na jednotlivá Organizovaná sousedství (Mesne zajednice).³⁵³ Během své existence Jugoslávie velmi rozvinula podobu nižších správních jednotek a pro pochopení politických událostí v 80. letech, kdy dochází ke kolapsu federálních autorit v zemi, je nutné se jim alespoň v krátkosti věnovat. Fungování samosprávných jednotek je do velké míry determinováno skutečností, že systém byl dosazen komunistickými elitami shora.³⁵⁴ Svaz komunistů Jugoslávie se nechtěl vzdát své dominantní pozice, a tak je do samosprávného systému jednotlivými svazy komunistů neustále zasahováno.

4.3.2 Organizovaná sousedství a obce

Organizovaná sousedství představovala nejnižší teritoriálně vymezenou správní jednotku v Jugoslávii. Počet těchto jednotek se pohyboval kolem 11 000. Občané jednotlivých jednotek Organizovaných sousedství se měli scházet v průměru dvakrát ročně a na schůzích mohli volit členy nejrůznějších rad, přinášet svoje vlastní návrhy a předkládat stížnosti.³⁵⁵ Organizovaná sousedství rovněž volila své zástupce do obecních orgánů. Počet obcí klesl v 80. letech na 527. Bylo to způsobeno politikou slučování obcí do větších celků. Tyto jednotky zastávaly tři zásadní funkce. K jejich kompetencím náležely otázky spojené s ekonomickým a sociálním rozvojem a právní ochranou.³⁵⁶ Rovněž zde byl silný vliv SKJ na chod jednotlivých obcí. Přibližně 98 % členů vedení jednotlivých obcí bylo zároveň členy SKJ.³⁵⁷ Průměrná obec měla kolem 30 000 obyvatel. Nejmenší obec představovalo Lastovo s 962 obyvateli, největší jednotkou se

³⁵³ SEROKA – SMILJKOVIĆ: c. d., s. 17.

³⁵⁴ SEKELJ: *Yugoslavia...* c. d., s. 19.

³⁵⁵ SEROKA – SMILJKOVIĆ: c. d., s. 17.

³⁵⁶ Tamtéž, s. 20.

³⁵⁷ Tamtéž, s. 23.

statutem obce byl Niš, který měl 230 000 obyvatel. Větší města byla zpravidla rozdělována do více obcí, například Bělehrad byl takto rozdělen do 16 různých komun. Ke kompetencím obecních orgánů patřilo plánování ekonomického rozvoje na svém území, přičemž měly svůj postup koordinovat s republikovými orgány, na jejichž finanční pomoci byly obce často závislé. Obce rovněž musely koordinovat svůj plán s jednotlivými organizovanými sousedstvími, firmami působícími na území obce a místními buňkami společensko-politických organizací.³⁵⁸ Další kompetence, které byly přiděleny obcím, představovaly pravomoci v oblasti zabezpečení sociální péče a právní ochrana občanů. Komunální orgány měly možnost intervenovat u jednotlivých firem, jejich dělnických rad a organizovaných sousedství, pokud nebyly dodržovány standardy v sociální oblasti a nebyla dodržována práva jednotlivců. Výkonná moc náležela Komunální výkonné radě, skládající se v průměru z 11 zástupců, kteří byli voleni na dva roky a byli odpovědní komunálnímu shromáždění. Zástupci dělnické profese tvořili v daných komunálních radách asi jednu třetinu. Komunální shromáždění se skládalo ze tří komor: Komora sdružené práce, Společensko-politická komora a Komora organizovaných sousedství. Do všech tří komor se volili delegáti odlišným způsobem a odlišnými subjekty. Komory se scházely většinou odděleně, ale v mnoha případech zasedaly společně. Komora sdružené práce a Komora organizovaných sousedství se zabývaly především ekonomickými a finančními otázkami, zatímco Společensko-politická komora se zabývala obecnými otázkami.³⁵⁹ Komplikovaný volební systém do jednotlivých jugoslávských institucí na všech úrovních je zobrazen v příloze.

4.3.3 Republiky a autonomní oblasti

Nejsilnější postavení v rámci politického systému Socialistické federativní republiky Jugoslávie po ústavních změnách v roce 1974, respektive po přijetí ústavních dodatků v roce 1976, zastávaly jednotlivé republiky a autonomní oblasti. Jim Seroka a Radoš Smiljković uvádějí, že republiky a autonomní oblasti se „účastní více aktivit

³⁵⁸ SEROKA – SMILJKOVIĆ: c. d., s. 21.

³⁵⁹ Tamtéž, s. 22-25.

veřejné politiky, než jakákoliv jiná jednotka.³⁶⁰ Zároveň republiky a autonomní oblasti „rozhodují v nejvíce oblastech s výjimkou obrany, mezinárodních vztahů a měnové politiky.“³⁶¹

Zákonodárnou moc měla Republiková shromáždění. Stejně jako u Komunálních shromáždění, rovněž ta, která působila na úrovni republik a autonomních oblastí, byla tříkomorová. Byla zavedena Komora sdružené práce, Komunální komora a Společensko-politická komora. „Delegáti každé komory republikového shromáždění jsou voleni na základě různých kritérií. Členové Komory sdružené práce jsou delegováni komunálními Komorami sdružené práce, delegáti republikové Společensko-politické komory jsou voleni komunálními Společensko-politickými komorami, ale delegáti republikové Komunální komory jsou voleni celým Komunálním shromážděním, hlasujícím jako jeden orgán.“³⁶² Na této úrovni byli dělníci zastoupeni méně. Na začátku 80. let byly na této úrovni především elity spojené s titoismem. Výkonnou moc měla Výkonná rada, v jejímž čele stojí předseda Výkonné rady.

4.3.4 Svaz komunistů Jugoslávie

Jak již bylo řečeno dříve, v teritoriálně vymezených samosprávných jednotkách měl dominující postavení Svaz komunistů Jugoslávie. Strana velmi zasahovala svými rozhodnutími do výše uvedených struktur a ponechala si rozhodující vliv na obsazování klíčových míst. Velmi dobře tyto stranické praktiky dokládá výzkum, provedený Eugenem Pušićem, který zkoumal záhřebský městský výbor Svazu komunistů Chorvatska mezi lety 1982 - 1986. Stranický městský výbor se scházel „ve 47 % případů se zástupci místních manažerských a politických orgánů, s představiteli místní ekonomiky v 83 % případů a pouze jednou s delegáty Svazu komunistů Chorvatska z městského shromáždění, a jen jednou se zástupci Společensko-politické komory.“³⁶³ Laslo Sekelj zároveň dodává, že Městský výbor Svazu komunistů Jugoslávie prováděl rozhodnutí, která náležela spíše Městské výkonné radě, a že „SKJ nikdy nefungovala

³⁶⁰ SEROKA – SMILJKOVIĆ: c. d., s. 26.

³⁶¹ Tamtéž, s. 27.

³⁶² Tamtéž.

³⁶³ SEKELJ: *Yugoslavia...* c. d., s. 104.

uvnitř, ale spíše vně samosprávného systému.³⁶⁴ Uvnitř svazu komunistů se kladl velký důraz na přísné formální oddělení stranických a státních funkcí.³⁶⁵ Zároveň však strana zasahovala do politického systému a vytvořila se situace duálního rozdělení moci, kdy byla „samospráva (přímá demokracie) na horizontální ose a politická represe ve formě monopartijního státu na vertikální ose.“³⁶⁶ V Jugoslávii se prosadil systém obsazování klíčových stranických a státních funkcí, pro nějž byl typický důraz na rapidní rotaci jednotlivých členů SKJ při obsazování vrcholných míst tak, aby bylo jednotlivci ztíženo, případně znemožněno, získat absolutní kontrolu nad stranickým a státním rozhodovacím procesem.³⁶⁷ Tento systém obsazování klíčových pozic se prosazoval zejména na federální úrovni, kde se zohledňovala rovněž národnostní parita a docházelo tak ke střídání zástupců z řad jednotlivých republik a autonomních oblastí.

Na počátku 80. let zažíval Svaz komunistů Jugoslávie období velké prestiže. Do jeho řad vstupovali noví členové a celkový počet členů v celé Jugoslávii činil přibližně 2 100 000 lidí, což představovalo přibližně 9 % obyvatel.³⁶⁸ SKJ vytvořila na území celé Jugoslávie přes 67 000 stranických poboček, které byly přítomny v 85 % všech Organizovaných sousedství.³⁶⁹ Zároveň organizační struktura strany důsledně kopírovala teritoriální rozdělení Jugoslávie na všech úrovních, SKJ tedy měl své zastoupení na úrovni Organizovaných sousedství, na úrovni obcí, republik a autonomních oblastí a konečně na federální úrovni.³⁷⁰ Nejvyšším orgánem Svazu komunistů Jugoslávie byl Kongres (Sjezd), který se scházel každé čtyři roky. Svazy komunistů jednotlivých republik a autonomních oblastí získávaly své delegáty podle tří kritérií. Na základě federálního statutu posílaly republiky do Kongresu SKJ 60 zástupců a autonomní oblasti 40. Za každou komunální jednotku získávaly jednoho delegáta a zohledněna byla rovněž velikost členské základny jednotlivých svazů komunistů republik a autonomních oblastí. Za každých 2 000 členů získávaly jednoho delegáta.³⁷¹ Kongres volil Ústřední výbor, který měl 165 členů. Předsedové svazů komunistů

³⁶⁴ SEKELJ: *Yugoslavia...* c. d., s. 105.

³⁶⁵ SEROKA – SMILJKOVIĆ: c. d., s. 49.

³⁶⁶ SEKELJ: *Yugoslavia...* c. d., s. 22.

³⁶⁷ SEROKA – SMILJKOVIĆ: c. d., s. 51.

³⁶⁸ PIRJEVEC: c. d., s. 425.

³⁶⁹ SEROKA – SMILJKOVIĆ: c. d., s. 52.

³⁷⁰ Tamtéž.

³⁷¹ SEROKA – SMILJKOVIĆ: c. d., s. 52.

jednotlivých republik a autonomních oblastí byli automaticky členy Ústředního výboru a „ostatní členové byli voleni na čtyřletý termín na základě následující formule: dvacet členů za republiku, patnáct členů za autonomní oblast a patnáct členů za Jugoslávskou lidovou armádu.“³⁷² Ústřední výbor volil Předsednictvo Svazu komunistů Jugoslávie, které představovalo stranický exekutivní orgán. Do 22 členného Předsednictva byli voleni tři zástupci za republiky, dva za autonomní oblast a jeden za Jugoslávskou lidovou armádu. Předsednictvo volilo svého předsedu na jeden rok s tím, že jeho mandát nebyl obnovitelný. Rovněž zde se dbalo na přísnou rotaci obsazení této funkce pro zástupce jednotlivých republik a autonomních oblastí.³⁷³

Přes počáteční jednotu se strana postupně během 80. let štěpila na nejrůznější názorové proudy. „Ke konci r. 1982 polarizace názorů postupně kulminovala a na podzim roku 1983 vyústila v paralýzu ústředních orgánů strany. Na jaře 1984 bylo jasné, že samotná strana byla v krizi.“³⁷⁴ Svaz komunistů Jugoslávie byl postupně rozdělován na názorové platformy jednotlivých republik a autonomních oblastí. Na 12. kongresu Svazu komunistů Jugoslávie se profilyvaly čtyři základní názorové proudy. V otázkách dalšího státoprávního uspořádání země se proti sobě profilyvaly centralistický proud a autonomistický proud. V ekonomických otázkách se profilyvaly další dva základní proudy: konzervativní a liberální.³⁷⁵ Zatímco liberální proud se snažil prosazovat nezbytná opatření k zastavení ekonomického propadu země i za cenu odstraňování ekonomicko-politických mechanismů zavedených v rámci tzv. samosprávného socializmu a liberalizaci trhu, konzervativní proud požadoval provádět změny výhradně v tradičním duchu. Tyto čtyři základní ideové rozdíly ve Svazu komunistů Jugoslávie byly patrné ve všech částech federace, přičemž v každé republice a autonomní oblasti převažovaly různé modifikace. Centralisté a konzervativci byli silnější v Bosně a Hercegovině a v Černé Hoře, konzervativní proud spolu se zastánci decentralizace byl silně přítomný v Chorvatsku, Makedonii a Kosovu, liberálové a centralisté dominovali srbské politické scéně a Slovinsko a Vojvodina představovaly části Jugoslávie, kde u tamních komunistů převažovala liberální a decentralistická politická orientace.³⁷⁶

³⁷² SEROKA – SMILJKOVIĆ: c. d., s. 55.

³⁷³ Tamtéž.

³⁷⁴ BURG: c. d., s. 181.

³⁷⁵ PIRJEVEC: c. d., s. 425.

³⁷⁶ ZACHARIAS: c. d., s. 415.

Svaz komunistů Jugoslávie prošel zásadními změnami vzhledem ke generační obměně. Decentralizační procesy v SFRJ, které se uskutečnily v 70. letech, vytvořily situaci, v níž se nová nastupující generace komunistů identifikovala spíše s republikami, či autonomními oblastmi, kde většina příslušníků této generace budovala svou kariéru, než s Jugoslávií jako celkem.³⁷⁷ V průběhu 80. let přebírají příslušníci této generace důležité stranické a státní posty, ale děje se tak především na republikové, či autonomní úrovni. V roce 1986 je ústup starších titoistických elit z čelných stranických funkcí velmi viditelný. Například v roce 1986, kdy se koná 13. kongres Svazu komunistů Jugoslávie, je 127 delegátů ze 165 mladších než 40 let.³⁷⁸ Nastupující generace rovněž nesdílí pohledy svých předchůdců. Narozdíl od nich ustupují její příslušníci od oficiální ideologie, zaměřují se spíše na pragmatická řešení jednotlivých problémů, požadují větší míru uvolnění ve straně a společnosti, zmírnění tlaku na opoziční skupiny a média, zasazují se o změny samosprávného systému a do čelních stranických a státních funkcí požadují volby z více kandidátů.³⁷⁹ Přestože se strana prezentovala jako strana dělníků, jejich počet v rámci celého Svazu komunistů Jugoslávie nikdy nepřekročil 30 % celé členské základny.³⁸⁰ V 80. letech ale dochází k poklesu členské základny Svazu komunistů Jugoslávie, kdy jej opouštějí především dělníci a studenti.³⁸¹

Nastalá situace velmi komplikovala další politické dění uvnitř samotné strany a v institucích na federální úrovni. Přijetí konsenzu v ekonomických, ale i státoprávních otázkách bylo velice obtížné a tato situace spíše paralyzovala společný chod státu. V říjnu 1984 připravili srbští komunisté plán dalších reforem pro Jugoslávii, přičemž v nich převažovala strategie vlastní pro tento komunistický proud. Srbští komunisté navrhli uvolnění řízených hospodářských vazeb v Jugoslávii a zvýšení nezávislosti jednotlivých hospodářských jednotek v ekonomice. Do střetu s ostatními republikami, ale především autonomními oblastmi, se tento návrh dostal v okamžiku, kdy byl předložen návrh na omezení autonomního statusu Vojvodiny a Kosova. K oběma autonomním oblastem se okamžitě přidali slovinští a chorvatští komunisté a návrh byl

³⁷⁷ WOODWARD: c. d., s. 71.

³⁷⁸ Tamtéž.

³⁷⁹ VLADISAVLJEVIĆ: *Serbia's Antibureaucratic...* c. d., s. 58.

³⁸⁰ LEMPI: c. d., s. 305.

³⁸¹ Tamtéž.

zablokovan.³⁸² 25. října 1984 vrací srbské vedení komunistické strany protiúder především vyjádřením Draži Markoviće, který otevřeně kritizoval současné politické uspořádání a decentralizaci Jugoslávie slovy, že současná situace „pro neustálé hledání konsensu pozbyla smyslu a paralyzuje celý politický a hospodářský systém.“³⁸³ Vyjádřil tak srbské stanovisko ke stávající ústavě, v němž převažoval zásadní nesouhlas s pozicí obou autonomních oblastí v rámci republiky Srbsko.

V listopadu 1984 se konalo plénum srbských komunistů, kde vystoupil i Slobodan Milošević. V této době zastával liberální a jako většina členů SKS centralizační názory. V ekonomických otázkách nebyl Svaz komunistů Jugoslávie jednotný. V průběhu 80. let otrásla důvěryhodností této rozštěpené strany řada skandálů. V roce 1984 ukončil výrobu makedonský gigant Feri vyrábějící nikl. Přes nesouhlas ekonomů byly do něj vloženy velké finanční prostředky. Firma neprosperovala a její uzavření způsobilo makedonské ekonomice potíže.³⁸⁴ O největší aféru z ekonomické sféry se zasloužil krach bosenské firmy Agrokomerc v září 1987. Vedení firmy Agrokomerc bylo silně provázáno s politickými elitami republiky Bosna a Hercegovina i s elitami působícími na federální úrovni. V září 1987 bylo odhaleno, že vedení firmy vydalo nekryté směnky v celkové hodnotě, která se pohybovala kolem 500 mil. USD, což mělo za následek ochromení 63 bank a finančních institucí, působících v celé Jugoslávii.³⁸⁵ Soudní přelíčení postupně rozkrývala nejrůznější praktiky ekonomických a politických elit a veřejnost se s nimi seznamovala. Aféra měla za následek ústup Hamdiji Pozderce, čelného představitele Svazu komunistů Bosny a Hercegoviny, do pozadí.³⁸⁶ Později, 30. prosince 1988, musel kvůli této aféře odstoupit z funkce předsedy Svazové výkonné rady Branko Mikulić.³⁸⁷ Oproti požadavkům MMF, jimiž podmiňoval další finanční pomoc, a požadavkům na devalvaci dináru protestovaly zejména republiky, které svůj vývoz směřovaly na východ (jedná se zejména o Srbsko a Bosnu a Hercegovinu).³⁸⁸

³⁸² ZACHARIAS: c. d., s. 416.

³⁸³ PIRJEVEC: c. d., s. 433.

³⁸⁴ Tamtéž.

³⁸⁵ TESARĚ, Filip: *Ozbrojený konflikt na území Bosny a Hercegoviny po rozpadu SFRJ*. In: Gabal Ivan (ed.): *Etnické menšiny ve střední Evropě. Konflikt nebo integrace?* Praha 1999, s. 260.

³⁸⁶ ZACHARIAS: c. d., s. 430.

³⁸⁷ PIRJEVEC: c. d. s. 455.

³⁸⁸ Tamtéž.

4.3.5 Jugoslávská lidová armáda

Jugoslávská lidová armáda (JNA) zůstala i v 80. letech velmi vlivnou a nezávislou. Federalizace Svazu komunistů Jugoslávie znamenala i vytvoření Svazu komunistů JNA. Laslo Sekelj uvádí, že „Jugoslávská lidová armáda pojímá samu sebe jako stranickou armádu. V 80. letech mnoho politických vojenských představitelů oficiálně deklarovalo, že je JNA integrální součástí SKJ.“³⁸⁹ V této stranické organizaci se udržel velmi konzervativní, titoistický proud. Generační obměna zde probíhala pozvolněji, než tomu bylo u republikových stranických organizací. Velmi silnou pozici zde měli i v 80. letech příslušníci starší generace, tedy příslušníci vyššího velení, kteří byli spojeni s partyzánským hnutím. „Jejich hodnost a postavení byly jistou zásluhou za účast ve válce, ale chybělo jim dostatečné vzdělání, které se dostalo mladším důstojníkům.“³⁹⁰ Oproti tomu mladší generace armádních důstojníků zastávala spíše nižší velitelské hodnosti, přičemž „postup mezi nejvyšší generalitu jim byl ztížen na úkor válečných veteránů z druhé světové války. Tento mechanismus přispěl k tomu, že uvnitř JNA vzniklo napětí a sociální rozdělení mezi válečnými a poválečnými důstojníky, respektive mezi nejvyšší generalitou a poddůstojníky.“³⁹¹

Ekonomická krize zapříčinila federální škrty i v oblasti vojenství. Rovněž se snížily armádní stavy zkrácením povinné vojenské služby z 15 měsíců na 12. Počet příslušníků Jugoslávské lidové armády poklesl z 270 000 na 220 000.³⁹² Prakticky všichni profesionální vojáci a důstojníci byli členy stranické organizace Svazu komunistů JNA. Etnická skladba důstojnického sboru nebyla totožná s etnickou skladbou SFRJ, přičemž v první polovině 80. let: „Srbové tvořili 63,2 %, Chorvaté 12,6 %, Makedonci 6,3 % Černohorci 6,2 %, Slovinci 2,8 %, Muslimové 2,4 %, Jugoslávci 3,6 %, Maďaři 0,7 %, Albánci 0,6 % a ostatní 1,6 %.“³⁹³ Tento stav byl způsoben především prestiží, ze které se armáda těšila u srbské a černoohorské společnosti. Druhým důvodem je skutečnost, že armáda nabízela určitou perspektivu,

³⁸⁹ SEKELJ: *Yugoslavia...* c. d., s. 116.

³⁹⁰ PRTINA, Srdjan: *Přeměna Jugoslávské lidové armády na armádu Srbskou*. In: Mezinárodní vztahy, 40, 2005, č. 4., s. 55.

³⁹¹ Tamtéž.

³⁹² LEMPI: c. d., s. 305.

³⁹³ PRTINA: c. d., s. 56.

kteřá přilákala zájemce z méně rozvinutých oblastí Jugoslávie. Pro mladé Slovince a Chorvaty proto nebyla příliš perspektivní ve srovnání s jinými příležitostmi, které měli na území svých domovských republik. Velmi nízké zastoupení Albánců, kteří žili v nejhudších a nejméně rozvinutých částech Jugoslávie a pro něž musela být armáda z ekonomického hlediska velmi perspektivní příležitostí získat dobře placené zaměstnání, je způsobeno velkou nedůvěrou k jugoslávským institucím a ozbrojeným složkám především. Na albánské příslušníky JNA připadal vysoký počet sebevražd, který významně převyšoval počet sebevražd mezi albánskou populací v Jugoslávii.³⁹⁴ Pro mladé důstojníky, hlásící se k srbské národnosti, představovaly národnostní kvóty Jugoslávské lidové armády častou překážku pro rychlý kariérní postup a rovněž jejich šance na přijetí do vojenských škol byly nižší. Tato strategie vytvořila „problémy s morálkou mezi většinou Srbů ve středním velení, jejichž šance pro povýšení do nejvyšších hodností byla omezena požadavky na národnostní proporcionalitu.“³⁹⁵ V průběhu 80. a později na počátku 90. let dochází k nárůstu počtu Srbů na nejvyšších místech Jugoslávské lidové armády. Tento trend je spojen s osobou Branka Mamuly, jenž se v roce 1982 stal ministrem obrany ve vládě Milky Planincové a do vedoucích pozic jmenoval srbské příslušníky armády, pocházející zejména z Chorvatska a Bosny a Hercegoviny, kteří dříve působili v jeho bezprostředním okolí.³⁹⁶

Jugoslávská lidová armáda podléhala Předsednictvu SFRJ. Mimo JNA existovaly ještě jednotky Teritoriální obrany (TO). Tyto jednotky byly organizovány na úrovni republik a autonomních oblastí a podléhaly jejich velení.³⁹⁷ Rozdělení armády na dva na sobě nezávislé celky vycházelo z obranné strategie, kterou Jugoslávie přijala. V případě napadení první, rozhodující obrannou úlohu měla sehrávat JNA, TO plnila funkci podpůrné bojové organizace, která „měla připravit a organizovat guerillový odpor ve vnitrozemí.“³⁹⁸ Branko Mamula se pokusil změnit poměr sil tak, aby posílil přímou kontrolu nad jednotlivými armádními jednotkami.³⁹⁹

³⁹⁴ IMAMI, Petrit: *Srbi i Albanci kroz vekove*. Beograd 1998, s. 179.

³⁹⁵ WOODWARD: c. d., s. 67.

³⁹⁶ LEMPI: c. d., s. 306.

³⁹⁷ PRTINA: c. d., s. 53.

³⁹⁸ Tamtéž.

³⁹⁹ LEMPI: c. d., s. 306.

4.4 Svaz komunistů Srbska

Během 70. let se ve vrcholných pozicích ve Svazu komunistů Srbska a v republice Srbsko etablovali dřívější odpůrci liberálního proudu vedeného Marko Nikezićem a Latinkou Perović, kteří byli v roce 1972 s Titovou pomocí odstraněni. Vedoucími osobnostmi Svazu komunistů Srbska byl především Petar Stambolić, politik s dlouhodobou zkušeností ve vrcholných politických orgánech nejen v Srbsku, ale i na úrovni jugoslávské federace a Dragoslav (Draž) Marković. Byli to příslušníci starší generace, zastánci centralistického, liberálního proudu ve Svazu komunistů Jugoslávie.

V Srbsku se v tomto období významně projevil zásadní nesouhlas s ústavou z roku 1974. Jako vážnější projev nespokojenosti byl sepsán dokument, který vešel ve známost pod názvem *Modrá kniha*. Tento dokument obsahoval nesouhlas s posílenými pravomocemi obou autonomních oblastí, které, podle autorů Modré knihy, získaly poslední ústavou možnost neúměrně zasahovat do politického dění v Srbsku. Ještě za Titova života byly požadavky srbského vedení, obsažené v tomto dokumentu, staženy. Důvodem byly negativní postoje ostatních republik a autonomních oblastí, ale především nejužšího vedení federace kolem Josipa Broze Tita. Srbské vedení SKS se také nechtělo dostat do většího konfliktu s ostatními částmi federace, proto svoje požadavky nakonec stáhlo.

4.4.1 Národnostní nepokoje v Kosovu a politika SKS k autonomním oblastem

Situace, která vznikla v Kosovu v roce 1981, zastihla vedení Svazu komunistů Jugoslávie i Svazu komunistů Srbska nepřipravené. V březnu 1981 vypukly demonstrace a nepokoje mezi Albánci v Kosovu. Jasna Dragović-Soso v této souvislosti uvádí: „Revolta Albánců v roce 1981 otřásla základy posttitovského režimu a v podstatě ukázala, v jaké míře zůstaly národní otázky neřešeny. Jak Kosovo de facto fungovalo jako republika už od počátku sedmdesátých let, tyto nepokoje získaly podobu tlumeného pocitu zmaru, přítomného mezi Albánci, protože jejich autonomní oblast nezískala status republiky, což je vysvětlováno jako diskriminace proti nim, jako

Albáncům, ze strany jižních Slovanů.“⁴⁰⁰ Protesty a nepokoje kosovských Albánců z roku 1981 značně zkomplikovaly vztahy mezi slovanskou menšinou a Albánskou většinou v této autonomní oblasti. Raif Dizdarević hodnotí následky protestů z roku 1981 a jejich charakter takto: „Výrazný nacionalistický charakter negativně ovlivnil smýšlení nealbánského obyvatelstva a celkové mezinacionální vztahy v oblasti a měl v tomto směru těžké následky.“⁴⁰¹ Pro uklidnění celé situace nebyl Svaz komunistů Jugoslávie schopen přijmout jakékoliv efektivní řešení a bylo přijato rozhodnutí reagovat silou, načež byl v této autonomní oblasti vyhlášen výjimečný stav, který na krátkou dobu situaci uklidnil. Výjimečný stav v Kosovu trval 20 měsíců.⁴⁰² Zatímco požadavky kosovských Albánců byly především motivovány snahou získat pro tuto autonomní oblast rozsáhlejší pravomoci povýšením jejího statusu na republiku, vedení Svazu komunistů Srbska se dlouhodobě snažilo omezit pravomoci obou autonomních oblastí a dostat je pod přímou kontrolu republikových orgánů.

Po nepokojích v Kosovu bylo odvoláno vedení Svazu komunistů Kosova. Jako záminka posloužila skutečnost, že okamžitě po vypuknutí nepokojů se představitelé Svazu komunistů Kosova scházeli na uzavřených jednáních, aby bez účasti veřejnosti dohodli svůj postup proti demonstrujícím.⁴⁰³ Po obměně vedení Svazu komunistů Kosova měli zástupci Svazu komunistů Srbska na tuto stranickou organizaci značný vliv. Změnit ústavu se ale vedení srbských komunistů zdráhalo, aby nenarušilo vztahy s ostatními republikami a s autonomní oblastí Vojvodina. Omezená kontrola stranického aparátu Svazu komunistů Kosova velmi usnadnila fungování republiky Srbsko.

V 80. letech rovněž docházelo k masovým odchodům Srbů a Černohorců z této autonomní oblasti. V roce 1981 poklesl počet Srbů v Kosovu oproti roku 1971 o 18 172 a počet Černohorců žijících na území Kosova poklesl o 4 680.⁴⁰⁴ Pro odchod slovanského obyvatelstva z této autonomní oblasti do jiných částí Jugoslávie převažovaly dva podstatné důvody. Tíživé ekonomické podmínky a velká míra nezaměstnanosti nutily především mladé lidi k odchodu z Kosova. Druhým důvodem byl tlak místních skupin kosovských Albánců. V roce 1983 vydalo Předsednictvo SFRJ

⁴⁰⁰ DRAGOVIĆ-SOSO: c. d., s. 177.

⁴⁰¹ DIZDAREVIĆ: c. d., s. 69.

⁴⁰² Tamtéž.

⁴⁰³ SEROKA – SMILJKOVIĆ: c. d., s. 51.

⁴⁰⁴ ZACHARIAS: c. d., s. 388.

a srbský parlament společnou studii zabývající se masovým odchodem Srbů a Černohorců z území Kosova. Tento dokument uvádí, že masový odchod Srbů a Černohorců je „výsledek politické atmosféry a využívání vandalských metod za cílem vytvoření etnicky čistého Kosova.“⁴⁰⁵ V tomto hodnocení neexistovala shoda s vedením Svazu komunistů Kosova, který o rok dříve vydal podobnou studii, zabývající se těmito důvody. Dokument pracovní skupiny Ústředního výboru Svazu komunistů Kosova v masových odchodech Srbů a Černohorců vidí především ekonomické a sociální důvody.⁴⁰⁶

V první polovině 80. let se vystěhovalo přibližně 30 000 Slovanů z Kosova.⁴⁰⁷ Ve vyjádření procentuálního podílu opustilo Kosovo 14,5 % Jihoslovanů. Není lehké jednoznačně určit, jak velká část tohoto obyvatelstva odešla kvůli nátlaku ze strany radikálně orientovaných kosovských Albánců a jaká část této slovanské populace opustila Kosovo z ekonomických důvodů. Zejména pro mladé lidi představovalo Kosovo velmi neperspektivní území, protože zde nebylo tolik pracovních příležitostí, jako v ostatních částech federace, což bylo způsobeno obrovskou populační explozí, a tedy velmi vysokým procentuálním podílem mladých lidí v této autonomní oblasti. Je velmi obtížné určit, do jaké míry byli menšinové Srbové a Černohorci ze strany většinového obyvatelstva perzekuováni, přesto však lze vysledovat velmi vysokou míru politického napětí, která byla obzvláště silná již od protestů z roku 1981. Raif Dizdarević, předseda předsednictva v letech 1988 a 1989, uvádí, že zcela nepochybně existoval politický nátlak vycházející z „aktivity ilegálních nacionalistických skupin, které podněcovaly albánský nacionalismus a mezietnickou nenávisť.“⁴⁰⁸ Přitom, ale dodává, že odchody z Kosova byly také do vysoké míry způsobeny událostmi z roku 1981, celkovým napětím v Kosovu a také ekonomickými podmínkami.⁴⁰⁹

Mezietnické napětí v Kosovu mělo podstatný vliv na radikalizaci srbských médií, vzrůst vlivu nacionální opozice v Srbsku a zapříčinilo formaci protestních skupin a aktivistů z řad kosovských Srbů. Problémy mezietnického soužití v Kosovu byly velmi atraktivní pro četná srbská média, která jim poskytla značný prostor. Petrit Imami velmi

⁴⁰⁵ DRAGOVIĆ-SOSO: c. d., s. 181.

⁴⁰⁶ Tamtéž.

⁴⁰⁷ TEJCHMAN a kol.: c. d., s. 26.

⁴⁰⁸ DIZDAREVIĆ: c. d., s. 249.

⁴⁰⁹ Tamtéž.

negativně hodnotí atmosféru v Srbsku. Podle jeho slov: „v Srbsku koncem roku 1987 zavládla antialbánská mediální hysterie.“⁴¹⁰ Velké mediální pozornosti se v Srbsku dostalo zločinu, který spáchal albánský příslušník Jugoslávské lidové armády Aziz Kelmendi. Dne 3. září 1987 zabil v kasárnách v Paraćinu několik spících vojáků.⁴¹¹ Po svém činu sám spáchal sebevraždu. Aziz Kelmendi zavraždil dva muslimské, jednoho srbského a jednoho chorvatského příslušníka JNA. Přestože pouze jedna oběť Azize Kelmendiho byla srbského původu, prezentovala srbská média čin albánského vojáka jako útok na Srbsko.⁴¹² Pohřbu srbského vojáka Srdjana Simiče, pocházejícího z Nového Bělehradu se zúčastnilo kolem 10 000 lidí. Pohřeb se změnil v nacionalistickou manifestaci.⁴¹³ Někteří účastníci kritizovali srbské komunisty za to, že se pohřbu nezúčastnil předseda republiky Srbsko Ivan Stambolić ani předseda Svazu komunistů Srbska Slobodan Milošević.⁴¹⁴ Přestože ze zavražděných vojáků v Paraćinu pouze Srdjan Simović měl srbskou národnost, srbská média a společnost prezentovala čin Azize Kelmendiho jako promyšlený akt mající v úmyslu poškodit srbskou společnost. Následný soudní proces, který proběhl o několik týdnů později s osmi albánskými vojáky sloužícími v Paraćinu za spoluúčast na předem připravené akci Azize Kelmendiho, rovněž získal velkou mediální pozornost. Obvinění vojáci albánské národnosti byli za napomáhání odsouzeni, jednotlivé tresty se pohybovaly od 2 do 20. let.⁴¹⁵ Skutečný podíl těchto osob na akci Kelmendiho je velmi sporný. Paralelní vyšetřování, které prováděla Jugoslávská lidová armáda, spíše poukazovalo na skutečnost, že došlo ke zkratovému jednání Azize Kelmendiho, nežli o předem připravený, či jakkoliv koordinovaný zločin. Podle Branka Mamuly, tehdejšího ministra obrany, naznačovaly výsledky vyšetřování, že se Aziz Kelmendi choval spíše iracionálně, skutečné motivy se nepodařilo zjistit, nicméně podle šetření JNA se v tomto případě jednalo spíše o osobní pomstu.⁴¹⁶

⁴¹⁰ IMAMI: c. d., s. 179.

⁴¹¹ Tamtéž.

⁴¹² RAMET, Sabrina P.: *The Three Yugoslavias. State-Building and Legitimation, 1918-2005*. Washington 2006, s. 344.

⁴¹³ SELL, Louis: *Slobodan Milošević and the destruction of Yugoslavia*. London 2002, s. 41.

⁴¹⁴ Tamtéž.

⁴¹⁵ Tamtéž, s. 40.

⁴¹⁶ Tamtéž.

4.4.2 Svaz komunistů Srbska v 80. letech

Slobodan Antić považuje Srbsko za jednu z nejpřípravenějších komunistických zemí pro přechod k demokratické a pluralitní společnosti. Podle něj proběhly v Srbsku dvě zásadní vlny společenského uvolnění a liberalizace, a to v letech 1967 až 1972 a následně v letech 1980 až 1987. Po většinu období Socialistické federativní republiky Jugoslávie patří Srbsko mezi nejliberálnější společnosti s velmi vlivnými opozičními skupinami požadujícími větší občanská práva a svobody.⁴¹⁷ Druhé období postupné liberalizace se projevuje především s nástupem nové generace komunistů, která zastává názory rozdílné od generace předchozí. Nejvýznamnějším reprezentantem skupiny těchto „mladších“ politiků je Ivan Stambolić. Byl synovcem Petara Stamboliće, který mu zajistil silnou podporu u vrcholných příslušníků Svazu komunistů Jugoslávie a především Svazu komunistů Srbska. Zatímco většina vrstevníků Ivana Stamboliće dříve působila ve vrcholných manažerských a stranických funkcích, byl jeho kádrový posudek odlišný. Hned po ukončení střední školy nastoupil Ivan Stambolić do výrobního procesu jako dělník a teprve později se přihlásil na studia práv, která zdárně ukončil. Na studiích se rovněž seznámil a spřátelil se Slobodanem Miloševićem, se kterým si byli velice blízcí a ambiciózního Slobodana Miloševiče přivedl rovněž do vysoké politiky. Posty, které Slobodan Milošević zastával před svým vstupem do vysoké politiky, mu poskytly větší rozhled v srbské ekonomice. V roce 1968 jej přivedl Ivan Stambolić do firmy Technogaz a o pět let později se stal Slobodan Milošević jejím ředitelem. V roce 1978 působil Milošević jako ředitel Beobanky, největší banky sídlící v Bělehradě.⁴¹⁸ Zkušenosti, které na těchto postech získal, mu umožnily odhadnout limity srbské ekonomiky. Další cennou zkušeností se pro Slobodana Miloševiče stalo působení na postu předsedy Bělehradského ústředního městského výboru Svazu komunistů Srbska. Ve volbě do této pozice jej podpořil v roce 1984 Ivan Stambolić.⁴¹⁹ V této funkci se Slobodan Milošević zabýval aktivitami opozičních kruhů, jež byly v Bělehradě velmi výrazné.

⁴¹⁷ ANTONIĆ: *Zarobljena zemlja...* c. d., s. 61.

⁴¹⁸ JUDAH, Tim: *The Serbs. History, Myth and the Destruction of Yugoslavia*. London 2000, s. 161.

⁴¹⁹ Tamtéž.

Dřívější zkušenosti Ivana Stamboliće s dělnickým prostředím mu získaly respekt a uznání u starší generace srbských komunistů.⁴²⁰ Ivan Stambolić byl stoupencem podobného politického proudu jako Petar Stambolić, či Draža Marković. Ve vztahu k oběma autonomním oblastem se snažil posílit centrální republikové pravomoci a omezit pravomoci obou autonomních oblastí, stejně jako možnosti jejich zásahů do politického dění uvnitř republiky Srbsko. Už v roce 1981 vydal prohlášení, v němž uvedl, že: „sjednocené a silné Srbsko je nutnou podmínkou existence silné Jugoslávie. Současně široká autonomie oblastí vede k dezintegraci Srbska.“⁴²¹ V roce 1982 se elity, spojené s osobou Josipa Broze Tita, postupně stahují do ústraní a vedení SKS je věkově velmi heterogenní. Mezi nejdůležitější představitele ustupující starší generace patří Petar Stambolić, Dragoslav (Draža) Marković, Dobrivoje Vidić a generál Nikola Ljubičić.⁴²² V 80. letech dva nejvlivnější srbští politici Petar Stambolić a Draža Marković postupně prosazují jmenování mladších politiků do vrcholných stranických a republikových funkcí v Srbsku.⁴²³ Věkové rozdíly mezi vrcholnými představiteli Svazu komunistů Srbska způsobovaly určité rozkoly stranického vedení v náhledech na některé politické oblasti.

Politici představitelé obou autonomních oblastí vstupovali do rozhodovacího procesu republiky Srbsko, což velmi ovlivňovalo užší Srbsko, zatímco politická reprezentace Srbska nemohla zasahovat do orgánů autonomních oblastí.⁴²⁴ Podle Nebojši Vladisavljeviće: „Ústava předepisovala stupeň politiky koordinace pro celé území republiky, ale představitelé autonomních oblastí blokovali sebemenší pokusy vedoucí k dosažení koordinace. Výsledkem bylo, že autonomní oblasti efektivně fungovaly jako samostatné republiky.“⁴²⁵ Velmi problematická byla v Srbsku otázka práva veta obou autonomních oblastí. V roce 1983 zahájilo srbské stranické vedení Ivana Stamboliće Program za ekonomickou stabilizaci. Mezi srbskými komunisty, zejména příslušníky mladší generace měl Ivan Stambolić ve svém programu podporu. „Někteří srbští komunisté viděli v této strategii šanci, jak řešit jejich největší vnitřní

⁴²⁰ VLADISAVLJEVIĆ: *Serbia's Antibureaucratic...* c. d., s. 55.

⁴²¹ ZACHARIAS: c. d., s. 408.

⁴²² VLADISAVLJEVIĆ: *Serbia's Antibureaucratic...* c. d., s. 54.

⁴²³ Tamtéž, s. 55.

⁴²⁴ Tamtéž, s. 56.

⁴²⁵ Tamtéž.

problém – otázku teritoriální integrity republiky.“⁴²⁶ Řešení ekonomických otázek představovalo prioritu, díky níž se vedení srbských komunistů snažilo zmírnit dopady ekonomické krize na společnost. V mnohých ohledech ekonomická strategie užšího Srbska, Vojvodiny a Kosova narážela na naprosto rozdílné přístupy jednotlivých svazů komunistů. Požadavek omezení vlivu autonomních oblastí na dění uvnitř Srbska byl proto četnými srbskými komunisty vnímán jako nezbytný. Vedení srbských komunistů požadovalo silnější pozici při prosazování nepopulárních opatření tak, aby mohlo akceschopněji a flexibilněji čelit ekonomické krizi, která dlouhodobě postihovala celou Jugoslávii a měla dezintegrační potenciál uvnitř celého Svazu komunistů Jugoslávie. Ivan Stambolić se přikláněl k názoru, že politický systém republiky Srbsko nemůže bez problémů fungovat, pokud nedojde ke změnám některých bodů ústavy, upravujících vzájemný vztah Srbska k jeho autonomním oblastem. V roce 1985 vystupuje proti stávajícímu systému otevřeně a na veřejnosti. Změnu ústavy vnímá jako obranu „zájmů srbského národa, a to především práva srbského národa na stvoření stejného státu, jako ostatní národy v Jugoslávii.“⁴²⁷

Zajímavý je v této době vztah srbských komunistů a nacionalistické opozice, která má také velmi silný antikomunistický náboj. Požadavek reintegrace republiky Srbsko je touto částí srbské společnosti také vnímán jako nezbytný. Nespokojenost velké části obyvatel Srbska s horšící se ekonomickou situací, která byla také dávána za vinu špatnému fungování politického systému Srbska, našla u společnosti velkou odezvu, a to i u té části, která nezastávala v příliš velké míře nacionalistické názory a v oblasti ekonomické a politické upřednostňovala spíše pragmatický pohled a žádala větší akceschopnost srbských orgánů. Podobný pohled zastávali rovněž příslušníci mladší generace srbských komunistů.

4.4.3 Opoziční aktivity v Srbsku v 80. letech

Bělehrad v 80. letech představoval místo, kde byla opozice velmi silná. Svaz komunistů Srbska patřil k liberálnějším a za opoziční aktivity hrozily relativně nižší

⁴²⁶ DRAGOVIĆ-SOSO: c. d., s. 109.

⁴²⁷ Tamtéž, s. 112.

postihy, než tomu bylo v některých konzervativních republikách, jako například v Bosně a Hercegovině. Srbskou opozici je možné rozdělit do dvou základních proudů, a to na liberální a nacionální opozici. U mnoha disidentů, jako například u Dobrici Ćosiće nebo Mihaila Markoviće, zaznívaly oba tyto požadavky.

V roce 1980 podepsalo kolem 200 bělehradských intelektuálů petici za zrušení zákona o verbálních deliktech, který omezuje svobodu slova. V roce 1984 byl založen *Výbor na ochranu svobody myšlení a vyjadřování*, jehož členové byli přední srbští intelektuálové: „Matija Bečković, Dimitrije Bogdanović, Kosta Čavoški, Dobrica Ćosić, Andrija Gams, Zagorka Golubović, Ivan Janković, Neca Jovanov, Vojislav Koštunica, Mihailo Marković, Borislav Mihailović Mihiz, Dragoslav Mihailović, Nikola Milošević, Gojko Nikoliš, Vesna Pešić, Mića Popović, Radovan Samardžić, Mladen Srbinović, Dragoslav Srejić a Ljubomir Tadić.“⁴²⁸ Členové Výboru na ochranu svobody myšlení a vyjadřování byli tedy přední disidenti, z nichž někteří patřili dříve do SKS, jako například spisovatel Dobrica Ćosić nebo Mihailo Marković, filozof patřící ke skupině Praxis. Většina z těchto členů byla spojena s univerzitním prostředím, zejména s bělehradskou právnickou a filozofickou fakultou. Přestože se někteří členové tohoto Výboru později velmi výrazně přiklonili k nacionalismu, Výbor na ochranu svobody myšlení a vyjadřování se snažil působit na území celé Jugoslávie a pomáhat perzekuovaným bez ohledu na jejich národnost. Takto se Výbor snažil pomoci chorvatskému nacionalistovi Dobroslavu Paragovi nebo za nacionalismus odsouzeným kosovským Albáncům.⁴²⁹ Výbor vypracoval dva dokumenty v roce 1986 a 1987, které požadovaly zrušení politického monopolu SKJ.⁴³⁰ Rovněž byl založen Fond solidarity, jenž měl finančně podpořit disidenty, kteří kvůli své opoziční činnosti ztratili zaměstnání.

Nacionalistická opozice nebyla v této době nějak silně integrována. Bránil tomu ústavní a politický systém Jugoslávie, který nedovoloval vznik opozičních subjektů. Nicméně k určitému neformálnímu etablování nacionalistických opozičních kruhů kolem známých srbských intelektuálů dochází již koncem 60. let. Řada z těchto lidí patřila dříve ke Svazu komunistů Jugoslávie. Nacionalistická opozice není spokojena se

⁴²⁸ ANTONIĆ: *Zarobljena...* c. d., s. 59.

⁴²⁹ Tamtéž.

⁴³⁰ Tamtéž.

státoprávním uspořádáním Srbska. Část z nich požaduje připojení území, která jsou obývaná Srby, přičemž nejsou součástí republiky Srbsko. Přestože Srbsko představuje liberálnější prostředí, část požadavků srbských komunistů je totožná s požadavky nacionalistické opozice, která také požaduje změnu vztahu Srbska k autonomním oblastem Kosovo a Vojvodina. Proto byly tyto názory v bělehradském tisku tolerovány. Cenzura v 80. letech nebyla rozhodně tak silná, jako v dřívějším období. Po protestech kosovských Albánců v roce 1981 byla v omezené míře umožněna prezentace některých nacionalistických požadavků, pocházející i z opozičních kruhů. Nestabilita v Kosovu vyvolala u části společnosti zpětnou reakci, kterou rovněž pociťovali nacionálně orientovaní komunisté. Hrouťící se ekonomika vyvolala rozsáhlou společenskou nespokojenost se sociálními podmínkami, která později vyústila v nespokojenost s celkovými politickými poměry v Socialistické federativní republice Jugoslávie.

Srbská nacionalistická opozice šířila mezi obyvatelstvem obavy z antisrbské koalice ostatních republik a autonomních oblastí.⁴³¹ Této opozici se jednalo především o slovinské a chorvatské komunisty. Poslední platná ústava z roku 1974, která byla kompromisním řešením, ustupujícím zčásti nacionalistickým požadavkům a tlakům zdola, naprosto nevyhovovala žádné republice a autonomní oblasti ani federálním orgánům. I umírnění komunisté, kteří nezastávali nacionalistické názory, požadovali ústavní změny, aby chod republiky Srbsko nebyl ovlivňován rozhodnutími, činěnými v autonomních oblastech. Požadavek srbských komunistů nebyl u ostatních republik akceptován. „Požadavek srbského vedení na reintegraci republiky neblokovaly pouze autonomní oblasti, ale také ostatní republiky, především Slovinsko a Chorvatsko, které v tomto viděly první krok směrem k obnovení centralizace federace a možnost ztráty toho, co jim bylo přiznáno na počátku 60. let.“⁴³² Souhlas všech ostatních subjektů byl nezbytný, aby mohla být provedena jakákoli změna či zásah do ústavy na federální úrovni. Srbští komunisté nebyli schopni dosáhnout s autonomními oblastmi žádné politické dohody, týkající se změny jejich postavení. Z tohoto důvodu se u nacionalistické opozice šíří nespokojenost se stupněm závislosti užšího Srbska na rozhodnutích činěných v Novém Sadě a Prištině. Dále se u části nacionalistické opozice šíří nespokojenost se stavem, kdy přibližně 40 % Srbů žije mimo území republiky

⁴³¹ PELIKÁN a kol.: c. d., s. 515.

⁴³² DRAGOVIĆ-SOSO: c. d., s. 112.

Srbsko a dále část opozice přišla s tvrzením, že je tímto stavem ohrožena samotná srbská identita a Srbové, jako nejpočetnější národ, jsou oslabeni.

Zásadní nesouhlas opozičních kruhů s postavením Srbska se objevil už ke konci 60. a počátku 70. let. Plánované ústavní změny a jejich kritika vyústily ve vystoupení Dobrica Ćosiće ze Svazu komunistů Srbska. Kritický pohled vůči novému uspořádání vztahů v rámci federace, a to nejen s ideou samosprávného socializmu vyjadřovali i čelní představitelé skupiny Praxis, Ljubomir Tadić a Mihailo Marković.⁴³³

S velmi radikálními požadavky vystupuje Vojislav Šešelj, pozdějšího zakladatel Srbské radikální strany. V roce 1984 vydává článek, v němž považuje „Svaz komunistů nezpůsobilý prosazení reformy a kritizuje jej za jeho neschopnost reorganizovat federaci. Popírá specifika muslimského a černohorského národa, dále požaduje zrušení autonomních oblastí a sjednocení Srbska s Černou Horou, stejně jako rozdělení Bosny a Hercegoviny mezi Srbsko a Chorvatsko.“⁴³⁴ Vojislav Šešelj se ze strany Svazu komunistů Bosny a Hercegoviny nevyhnul postihu. Bylo to právě stranické a republikové vedení Bosny a Hercegoviny, které proti opozici ze všech republik zasahovalo nejvíce. Snahou bosenskohercegovských komunistů bylo tyto zásahy opodstatnit podporou multietnického sekularizmu, který sloužil k větší legitimizaci Svazu komunistů Bosny a Hercegoviny, jenž přísně dbal na potlačování všech forem nacionalizmu v této etnicky heterogenní společnosti.⁴³⁵ Vojislav Šešelj byl za protistátní činnost odsouzen k trestu odnětí svobody na 8 let.⁴³⁶

Vojislav Šešelj nebyl zdaleka jediný, kdo napadal Svaz komunistů Jugoslávie a legitimitu ústavního systému Socialistické federativní republiky Jugoslávie. Snad nejvýznamnějším nacionálně orientovaným disidentem byl spisovatel Dobrica Ćosić. Společně s Vukem Draškovićem představovali nejdůležitější spisovatele, vydávající historické romány, které odrážely nespokojenost nad postavením Srbů.⁴³⁷ Nejenom díky tvorbě těchto autorů došlo k otevření témat, která se z popudu Svazu komunistů Jugoslávie ještě za Titova života neotevírala. Těmito tématy byly především druhá světová válka, režim Ante Paveliće v Chorvatsku, Ravnogorski pokret (ravnogorské

⁴³³ THOMAS: c. d., s. 35.

⁴³⁴ DRAGOVIĆ-SOSO: c. d., s. 97.

⁴³⁵ LEMPI: c. d., s. 291.

⁴³⁶ DRAGOVIĆ-SOSO: c. d., s. 98.

⁴³⁷ LEMPI: c. d., s. 308.

hnutí) atd. Rovněž se objevovaly publikace, které daleko kritičtěji hodnotily vládu Josipa Broze Tita a otvíraly kritické momenty jeho vlády, zejména období konce 40. a počátku 50. let.

Zásadní publikace, která hodnotila vládu Josipa Broze Tita, byla sepsána Vladimírem Dedijerem a vyšla pod názvem *Novi prilozi za bibliografiju Josipa Broza Tita*.⁴³⁸ Tato bibliografie byla publikována v roce 1981 a měla velmi výrazný ohlas v jugoslávské společnosti. Bibliografie nebyla „pravděpodobně myšlena jako revizionistická. Ale údaje, které byly použity, znemožňovaly obranu tezí o správnosti revoluce a jejího vůdce a způsobily kompletní reinterpetaci historie jugoslávského komunistického hnutí v meziválečném i válečném období.“⁴³⁹ Tento dokument otevírá zásadní otázky, které byly v době vlády Josipa Broze Tita tabuizovány. Jedná se zejména o stranické praktiky, které byly prováděny podle sovětského vzoru, likvidace politických odpůrců, existence nápravného tábora Goli Otok, Sveti Jure a další. „Dedijerova kniha nabídla nové vidění samotného Tita – humánnější zpoza fasády velkého vůdce – Tímto způsobem provedla nenapravitelnou škodu kultu osobnosti vládců Jugoslávie.“⁴⁴⁰ Kult Titovy osobnosti rovněž narušil srbský básník Gojko Djogo ve své básnické sbírce *Vumena vremena (Vlněná léta)* z roku 1981, v níž báseň *Crnokrug na trgu republike (Zmije na náměstí republiky)* nevybíravě připodobňuje Josipa Broze Tita ke kryse z Dedinje.⁴⁴¹ Za svou básnickou sbírku byl odsouzen k odnětí svobody na 2 roky, přičemž mu posléze byl trest zmírněn o polovinu.⁴⁴² Kritika Josipa Broze Tita dosáhla už na počátku 80. let takových rozměrů, že jugoslávské orgány ustavily speciální komisi, která měla za úkol chránit Titovo jméno a odkaz.⁴⁴³

Narušení kultu osobnosti Josipa Broze Tita napáchalo pro SKJ nenapravitelné škody a znamenalo i další posílení srbské nacionální opozice, neboť její část začala poukazovat na údajný antisrbský charakter vládnutí Tita. Další úder ze strany opozice Svazu komunistů Jugoslávie zasadila publikace Vojislava Koštunici a Kosty Čavoškého: *Stranický pluralizmus nebo monizmus*, která byla velmi kritická vůči komunistům a popisovala, jakým způsobem bylo postupováno Komunistickou stranou Jugoslávie proti

⁴³⁸ *Nové doklady k bibliografii Josipa Broze Tita*.

⁴³⁹ DRAGOVIC-SOSO: c. d., s. 124.

⁴⁴⁰ Tamtéž, s. 125.

⁴⁴¹ THOMAS: c. d., s. 39.

⁴⁴² Tamtéž.

⁴⁴³ ZACHARIAS: c. d., s. 411.

nekomunistickým stranám po konci druhé světové války.⁴⁴⁴ Všechny uvedené opoziční publikace si spolu s ostatními získaly v Jugoslávii značnou popularitu. John Lampe uvádí, že: „Rostoucí ekonomická krize napomohla velké popularitě takovýchto publikací, nebo jejich resumé v bělehradských nedělních magazínech, ve kterých se hledaly senzace.“⁴⁴⁵ V Srbsku se rovněž stala velmi populární diskuze ohledně četnického hnutí, které vedl během 2. světové války Dragoljub (Draž) Mihailović. Toto téma bylo až do Titovy smrti tabu. Srbská společnost se rovněž začala zabývat ustašovským režimem Ante Paveliće v Chorvatsku. Od roku 1988 už bylo téma genocidy, která byla prováděna režimem Ante Paveliće, ústředním tématem, „o kterém se hovořilo v médiích, především v bulvárním tisku, přitom docházelo k využívání emotivně zabarvených formulací, ohromných generalizací a válečných fotografií, na kterých byla viditelná obnažená těla, aby byl vytvořen efekt šoku.“⁴⁴⁶

Diskuze probíhající na téma druhé světové války byly zpočátku čistě vědeckého charakteru. Nejprve se objevily spekulace o počtech obětí, které zahynuly v chorvatských koncentračních táborech, přičemž se někteří autoři mezi sebou značně rozcházeli. Přední čeští balkanisté odhadují pravděpodobný počet Srbů, kteří se stali obětí antisrbských pogromů v ustašovském Chorvatsku, přibližně na 125 000 a autory, kteří uvádějí podobná čísla, považují za věrohodné.⁴⁴⁷ Franjo Tuđman v 80. letech odhadoval, že ve všech koncentračních táborech Nezávislého státu Chorvatsko nezahynulo více než 60 000 lidí.⁴⁴⁸ V Srbsku se na toto téma objevily dvě studie uvádějící příliš vysoký počet obětí. Autoři těchto studií byli Vladimir Dedijer a Velimir Terzić. Dedijer odhadoval, že pouze v koncentračním táboře Jasenovac zemřelo 480 000 až 800 000 lidí, zatímco Velimir Terzić se domníval, že počet obětí je značně vyšší. Podle něj překročil počet Srbů, kteří zemřeli v koncentračním táboře Jasenovac, 1 000 000.⁴⁴⁹ Vyčíslení počtu obětí všech koncentračních táborů je velmi složité. Proto se zde velmi snadno vytváří výrazný prostor pro manipulaci, které se evidentně dopustili jak chorvatští, tak srbští nacionalisté. Samotná skutečnost, že v roce 1988 již byla diskuze o genocidě zcela veřejným tématem a výrazně se mu věnovala

⁴⁴⁴ PELIKÁN a kol.: c. d., s. 509.

⁴⁴⁵ LEMPI: c. d., s. 308.

⁴⁴⁶ DRAGOVIĆ-SOSO: c. d., s. 172.

⁴⁴⁷ ŠESTÁK a kol.: c. d., s. 456.

⁴⁴⁸ DRAGOVIĆ-SOSO: c. d., s. 168.

⁴⁴⁹ Tamtéž, s. 169.

nejdůležitější média, včetně bulvárního tisku, tento prostor pro manipulaci ještě více otevřela a umožnila šíření kontroverzních údajů o počtu obětí.

Společenské klima bylo tedy v zemi velmi napjaté. Výrazný dopad na další politické dění mělo prohlášení Memorandum Srbské akademie věd a umění (SANU). Jednalo se o vědeckou instituci, která byla vždy akceptována. Vedení srbských komunistů ještě v roce 1985 souhlasilo se záměrem některých členů Srbské akademie věd a umění se zpracováním obsáhlejší studie, která měla analyzovat problémy republiky Srbsko.⁴⁵⁰

Samotné Memorandum SANU se skládalo ze dvou dokumentů. První z nich byl pojmenován „*Kriza jugoslovenske privrede i društva*“⁴⁵¹ a druhý „*Položaj Srbije i srpskog naroda*“.⁴⁵² Oba byly poslány politické reprezentaci Srbska a Jugoslávie a odrážely aktuální problémy v oblastech politiky, ekonomiky a sociálních otázek.⁴⁵³ Tyto dokumenty zahrnovaly teze, které byly později využity pro Memorandum SANU. Ve dnech 24. a 25. 9. 1986 vyšel ve večerníku *Večernje Novosti* článek *Ponuda Beznadja*,⁴⁵⁴ novináře Alexandra Djunkanoviće, v němž je uveden nehotový text Memoranda SANU, který vyšel bez vědomí jeho autorů.⁴⁵⁵ První část dokumentu se věnuje politické, ekonomické a morální krizi jugoslávské společnosti.⁴⁵⁶ Narozdíl od první části představuje druhá část, pojednávající o postavení Srbů v Jugoslávii velmi nacionalistický a politicky nekorektní dokument. Podle polského historika Michała Jerzyho Zachariase autoři Memoranda v této části „občas upouštějí od objektivity, jejich formulace jsou útočné a agresivní.“⁴⁵⁷ Dokument vymezuje tři nejdůležitější problémy srbského národa: „dlouhodobé zaostávání rozvoje hospodářství Srbska, neregulované státoprávní vztahy s Jugoslávií a autonomními oblastmi, stejně jako genocida v Kosovu.“⁴⁵⁸

⁴⁵⁰ SELL: c. d., s. 46.

⁴⁵¹ Krize jugoslávského hospodářství a společnosti.

⁴⁵² Postavení Srbska a srbského národa.

⁴⁵³ GUSKOVA: c. d., s. 99.

⁴⁵⁴ Nabídka beznaděje

⁴⁵⁵ ČOSIĆ, Dobrica: *Piščevi zapisi. (1981 – 1991)*. Beograd 2002, s. 197.

⁴⁵⁶ SELL: c. d., s. 45.

⁴⁵⁷ ZACHARIAS: c. d., s. 423.

⁴⁵⁸ Zamisli Srbiju: *Memorandum SANU. Grupa akademika SANU o aktuelnim društvenim pitanjima u Jugoslaviji 1986. godine*, http://www.zamislisrbiju.org/idc_govori_04.htm (2. 9. 2006)

Tento text měl zásadní vliv na srbskou společnost, u níž našel podporu, především proto, že otevřeně kritizoval postavení Srbů ve federaci a velmi výrazným způsobem kritizoval i Svaz komunistů Jugoslávie. „Co skutečně upoutalo veřejnou pozornost, byla především xenofobní druhá polovina Memoranda, která zobrazovala Srbsko jako oběť polovinu století staré konspirace jugoslávských komunistů, aby udrželi Srbsko slabé.“⁴⁵⁹ Ústava z roku 1974 byla SANU považována za protisrbskou⁴⁶⁰ a její tvůrci za protisrbsky zaměřené. V Memorandu se tvrdí, že dominantní pozici získaly Slovinsko a Chorvatsko a bylo zabráněno hospodářskému rozvoji Srbska. Tvůrci politického systému vycházeli z přesvědčení, že slabé Srbsko znamená silnou Jugoslávii.⁴⁶¹ Je zde požadavek výrazného omezení autonomních oblastí Vojvodiny a Kosova. Mimo tento ústavní problém hodnotí SANU Kosovo a Vojvodinu jako oblasti, kde je potřeba znovu obnovit srbský charakter.⁴⁶² Je třeba připomenout, že Memorandum má mimo národní aspekt také velmi silný protikomunistický charakter. Viní zde Svaz komunistů Jugoslávie za špatné školské zákony, přílišnou ideologičnost ve veřejném životě, ve školství a v kultuře a požaduje změnu v této oblasti.⁴⁶³

Přestože původně získali tvůrci Memoranda souhlas stranického vedení srbských komunistů, následovala velmi útočná mediální kampaň proti tomuto dokumentu a jeho autorům.⁴⁶⁴ Tato kampaň trvala až do jara 1987 a „byla doprovázena požadavky, aby celé vedení SANU a především Antonije Isaković, rezignovali.“⁴⁶⁵ Bylo to způsobeno nejen agresivní nacionalistickou rétorikou, kvůli níž nechtěli srbští komunisté zhoršit vzájemné vztahy s ostatními částmi Jugoslávie, ale také velmi silným protikomunistickým charakterem Memoranda. Touto strategií zamýšlel Svaz komunistů Srbska „neutralizovat možný efekt Memoranda, obránit ideologii bratrství a jednoty a existenci monopartijního systému.“⁴⁶⁶ Sami tvůrci tohoto memoranda neměli ponětí o tom, že bude nehotový text tohoto dokumentu vydán, proto nebyli schopni okamžitě

⁴⁵⁹ SELL: c. d., s. 45.

⁴⁶⁰ HRADEČNÝ: c. d., s. 161.

⁴⁶¹ Zamisli Srbiju: Memorandum SANU. Grupa akademika SANU o aktuelnim društvenim pitanjima u Jugoslaviji 1986. godine. http://www.zamislisrbiju.org/idc_govori_04.htm (2. 9. 2006)

⁴⁶² ŠESTÁK a kol.: c. d., s. 563.

⁴⁶³ Zamisli Srbiju: Memorandum SANU. Grupa akademika SANU o aktuelnim društvenim pitanjima u Jugoslaviji 1986. godine. http://www.zamislisrbiju.org/idc_govori_04.htm, staženo 2. 9. 2006.

⁴⁶⁴ SELL: c. d., s. 46.

⁴⁶⁵ THOMAS: c. d., s. 41.

⁴⁶⁶ GUSKOVA a kol.: c. d. s. 100.

čelit četným útokům ze strany republikového vedení Srbska. Dobrica Ćosić, který na Memorandu spolupracoval, jej velmi energicky obhajoval. Největší kritika Memoranda pochopitelně přicházela hlavně ze Slovinska a Chorvatska. Tyto hlasy Dobrica Ćosić velmi výrazně kritizuje jako antijugoslávské. Za zásadní motiv reakce jugoslávské společnosti proti Memorandu SANU považuje „antisrbství a antijugoslávství chorvatské a slovinské nacionalistické oligarchie, kterými se nechává ovlivnit komunistické vedení Srbska.“⁴⁶⁷ Reakce na Memorandum, které vznikly, upoutaly pozornost podstatné části jugoslávské společnosti a popularizace tohoto textu velmi napomohla k další radikalizaci, neboť v Memorandu i ve veřejných diskusích o něm se velmi silně začínaly promítat antagonizmy, které byly mezi jednotlivými národy Jugoslávie. Z tohoto důvodu byl tento dokument jedním ze zásadnějších pro další vývoj v zemi.

4.4.4 Mocenský střet Ivana Stamboliće a Slobodana Miloševića

Ivan Stambolić Memorandum srbské akademie věd a umění kritizuje. Považuje jej za šovinistickou iniciativu. Podobně se k tomuto dokumentu staví i Slobodan Milošević, který se ještě v roce 1986 prezentuje jako zastánce liberálního proudu uvnitř Svazu komunistů Srbska. Na uzavřených jednáních Svazu komunistů Jugoslávie Memorandum SANU tedy kritizuje, ale na otevřených jednáních a na veřejnosti je při hodnocení tohoto dokumentu velmi opatrný. Nikdy se nestal jedním z nejméně výraznějších kritiků Memoranda, jakmile ale získal kompletní politickou moc v roce 1987, útočná kampaň proti Memorandu SANU a jeho tvůrcům ustala.⁴⁶⁸ Slobodan Milošević zastával post předsedy bělehradské organizace Svazu komunistů Srbska, proto se opozičními aktivitami, které byly v Bělehradě obzvláště silné, dříve zabýval a rozeznal jejich potenciál. Srbská společnost se k Memorandu stavěla spíše pozitivně, z tohoto důvodu nechtěl Slobodan Milošević veřejně srbské akademiky kritizovat.

V květnu už 1986 má Ivan Stambolić ve Svazu komunistů Srbska velmi silné postavení.⁴⁶⁹ Je mu nabídnut post předsedy republiky Srbsko. Na uvolněný post Svazu komunistů Srbska se rozhodl prosadit kandidaturu svého dlouholetého přítele,

⁴⁶⁷ ĆOSIĆ: c. d., s. 204.

⁴⁶⁸ SELL: c. d., s. 47.

⁴⁶⁹ VLADISAVLJEVIĆ: *Serbia's Antibureaucratic...* c. d., s. 59.

Slobodana Miloševića. Jak se později ukázalo, byla samotná volba a snaha prosadit Miloševića do této vlivné funkce spojena s velkým nesouhlasem řady vlivných členů Svazu komunistů Srbska a samotný průběh této volby Ivana Stamboliće, zejména u nastupující generace srbských komunistů, velmi poškodil. Otázka kandidatury Slobodana Miloševića se ukázala jako velmi problematická a velmi rozdělila samotný SKS.⁴⁷⁰

Nesouhlas zazníval především se způsobem volby. Zatímco Slobodan Milošević zásadně trval na tom, že bude kandidovat sám, bez protikandidátů,⁴⁷¹ většina členů Svazu komunistů Srbska požadovala, aby byla volba z více kandidátů. Tento požadavek byl silný zejména u nové nastupující generace srbských komunistů.⁴⁷² Neutrální postoj vůči všem navrženým kandidátům zaujaly obě autonomní oblasti, jejichž zástupci se na volbě rovněž podíleli.⁴⁷³ Velmi odmítavé stanovisko zastával Draža Marković, strýc Mirjany Marković, který vystupoval proti zvolení Slobodana Miloševića předsedou srbských komunistů a podporoval kandidaturu Radiši Gačića. Mimo něj proti Slobodanu Miloševićovi na zasedání Ústředního výboru SKS vystupovali: Pera Živadinović, Mila Korubić, Žika Radojlović, Živorad Mišić, Jova Deretić a Špira Galović.⁴⁷⁴ Draža Marković zásadně nesouhlasil s požadavky stranického křídla Ivana Stamboliće a Slobodana Miloševića a požadoval tajnou volbu s více kandidáty. Ivan Stambolić postupně přiměl ostatní kandidáty, aby stáhli svou kandidaturu ve prospěch Slobodana Miloševića. Pod tímto tlakem Radiša Gačić svou kandidaturu stahuje.⁴⁷⁵ Draža Marković proto podporuje jiného kandidáta Špiru Galoviće, který se také rozhodl po intervenci Ivana Stamboliće své kandidatury vzdává. Na předsednictvo Ústředního výboru Svazu komunistů Srbska se rozhodlo, že proběhne volba s jedním kandidátem, a tím bude Slobodan Milošević. Pro tuto možnost hlasovali i zástupci z autonomních oblastí.⁴⁷⁶ Ivanu Stambolićovi se tedy podařilo prosadit volbu jen z jednoho kandidáta,

⁴⁷⁰ NIKOLIĆ, Kosta: *Kako je bio Slobodan Milošević izabran za vodju srpskih komunista*. In: *Istorija* 20. veka, 2006, č. 2, s. 105.

⁴⁷¹ PAVIĆ, Zoran: *Olako shvaćena silina*. In: VIII Sednica Ck Sk Srbije. Nulta tačka "narodnog pokreta". Beograd 2007, s. 13.

⁴⁷² VLADISAVLJEVIĆ: *Serbia's Antibureaucratic...* c. d., s. 63.

⁴⁷³ NIKOLIĆ: c. d., s. 106.

⁴⁷⁴ Tamtéž, s. 108.

⁴⁷⁵ PAVIĆ: c. d., s. 13.

⁴⁷⁶ Tamtéž, s. 14.

což výrazně napomohlo Miloševićovi, pro nějž by byla případná volba s protikandidáty obtížná, a v takovém případě hrozilo, že nemusí uspět.⁴⁷⁷

Pro průběh volby nového předsedy Svazu komunistů Srbska byla klíčová podpora zástupců autonomních oblastí. Nandor Major, jeden z představitelů Svazu komunistů Vojvodiny, později uvádí, že Vojvodina se postavila za Miloševiče proto, že nebyl vnímán jako nacionalistický kandidát, a že jeho pozice v SKS nebude natolik silná, aby dlouho vydržel ve své funkci.⁴⁷⁸ Pro Boška Kruniče, dalšího zástupce Svazu komunistů Vojvodiny, představoval Slobodan Milošević přijatelného kandidáta, rozhodl se proto jeho kandidaturu podpořit, ale požadoval přitom, aby Svaz komunistů Srbska nadále nezasahoval do volby předsedy Svazu komunistů Vojvodiny.⁴⁷⁹ Ze stejného důvodu byl Milošević podpořen některými zástupci z Kosova. Zásadní podpory se dostalo Miloševićovi i od generála Nikoly Ljubičiće, který na zasedání Ústředního výboru SKS, kde se rozhodovalo o nominacích na jednotlivé posty a způsobu jejich volby, ocenil Miloševiče za jeho působení v bělehradském městském výboru SKS. Zvláště jej vyzdvihl za práci na potírání projevů nacionalizmu a liberální opozice.⁴⁸⁰ Vystoupení Nikoly Ljubičiće velmi pomohlo Miloševićově kandidatuře u zástupců autonomních oblastí. Azem Vllasi z Kosova se později vyjádřil k této volbě. Ivan Stambolić se jej snažil přesvědčit, aby členové Svazu komunistů Kosova podpořili Slobodana Miloševiče, protože on lépe zabezpečí spolupráci Svazu komunistů Srbska a Svazu komunistů Kosova, nežli vlivný Draža Marković.⁴⁸¹ Naopak, proud reprezentovaný Dražou Markovićem byl velmi negativně vnímán zástupci obou autonomních oblastí. Bylo to způsobeno především Markovićovým autorstvím tzv. Modré knihy, která požadovala omezení pravomocí obou autonomních oblastí a jejich centralizovanější kontrolu Srbskem. Z tohoto důvodu byl také Milošević přijatelnější kandidát pro zmíněného Boška Kruniče, pro nějž byla prvořadá faktická nezávislost Vojvodiny na Srbsku. Boško Krunić vnímal návrhy na změnu vztahů prezentované

⁴⁷⁷ VLADISAVLJEVIĆ: *Serbia's Antibureaucratic...* c. d., s. 63.

⁴⁷⁸ PAVIĆ: c. d., s. 14.

⁴⁷⁹ NIKOLIĆ: c. d., s. 110.

⁴⁸⁰ Tamtéž, s. 107.

⁴⁸¹ Tamtéž, s. 109.

Markovićem pro tuto autonomní oblast jako nepřijatelné.⁴⁸² Podpora zástupců autonomních oblastí se pro zvolení Slobodana Miloševiće ukázala být klíčová.

Po zvolení Slobodana Miloševiće měl Ivan Stambolić v Srbsku silnou pozici, do jaké se nepropracoval žádný člen Svazu komunistů Srbska po odvolání Aleksandra Rankoviće v roce 1966.⁴⁸³ Přestože se mohlo zdát, že je pozice Ivana Stamboliće ve Svazu komunistů Srbska pevná, u mladé nastupující generace komunistů se objevil nesouhlas s personalizací politiky prováděné Ivanem Stambolićem a prosazováním blízkých přátel do klíčových pozic. Problematickým zůstával především způsob voleb. I přes příslib volby ze dvou a více kandidátů z roku 1984, se v Srbsku do vrcholných stranických funkcí volilo pouze z jednoho kandidáta.⁴⁸⁴ Do Ústředního výboru SKS byli dále zvoleni, především na základě dohody mezi Ivanem Stambolićem a Slobodanem Miloševićem: Zoran Sokolović, Borislav Jović, Bogdan Trifunović, Radmila Andjelković, Momčilo Blaljak, Vasa Milinčević a Milenko Marković.⁴⁸⁵ Dohodě však předcházela tvrdá vyjednávání ohledně jednotlivých nominací mezi Stambolićem a Miloševićem, kdy se Milošević pokoušel prosadit své kandidáty, z nichž některé Ivan Stambolić odmítl.⁴⁸⁶

Milošević se pokusil rovněž ovlivnit složení bělehradského městského výboru strany. Pokusil se sabotovat zvolení Dragiši Pavloviće do čela bělehradského městského výboru strany, kde prosazoval volbu nového předsedy z několika kandidátů. Ve své snaze neuspěl a podřídil se rozhodnutí Ivana Stamboliće, že i v Bělehradě proběhne volba předsedy bez protikandidátů. Dalšími členy předsednictva byli zvoleni Radoš Smiljković, Jagoš Purić, Slobodanka Gruden, Mihailo Milojević, Dušan Mitević, Slobodan Jovanović, Snežana Aleksić, Zoran Todorović a Nebojša Maljković.⁴⁸⁷ Z této skupiny zejména Dušan Mitević představoval významného Miloševićova spojence.

⁴⁸² VLADISLAVLJEVIĆ: *Serbia's Antibureaucratic...* c. d., s. 58.

⁴⁸³ NIKOLIĆ: c. d., s. 117.

⁴⁸⁴ VLADISAVLJEVIĆ: *Serbia's Antibureaucratic...* c. d., s. 65.

⁴⁸⁵ NIKOLIĆ: c. d., s. 117.

⁴⁸⁶ VLADISAVLJEVIĆ: *Serbia's Antibureaucratic...* c. d., s. 71.

⁴⁸⁷ NIKOLIĆ: c. d., s. 118.

5. Nástup Slobodana Miloševiče

Slobodan Milošević se v průběhu roku 1987 pokusil získat vedení Svazu komunistů Srbska na úkor Ivana Stamboliće. Jako předseda SKS mohl ze své pozice lépe kontrolovat stranický aparát než jeho předchůdce Ivan Stambolić, který se spoléhal na loajalitu Slobodana Miloševiče. Na počátku se rozhodl udeřit proti Dragišovi Pavlovićovi, předsedovi bělehradského městského výboru Svazu komunistů Srbska, dalšímu spojenci Ivana Stamboliće. „V momentě, kdy začal boj o vedení v Srbsku, situace velmi nahrávala Miloševičovi. Mohl počítat s přívrženci mezi zástupci srbského Svazu komunistů, se sdělovacími prostředky v čele s bělehradskou televizí, také s národním cítěním Srbů, spojeným s kritikou ústavy z roku 1974, a antisrbskou pozicí Albánců v Kosovu, projevující se od roku 1981. Zcela bez významu nebyla rovněž jistá lhostejnost projevující se u mnohých politiků v různých jugoslávských republikách ke sporům a bojům v srbském vedení, rovněž spojená s přesvědčením, že Milošević není nacionalistou a že postupuje shodně se zájmy celé Jugoslávie.“⁴⁸⁸ Nebojša Vladislavljević Miloševičovu pozici na začátku roku 1987 hodnotí jako poměrně slabou a uvádí, že: „bez nového programu, přesvědčivého pro vysoké stranické představitele nebo podstatnou část společnosti, Milošević by nebyl schopen změnit mocenské poměry ve vyšších patrech strany a odstranit z vedení mocné rivaly.“⁴⁸⁹ Ještě na počátku roku byl Slobodan Milošević spíše nevýrazný politik, který nedokázal přitáhnout větší pozornost veřejnosti. Podle průzkumu veřejného mínění, provedeného týdeníkem NIN, oslovil Milošević pouze 5 % srbské veřejnosti.⁴⁹⁰

Milošević přebírá plnou moc po 8. zasedání Ústředního výboru Svazu komunistů Srbska, které proběhlo 23. a 24. září 1987. Na tomto zasedání nechává vyloučit ze strany vlivného Dragišu Pavloviće.⁴⁹¹ Přestože byl předseda bělehradského městského výboru strany považován za liberálního a umírněného politika, chyběly mu především politické zkušenosti,⁴⁹² proto se Slobodan Milošević rozhodl zaútočit nejprve na Stambolićovu oporu v Bělehradě. Strategická pozice předsedy Svazu komunistů Srbska

⁴⁸⁸ ZACHARIAS: c. d., s. 436.

⁴⁸⁹ VLADISAVLJEVIĆ: *Serbia's Antibureaucratic...* c. d., s. 52.

⁴⁹⁰ ZACHARIAS: c. d., s. 437.

⁴⁹¹ THOMAS: c. d., s. 44.

⁴⁹² VLADISAVLJEVIĆ: *Serbia's Antibureaucratic...* c. d., s. 65.

umožnila Miloševićovi vybudovat silný okruh vlastních přívrženců a pokusit se o odstranění svého bývalého ochránce Ivana Stamboliće a okruhu jeho loajálních stranických příslušníků.⁴⁹³ Strategie, kterou Slobodan Milošević v této době přijímá, je založena na snaze uspokojit požadavky části srbské společnosti do té míry, aby nedošlo k přímému ohrožení mocenského monopolu SKS. V této souvislosti se snaží naplnit část požadavků vlivné srbské nacionální opozice a sociální požadavky stávkujících dělníků. Jako důvod pro odvolání Dragiši Pavloviće a později Ivana Stamboliće sloužila přitom záminka ve sporu o obecný postup v Kosovu. Jan Pelikán hodnotí kritiku křídla Ivana Stamboliće ze strany Slobodana Miloševiće a jeho přívrženců jako velmi vágní a postrádající jakýkoliv „zásadní názorový, či koncepční střet. Jádrem sporu spočívalo vlastně jen v ideologickém zdůvodnění razantnějšího postupu v autonomních oblastech Srbska, který obě frakce považovaly za nutný.“⁴⁹⁴ Odstranění Dragiši Pavloviće předcházela ostrá, vyhraněná mediální kampaň proti jeho osobě. Po protestech v Bělehradě, jež se odehrály po pohřbu Srdjana Simoviće, kterého v Paraćinských kasárnách zastřelil Aziz Kelmendi v září 1987, se v Bělehradě objevily násilné protesty proti Albáncům, které byly doprovázeny nacionalistickým mediálním tlakem významných srbských novin. Dragiša Pavlović proto pozval představitele významných médií působících v Bělehradě a požadoval zmírnění nacionalistického tónu.⁴⁹⁵

Bezprostředně po této schůzce se Milošević spolu se svou manželkou Mirou Marković sešli s Minovićem, redaktorem vlivných srbských novin *Politika*, s Dušanem Mitevićem a s redaktorem *Ekspresu* Slobodanem Jovanovićem.⁴⁹⁶ Cílem schůzky byla očerňující tisková kampaň proti osobě Dragiši Pavloviće, která měla podkopat jeho pozici v Bělehradském městském ústředním výboru Svazu komunistů Srbska. Dragiša Pavlović byl mimo jiné obviněn i z negativního postoje k Josipu Brozu Titovi.⁴⁹⁷ Toto obvinění znamenalo ztrátu případné podpory Dragiši Pavloviće a Ivana Stamboliće u starší generace komunistických elit.

Na 8. zasedání Ústředního výboru Svazu komunistů Srbska, jehož průběh jako předsedající Slobodan Milošević přímo řídil, vytvořil zdání jasné většiny svých

⁴⁹³ VLADISAVLJEVIĆ: *Serbia's Antibureaucratic...* c. d., s. 52.

⁴⁹⁴ PELIKÁN, Jan: *Jihoslovanská krize. Kořeny a souvislosti*. Praha 1996, s. 34.

⁴⁹⁵ SELL: c. d., s. 48.

⁴⁹⁶ KURSPAHIĆ, Kemal: *Zločin u 19:30. Balkanski mediji u ratu i miru*. Beograd 2003, s. 30.

⁴⁹⁷ SELL: c. d., s. 48.

přivrženců, protože mu jeho pozice předsedy strany umožnila pozvat různé delegáty, kteří sice neměli právo hlasovat, ale jejich přítomnost a vystoupení budily zdání, že většina členů SKS Slobodana Miloševiče skutečně podporuje.

Po odvolání Dragiši Pavloviće a pozdějším odvolání Ivana Stamboliće v prosinci 1987 dosáhla frakce Slobodana Miloševiče dominujícího postavení ve Svazu komunistů Srbska, které „znamenalo eliminaci umírněných liberálnějších stranických funkcionářů z politického života Srbska. Předseda Svazu komunistů Srbska vystupoval, tak jak za dob Stamboliće, v roli liberála a reformátora.“⁴⁹⁸ O odvolání Ivana Stamboliće z funkce Předsedy Socialistické republiky Srbsko se rozhodlo na zasedání předsednictva republiky Srbsko, kde byl poměrem 6:1 hlasujících odvolán, přičemž zástupci autonomních oblastí se na tomto zasedání zdrželi hlasování.⁴⁹⁹ Boško Krunic například v této souvislosti později uvedl, že AO Vojvodina podpořila Stambolićovo odvolání, protože jej vnímala jako velmi nebezpečného, neboť se v minulosti pokoušel omezit autonomní pravomoci Vojvodiny.⁵⁰⁰

Polský historik Michał Jerzy Zacharias poukazuje na skutečnost, že Svaz komunistů Srbska se sice stal pod Miloševičovým vedením silnou a jednotnou stranou, ale že pro něj existovala i ohrožení, mezi něž patří především ekonomická krize a velmi špatný stav srbské ekonomiky, širší společenská nespokojenost a narůstající obavy stranického aparátu.⁵⁰¹ Dalším ohrožením pro vedení Srbských komunistů je bezesporu nárůst nespokojenosti níže postavených řadových členů Svazu komunistů Srbska. Obrovskou nespokojenost u řadových členů zaznamenal celý Svaz komunistů Jugoslávie. Velmi dobře ji dokládá studie Zorana Vidojeviće, která vyšla v Záhřebu v roce 1986 pod názvem *Smisao Partije (Smysl Strany)*. Jedná se o marxistickou publikaci, která požaduje, aby byl Svaz komunistů opět „inspirátor a iniciátor společenských změn, které by umožnily revitalizaci samosprávné alternativy a hodnotného socialistického překonání společenské krize. Pro toto překonání je potřebný celkový program společenských změn na dlouhé období... Vypořádání se s krizí není možné skrze pragmatická a krátkodobá opatření, ale otevírání nových možností celospolečenského rozvoje, organizační jednotu ekonomických, politických i kulturních

⁴⁹⁸ ZACHARIAS: c. d., s. 439.

⁴⁹⁹ SELL: c. d., s. 49.

⁵⁰⁰ Tamtéž, s. 52.

⁵⁰¹ ZACHARIAS: c. d., s. 440.

reforem, jako i odpovídajících změn v samotném Svazu komunistů Jugoslávie.“⁵⁰² Zoran Vidojević se věnuje otázkám ekonomické a politické krize a vnímáním těchto otázek u řadových členů SKJ. Ve svém výzkumu uvádí počet nespokojených členů Svazu komunistů Jugoslávie a bývalých členů. Podle tohoto výzkumu je 26 % členů SKJ velmi nespokojeno a 34 % nespokojeno se stávající politickou a ekonomickou situací v Jugoslávii. Celkový počet členů, kteří vyjádřili nespokojenost, je tedy 60 %. Zoran Vidojević se také zabývá materiálním statutem členů Svazu komunistů Jugoslávie. Vymezil dvě příjmová pásma členů SKJ na jednoho člena jejich domácnosti, a to na pásmo malých příjmů, které se pohybuje mezi 3 500 až 5 000 dinárů a pásmo nejnižších příjmů, spadající pod hranici 3 500 dinárů. Obě tyto příjmové skupiny dohromady zahrnují 37,5 % členů SKJ, přičemž procentuální podíl osob s nejnižšími příjmy na jednoho člena domácnosti činí 16 %.⁵⁰³ Jedná se o podstatnou část členské základny SKJ. Číslo 37,3 % ve Vidojevićově studii představuje část členské základny mající důvod k nespokojenosti pouze z ekonomických důvodů. (Zbylých 23 % vidí důvody k nespokojenosti z jiných důvodů, kterými mohou být národnostní problémy, ztráta legitimacy SKJ atd.). Cílem studie Zorana Vidojeviće je ukázat příslušníkům běžné populace, kteří nejsou členy SKJ, že materiální status členské základny této strany je velice podobný. Přesto o velké nespokojenosti svědčí pozdější obrovský odliv členské základny nástupnických stran jednotlivých svazů komunistů v letech 1989 a 1990, kdy je v jednotlivých republikách Jugoslávie postupně povolováno zakládání nových politických stran a kdy celá Jugoslávie postupně přechází k multipartizmu. Obrovský odliv řadových členů se týká všech nástupnických subjektů, v menší míře však postihl Srbsko a Černou Horu. Tento velmi patrný rozdíl je nutno vidět v politice Slobodana Miloševiče, který dokázal tomuto odlivu částečně zabránit. Svaz komunistů Srbska představoval v této době názorově nejpevnější a nejhomogennější formaci mezi svazy komunistů jednotlivých republik a autonomních oblastí. Výrazně tomu napomohla stranická čistka, pevné stranické vedení Slobodana Miloševiče a částečné ústupky opozičním proudům, odkud zaznívala spíše kritika tehdejších poměrů v Jugoslávii, nežli kritika Svazu komunistů Srbska.

⁵⁰² VIDOJEVIĆ, Zoran: *Smisao partije*. Zagreb 1986, s. 403.

⁵⁰³ Tamtéž, s. 341.

5.1 Napojení na titoistické elity

Narozdíl od Slobodana Miloševiće byl Ivan Stambolić vnímán jako komunistický představitel velmi spojený s odcházející generací starých komunistických elit a zastánci titoismu. Zejména podpora Petara Stamboliće byla na počátku politické kariéry pro Ivana Stamboliće stěžejní. Avšak v období mocenského střetu se Slobodanem Miloševićem mu velmi uškodila. Napojení na tyto elity vytvořilo situaci, kdy: „Ivan Stambolić nemohl zabránit tomu, aby byl spojován s evidentními selháními starého systému. Liberálové odmítali roli Petara Stamboliće v Titově čistce reformního srbského vedení z roku 1972, konzervativci vnímali klan Stambolićů jako součást post-Rankovićovských srbských elit, které podle nich předaly Kosovo albánské vládě.“⁵⁰⁴ Podle konzervativního křídla tedy proud reprezentovaný Petarem Stambolićem a Dražou Markovićem souhlasil s ústavou z roku 1974, která se ukázala být pro konzervativní proud SKS velmi problematická. Ivan Stambolić rovněž neuspěl v řešení složité státoprávní situace uvnitř celé republiky Srbsko a rovněž nedokázal čelit ekonomické krizi a jejím dopadům.

Také Slobodan Milošević měl rodinné vazby na významné komunistické představitele ve Svazu komunistů Srbska, ale v porovnání s Ivanem Stambolićem byly tyto vazby mnohem slabší. Slobodan Milošević byl zetěm bývalého partyzána Momy Markoviće, se kterým později přerušil kontakt.⁵⁰⁵ Vlivný strýc Miloševićovy manželky Mirjany Marković, Draža Marković, byl v 80. letech známým odpůrcem Slobodana Miloševiće. Nesouhlas Draži Markoviće s osobou Slobodana Miloševiće při volbě nového předsedy SKS v roce 1986 byl již zmíněn výše. Menší zatíženost Slobodana Miloševiće vazbami na politické elity Titových dob se ukázala velkou výhodou, kterou později uplatnil v průběhu Antibyrokratické revoluce, kdy prezentoval svoje vedení jako nezatížené dědictvím minulosti a bojující proti byrokratickým tendencím, jež jsou následkem vlády starých titoistických elit. Tento odklon byl Miloševićem prezentován již v závěru roku 1987, kdy se snažil vybudovat si image mladého, rozhodného, pragmatického lídra, nezatíženého dědictvím minulosti. 23. října 1987 promluvil na bělehradské stranické organizaci, kde napadl dosavadní kurz Svazu komunistů

⁵⁰⁴ SELL: c. d., s. 50 – 51.

⁵⁰⁵ DIZDAREVIĆ: c. d., s. 174.

Jugoslávie, kritizoval objem státní byrokracie a byrokracie uvnitř jednotlivých velkých firem a vyzval k redukci přebytečných administrativních státních a firemních zaměstnanců.⁵⁰⁶ Prezentace tohoto zásadního odklonu dokázal ve druhé polovině 80. let Milošević využít, přičemž nahrazením starého kurzu novým umožnilo později snadnější proměnu Svazu komunistů Srbska a vznik Socialistické strany Srbska. Mezi lety 1986 a 1988 se objevila řada korupčních skandálů, které Svaz komunistů Jugoslávie poškozovaly⁵⁰⁷ (např. aféra Agrokomerc, nebo krach makedonské firmy Feri). Proklamovaná změna kurzu a odklon Slobodana Miloševiče od starých titoistických elit umožnila pozdější lepší propojenost mezi vyšším stranickým vedením SKS a níže postavenými komunisty, jejichž podporu Milošević v průběhu druhé poloviny 80. let získal. Antibyrokratická revoluce, využívající nespokojenost zaměstnanců velkých státních firem, se odehrála po této řadě skandálů a propojenost mezi lokálními organizátory stávek a protestů a srbským vedením komunistů v roce 1988 byla více než zřejmá. Pro protestující byly nacionalistické požadavky méně důležité, protože hlavním důvodem jejich protestu byla jejich vlastní neutěšená ekonomická situace a žádali nápravu především v této oblasti. Jasna Dragović-Soso uvádí, že v průběhu těchto nepokojů většina protestujících považovala za klíčové především ekonomické požadavky a nacionalistické, spojené zejména se situací v Kosovu, které se v této době také objevovaly, vnímala jako druhořadé.⁵⁰⁸ Přesto se v této době také objevovaly nacionalisticky laděné mítinky, které byly organizovány Miloševićovými příznivci. V tomto ohledu byl velmi aktivní Výbor pro účast kosovských Srbů a v této souvislosti byly organizovány tzv. mítinky pravdy. Díky těmto mítinkům si už v průběhu roku 1998 zajistil Slobodan Milošević náklonnost a popularitu mezi většinou obyvatel Srbska.⁵⁰⁹ Absence dřívějšího napojení Slobodana Miloševiče na titoistické elity, napomohla ke zvýšení jeho vlastní důvěryhodnosti pro protestující dělníky a k jeho politickému úspěchu. Michał Jerzy Zacharias v souvislosti s Miloševićovým uchopením moci uvádí, že Slobodan Milošević představuje prvního jugoslávského politika, který pochopil, že Josip Broz Tito je mrtvý.⁵¹⁰ Myslí tím, že tento politik se narozdíl od svých

⁵⁰⁶ SELL: c. d., s. 51.

⁵⁰⁷ SEKELJ: *Yugoslavia...* c. d., s. 77.

⁵⁰⁸ DRAGOVIĆ-SOSO: c. d., s. 310.

⁵⁰⁹ ANTONIĆ: *Zarobljena...* c. d., s. 411.

⁵¹⁰ ZACHARIAS: c. d., s. 441.

předchůdců neobával většího střetu s ostatními republikami a především autonomními oblastmi. Domníval se rovněž, že politická moc již není v rukou federálních orgánů, proto neaspiroval na žádnou politickou funkci na federální úrovni. O funkce na federální úrovni příslušníci mladší generace komunistů příliš v této době neusilovali a zastávali nejrůznější pozice na republikových úrovních i v jiných částech Jugoslávie. Slobodan Milošević se domníval, že rozhodující pro jeho postavení je mít silnou mocenskou pozici ve stranickém aparátu Svazu komunistů Srbska. Jeho moc ještě ale mohla být ohrožena stranickými vedeními obou autonomních oblastí. Jak již bylo uvedeno výše, Milošević se tehdy do konfliktu se zástupci AO nedostal. Dokonce na celostranické úrovni jej v roce 1987 podpořil i Boško Krunic z Vojvodiny, který v té době zastával post Předsedy Svazu komunistů Jugoslávie.⁵¹¹ V této době nic nenavštěvovalo tomu, že další Miloševićovy kroky povedou k eliminaci tehdejších vedení obou autonomních oblastí.

Nebojša Vladislavljević poukazuje na skutečnost, že ještě v září 1987 mohl Ivan Stambolić Miloševićovu ofenzívu zvrátit.⁵¹² Značně podezřívavé vůči Slobodanu Miloševićovi byly vlivné armádní kruhy. Tehdejší ministr obrany Branko Mamula nechal zadat armádní kontrarozvědce rozkrytí Miloševićových záměrů a identifikaci jeho příznivců.⁵¹³ Záměrem Branka Mamuly bylo zakročit proti Slobodanu Miloševićovi a snažil se přitom získat podporu republikových a autonomních vedení komunistů ve všech částech Jugoslávie. Ti jej ale odmítli v zásahu proti Miloševićovi podpořit.⁵¹⁴ V této době se Milošević neprezentoval jako nacionalista, i pro konzervativní titoisty dokázal být důvěryhodný. Vnímali jej jako osobu, která bojuje se vzrůstajícím vlivem srbské nacionální opozice. Získal vlivné proto spojence, jako například Stipe Šuvara z Chorvatska, kteří jej vnímali jako ochránce hodnot titoizmu. Rovněž Ivan Stambolić byl vnímán jako osoba nebezpečná více než Slobodan Milošević.⁵¹⁵ Ostatními vůdčími osobnostmi jednotlivých republikových, autonomních a stranických vedení byl, na rozdíl od svého předchůdce, Slobodan Milošević vnímán jako partner, který měl nekonfliktní vztahy v jiných částech Jugoslávie. Zejména

⁵¹¹ SELL: c. d., s. 51.

⁵¹² VLADISAVLJEVIĆ: *Serbia's Antibureaucratic...* c. d., s. 72.

⁵¹³ SELL: c. d., s. 52.

⁵¹⁴ Tamtéž.

⁵¹⁵ Tamtéž.

s černohorským, bosenským a chorvatským vedením měl Slobodan Milošević velmi dobré vztahy.⁵¹⁶

Slovinské liberální vedení Svazu komunistů rovněž odmítalo podpořit případný armádní zásah z obavy z podobných kroků, které hrozily ve Slovinsku v souvislosti s kritikou armády, která byla v této republice velmi silná.⁵¹⁷ Samotná možnost armádního zásahu proti vedením svazů komunistů jednotlivých republik a autonomních oblastí by vytvářel do budoucna velmi nebezpečný precedens a z tohoto důvodu byly tyto kroky pro republikové, či autonomní komunisty nepřijatelné.

Vidoslav Stevanović dobře vystihuje popularitu Slobodana Miloševiče a naděje, které do něj vkládaly nejrůznější srbské politické proudy. Podle něj měl podporu u starší generace komunistů, kteří věřili, že uchová socializmus, nacionalisté věřili, že zastává především jejich postoje a hodnoty, disidenti mu důvěřovali v tom, že uspěje v liberalizaci srbského veřejného života, zástupci ostatních republik se domnívali, že Milošević zakročí proti projevům srbského nacionalizmu, protože v roce 1987 odstranil nacionalistické komunisty z předních vedoucích míst ve Svazu komunistů Srbska.⁵¹⁸ K proudům, které Miloševiče také podporovaly, patřili zástupci dělnických protestních skupin, které v Miloševičovi spatřovaly reformátora schopného vyřešit ekonomické problémy Srbska.

O velké Miloševičově popularitě a velkých společenských nadějích, které do něj byly nejrůznějšími proudy srbské společnosti vkládány, nasvědčuje i skutečnost, že se do roku 1990 neobjevil žádný významnější opoziční proud, který by jej kritizoval a našel by větší společenskou odezvu. Vyplývá to ze skutečnosti, že Slobodan Milošević se do podstatné míry přizpůsoboval společenským požadavkům a změnám, akceptoval je, ale v žádném případě nedovolil, aby změny významně ohrozily monopol moci Svazu komunistů Srbska. Miloševičovi se rovněž podařilo velmi výrazným způsobem zaujmout srbskou veřejnost. Stalo se tak zejména v průběhu tzv. Antibyrokratické revoluce, o níž pojednávají následující kapitoly.

⁵¹⁶ DJUKIĆ, Slavoljub: *Kako se dogodilo vodja*. In: VIII Sednica Ck Sk Srbije. Nulta tačka "narodnog pokreta". Beograd 2007, s. 45.

⁵¹⁷ ZACHARIAS: c. d., s.

⁵¹⁸ STEVANOVIĆ, Vidoslav: *Milošević. The People's Tyrant*. London 2004, s. 35.

5.2 Antibyrokratická revoluce

5.2.1 Protesty kosovských Srbů

Jednou ze skupin, u které našel Slobodan Milošević podporu, byli nespokojení kosovští Srbové. Tato skupina byla velice aktivní během tzv. Antibyrokratické revoluce a účastnila se rozsáhlých protestů, které později vyvolaly pád autonomního vedení ve Vojvodině a pád republikového vedení Černé Hory. Organizovaná protestní skupina kosovských Srbů vznikla na základě velmi napjatých vztahů s albánskou většinou v Kosovu, které ještě zvyrazňovaly špatné socioekonomické podmínky, jež se zhoršovaly v závislosti na populační explozi kosovských Albánců. Nejvíce napjatá byla situace v rurálních oblastech, kde docházelo k soupeření o půdu, na níž byla podstatná část populace Kosova a to jak mezi Albánci, tak mezi Slovany, závislá. Filip Tesař v této souvislosti uvádí, že: „relativní chudoba, závislost na zemědělské půdě a nutnost dělení půdy ve třetí generaci vedly k tomu, že chudé albánské rodiny začaly od šedesátých let vyvíjet na srbské rodiny v oblasti nátlak, aby jim svou půdu prodaly. Kromě neformálních tlaků docházelo i k projevům násilí.“⁵¹⁹ Tyto tlaky podtrhovala ještě příliš vysoká cena nemovitostí v porovnání s ostatními částmi Jugoslávie.⁵²⁰

Protestní skupina kosovských Srbů se formuje přibližně v polovině 80. let a získala nemalou podporu u srbské společnosti. V únoru 1986 se skupina 95 neformálně zvolených zástupců kosovských Srbů ze 42 různých kosovských měst a vesnic, shromáždila před federálním parlamentem a požadovala rozhovory se zástupci federálního vedení.⁵²¹

Vedení kosovských komunistů se rozhodlo zareagovat silou a v dubnu zatkl jednoho z organizátorů této skupiny, Kostu Bulatoviće, a obvinilo jej z šíření nepřátelské propagandy.⁵²² Tuto strategii schvalovalo srbské republikové vedení Ivana Stamboliće, které chtělo působení kosovských Srbů utlumit, aby se tak nezvyšovalo už

⁵¹⁹ TESARĚ, Filip: *Etnické konflikty*. Praha 2007, s. 123.

⁵²⁰ DIZDAREVIĆ: c. d., s.

⁵²¹ VLADISAVLJEVIĆ, Nebojša: *Nationalism, Social Movement Theory and the Grass Roots Movement of Kosovo Serbs, 1985-1988*. In: *Europe-Asia Studies*, 54, 2002, č. 5, s. 772.

⁵²² THOMAS: c. d., s. 35.

tak velké napětí mezi kosovskými Albánci, Srby a Černohorci. Ještě v 80. letech bylo téma napjatých vztahů v Kosovu pro jugoslávskou společnost tabu. Veřejné diskuzi ohledně problémů v mezietnickém soužití Slovanů a Albánců v této autonomní oblasti se snažil Svaz komunistů Jugoslávie vyhnout. Týkalo se to protestů Albánců, na které bylo v roce 1981 zareagováno vyhlášením výjimečného stavu, přičemž řada účastníků těchto protestů se nevyhnula trestnímu stíhání. Podobnou strategii přijalo vedení Svazu komunistů Jugoslávie i vůči kosovským Srbům, jejichž protesty rovněž zesilovaly napětí v této části Jugoslávie. Značně omezený kontakt mezi místními Srby a Černohorci na jedné straně a kosovskými Albánci na straně druhé rovněž dokládá nízký počet smíšených manželství v Kosovu.

Zatčení představitele kosovských Srbů vyvolalo silnou reakci a protesty se zintenzivnily. Na protest proti jeho zatčení se shromáždili místní kosovští Srbové před domem zatčeného a „během tří dnů počet protestujících, přicházejících z různých částí autonomní oblasti, vzrostl na několik tisíc“⁵²³ Napjatou situaci přijel uklidňovat sám Ivan Stambolić, který však ve vyjednávání s nespokojenými neuspěl. Protesty se poté přesunuly do Bělehradu, kam další den přijelo demonstrovat kolem 550 kosovských Srbů.

Další významné protesty na sebe nenechaly dlouho čekat. Dne 20. června 1986 se několik set kosovských Srbů rozhodlo opustit Kosovo. Měli v plánu založit v užším Srbsku stanové město. „Tímto způsobem chtěli vytvořit mimořádnou situaci, kterou by orgány nemohly ignorovat.“⁵²⁴ Podle Nebojši Vladislavljeviće byly požadavky protestujících zpočátku „limitovány na otázky spojené s mezi etnickou nerovností, ale ve velké míře zůstávaly v rámci oficiálního diskurzu. Protestující poukazovali na špatné zacházení se Srby kosovskoalbánskou většinou v Kosovu, které se týkalo zabíjení, útoků, ničení úrody, zabírání majetku a dalších nejrůznějších forem diskriminace, založené na etnickém základě. Protože byli přesvědčení, že místní a kosovští straničtí funkcionáři záměrně bránili vymáhání práva v případě kosovských Srbů, požadovali jejich rezignaci a hrozili protestním kolektivním odchodem z Kosova.“⁵²⁵

⁵²³ VLADISAVLJEVIĆ: *Nationalism, Social Movement...* c. d., s. 772.

⁵²⁴ Tamtéž, s. 773.

⁵²⁵ Tamtéž.

V dubnu 1987 požádal Ivan Stambolić Slobodana Miloševića, aby se sešel se zástupci Svazu komunistů Kosova a domluvil s nimi postup proti kosovským Srbům, kteří hrozili dalším protestem v Bělehradě.⁵²⁶ Když toto zasedání začalo, shromáždilo se kolem budovy, kde se uzavřené zasedání konalo, na 15 000 místních Srbů a Černohorců, kteří blokovali vstup do budovy. Když se je policie snažila rozehnat, Milošević se snažil demonstrující uklidnit slovy: *Nikdo vás nesmí bít.*⁵²⁷ Obvykle se v literatuře uvádí právě tato pracovní cesta a proslov k demonstrujícím jako počátek Miloševićova příklonu k nacionalismu a jistou proměnu z nevýrazného „aparátčíka“ v charismatického lídra. Později se objevila dvě svědectví, či spekulace zpochybňující Miloševićovo autorství této památné věty,⁵²⁸ které se ještě tentýž večer dostalo velké publicity ze strany předních srbských médií a Miloševićovi zajistila popularitu, jak uvádí Miroslav Šoljević, jeden z vedoucích představitelů protestujících kosovských Srbů.⁵²⁹ Podle Dušana Janjiće poradil bezradnému Miloševićovi Azem Vilasi, aby řekl demonstrujícím, že je policie nesmí bít,⁵³⁰ pravděpodobně se domníval, že stranický šéf SKS uklidní kosovské Srby a Černohorce více, než kdyby se o to pokusil sám. Milošević rozmlouval s demonstrujícími přibližně 14 hodin.⁵³¹ I když Miloševićova promluva v Kosovu vybočovala z obecně platného diskurzu, který byl důsledně dodržován starší generací jugoslávských komunistů,⁵³² nevyvolalo toto vystoupení příliš velký odpor ze strany těchto členů SKJ v Srbsku, ani v ostatních republikách a autonomních oblastech. Jiná svědectví, která převažují, hovoří spíše o tom, že tato demonstrace byla dopředu naplánovaná samotným Slobodanem Miloševićem a skupinou kosovskosrbských aktivistů, stejně jako samotný Miloševićův proslov.⁵³³ Je tedy sporné, do jaké míry bylo jeho vystoupení plánované, promyšlené, či připravené a do jaké míry reagoval pod tlakem stávající situace. Ale skutečnost, že Milošević byl schopný zaujmout a uklidnit protestující radikální kosovské Srby, jistým způsobem vybočit ze stávajícího úzu a

⁵²⁶ JUDAH: c. d., s. 162.

⁵²⁷ RAMET: *The Three Yugoslavias...* c. d., s. 343.

⁵²⁸ PAVIĆ: c. d., s. 18.

⁵²⁹ JUDAH: c. d., s. 162.

⁵³⁰ PAVIĆ: c. d., s. 18.

⁵³¹ RAMET: *The Three Yugoslavias...* c. d., s. 343.

⁵³² VLADISAVLJEVIĆ: *Nationalism, Social Movement...* c. d., s. 774.

⁵³³ THOMAS: c. d., s. 44.

prezentovat se jako stranický lídr, ale s novým stylem politiky, mu zajistila charisma a zvýšila jeho prestiž ve Svazu komunistů Srbska.

Miloševićův postup byl však mnohem složitější, než abychom si jej mohli vysvětlit pouhým příklonem k nacionalizmu, kterým získal automatickou podporu celé srbské společnosti a zároveň Svazu komunistů Srbska. Nebránil se populistickým krokům, které by mu mohly zajistit silnou společenskou podporu v Srbsku. V této době se mu podařilo skloubit dva velmi silné společenské požadavky vycházející zdola. Nacionální, které zaznívaly z řad kosovských Srbů, ale i z některých opozičních kruhů, a sociální, které se objevovaly u dělnických stávek a demonstrací. Miloševićovi se podařilo se na tyto protestní skupiny napojit a část z nich organizačně zaštitit. Protestní akce, přítomné v průběhu tzv. antibyrokratické revoluce, představují kombinaci protestů organizovaných zdola a shora. Vidoslav Stevanović poukazuje na skutečnost, že antibyrokratická revoluce nenesla příliš velký ideový náboj. Podle něj byla spíše personální, osobní, než ideová, která má za cíl odstranit z nejrůznějších funkcí byrokraty, kteří mu oponovali, a nahradit je loajálními lidmi.⁵³⁴ Milošević neprosazoval (s výjimkou omezení autonomních oblastí a centralizace republiky Srbsko) zásadnější systémové změny v rámci samosprávného socialismu. Navíc plán reintegrace republiky Srbsko nebyl vytvořen Slobodanem Miloševićem, ale o jeho prosazení se dříve neúspěšně pokoušeli Miloševićovi předchůdci, jeho pozdější političtí protivníci Draža Marković, Petar Stambolić, či jeho synovec Ivan Stambolić.

K převzetí moci bylo zapotřebí velmi opatrně jednat s komunisty z ostatních republik a členy Svazu komunistů Jugoslávie, působícími na federální úrovni, protože jejich přímý zásah ve prospěch jeho politických konkurentů, zejména ve prospěch Ivana Stamboliće, mohl ohrozit Miloševićovo postavení ve Svazu komunistů Srbska. O jisté opatrnosti Slobodana Miloševiče v tomto ohledu vypovídají některé události, které proběhly, ovšem Milošević se jich nezúčastnil, přestože by na jejich základě mohl získat silnou společenskou podporu. Jedná se zejména o zmíněný pohřeb Srdjana Simoviće, jenž byl zabit albánským vojákem Azizem Kelmendim v září 1987, který se proměnil v národnostní manifestaci. Jeho přímá účast by mohla vyústit v nedůvěru

⁵³⁴ STEVANOVIĆ: c. d., s. 35.

starších titoistických elit, které Milošević potřeboval pro svůj mocenský střet s křídlem Ivana Stamboliće.

Špatnému postavení Srbska v rámci Jugoslávie a neschopnosti koordinovat dílčí politické kroky s představiteli autonomních oblastí byla přičítána největší důležitost. Zhoršující se ekonomická situace a neschopnost jejího řešení byla rovněž přičítána neschopnosti republiky Srbsko efektivně přijímat rozhodnutí. Krok k ovládnutí autonomních oblastí byl proto vnímán jako krok vedoucí k určitému zjednodušení struktury složitého srbského rozhodovacího procesu.

5.2.2 Pád vedení Vojvodiny a Černé Hory

Přestože v minulosti našel při mocenském střetu s Ivanem Stambolićem u zástupců obou autonomních oblastí podporu, v průběhu roku 1988 veřejně oznámil svůj záměr omezit autonomní status Vojvodiny a Kosova. Učinil tak 1. července 1988 v bělehradském týdeníku NIN, v němž Slobodan Milošević oznámil veřejnosti svůj postoj k vedení obou autonomních oblastí. „Obvinil je ze snahy omezit Srbsko na status republiky druhé třídy a oznámil svůj záměr přijmout ústavní změny, aby omezil pravomoci obou autonomních oblastí.“⁵³⁵ V tomto období měl Milošević natolik konsolidovanou moc ve Svazu komunistů Srbska, že se neobával otevřené konfrontace se zástupci obou autonomních oblastí. Pro svůj otevřený boj s vedením Svazu komunistů Vojvodiny využil rozsáhlých protestů, které ve velkých městech formálně zaštiťoval Socialistický svaz pracujících Srbska.⁵³⁶ Mimo SSPS protesty podpořily jiné organizace a protestní skupiny, mezi nimiž byl Výbor na ochranu kosovských Srbů a Černohorců, jejímž předsedou se stal kosovkosrbský aktivista Miroslav Šoljević.⁵³⁷ Asociace pro návrat Srbů a Černohorců vyhnaných z Kosova, které předsedal Bogdan Kecman byla přímo napojena na organizační strukturu Socialistického svazu pracujících Srbska.⁵³⁸ Podle Sabriny Ramet proběhly mezi 9. červencem a 4. zářím 1988 pod

⁵³⁵ SELL: c. d., s. 54.

⁵³⁶ STEVANOVIĆ: c. d., s. 39.

⁵³⁷ RAMET Sabrina P.: *Nationalism and Federalism in Yugoslavia, 1962 – 1991*. Indianapolis 1992, s. 231.

⁵³⁸ THOMAS: c. d., s. 45.

záštitou mimo jiné Výboru na ochranu kosovských Srbů a Černohorců protesty, kterých se zúčastnilo kolem 160 000 demonstrujících, a do jara 1989 se těchto protestů celkově zúčastnilo kolem 5 000 000 lidí, tedy v průměru se každé demonstrace účastnilo kolem 50 000 protestujících.⁵³⁹ Podle Slobodana Antoniče se v létě a na podzim 1988 jen ve velkých městech užšího Srbska uskutečnilo celkem 59 takzvaných *mítinků pravdy*. Města Užice, Valjevo, Zaječar, Šabac, Kruševac, Kraljevo zaznamenala demonstrace, jichž se zúčastnilo kolem 100 000 lidí, ve Vranji přišlo demonstrovat kolem 150 000 protestujících, v Leskovci a Kragujevci dosáhla účast kolem 200 000 lidí a nejsilnější protesty proběhly v jihosrbském Niši, kde se k protestům připojilo na 300 000 lidí.⁵⁴⁰

Vztahy mezi aktivisty z řad kosovských Srbů a vedením Svazu komunistů Srbska se neobešly bez problémů. V květnu 1988 vyhrožovali zástupci aktivistů kosovských Srbů vedení srbských komunistů, že pokud nedojde k zásadnímu zlepšení v otázce bezpečnosti Srbů a Černohorců v Kosovu, jsou připraveni na protest odejít z Kosova.⁵⁴¹ Milošević požadoval, aby masovému odchodu Srbů z Kosova zabránili, protože v opačném případě by se k tomuto kroku SKS stavěl jako ke kontrarevoluci.⁵⁴² „Obávající se vyhlídky ztráty vlivného spojence a neschopni uklidnit lidi, se organizátoři hnutí rozhodli pro svolání demonstrace v Novém Sadu.“⁵⁴³ Dne 9. června 1988 zorganizovalo 500 aktivistů kosovských Srbů demonstraci, k níž se připojilo několik tisíc místních Srbů.⁵⁴⁴ Skupina kosovských Srbů nebyla sama schopna svrhnout vedení Autonomní oblasti Vojvodina. Závažnost těchto protestů podtrhla skutečnost, že se k nim záhy připojili nespokojení obyvatelé Vojvodiny.

Vojvodina patřila k oblastem v Jugoslávii, kde, v porovnání s ostatními částmi federace, v první polovině 80. let probíhalo poměrně málo stávek. Jejich počet se významně zvýšil v roce 1987, kdy vzrostl oproti roku 1986 z 22 na 65 a v inkriminovaném roce 1988 se jich ve Vojvodině uskutečnilo na 99.⁵⁴⁵ Velmi silné protesty se ve Vojvodině objevily hned na jaře 1988, kdy demonstrovali zejména nespokojení zemědělci. Protestovali proti neúnosným cenám pohonných hmot a

⁵³⁹ RAMET: *Nationalism and Federalism...* c. d., s. 231.

⁵⁴⁰ ANTONIĆ: *Zarobljena...* c. d., s. 93.

⁵⁴¹ VLADISAVLJEVIĆ: *Nationalism, Social Movement...* c. d., s. 775.

⁵⁴² Tamtéž.

⁵⁴³ Tamtéž.

⁵⁴⁴ RAMET: *The Three Yugoslavias...* c. d., s. 350.

⁵⁴⁵ VLADISAVLJEVIĆ: *Serbia's Antibureaucratic...* c. d., s. 112.

přísným restrikcím uvaleným federální vládou Branka Mikuliće.⁵⁴⁶ Rovněž vedení Autonomní oblasti Vojvodina bylo vnímáno jako velmi konzervativní.⁵⁴⁷ Vojvodina prošla od konce druhé světové války demografickými změnami. 20 % obyvatelstva Vojvodiny tvořili Němci, kteří byli po druhé světové válce vysídleni. Spolu s Němci odešla také část maďarského obyvatelstva. Do Vojvodiny přišla silná migrační vlna srbského obyvatelstva, pocházející zejména ze zaostalejších částí Jugoslávie, jako například Hercegovina nebo Černá Hora. Odhaduje se, že do poloviny roku 1947 přišlo do Vojvodiny kolem 225 000 lidí, z nichž 90 % tvořili Srbové a Černohorci.⁵⁴⁸ Na tomto základě se mezi srbským obyvatelstvem ve Vojvodině vytvořila silná štěpící linie mezi těmi, kdo pocházeli z Vojvodiny (starousedlíci, srbsky starosedeci) a nově příchozími (kolonisté, srbsky kolonisti).⁵⁴⁹ Nově příchozí tedy pocházeli z oblastí, ve kterých bylo během 2. světové války silnější partyzánské hnutí. Tyto rodiny měly tendenci vnímat sebe samé jako méně favorizovanou skupinu obyvatel Vojvodiny, v níž dominují tzv. starosedeci.⁵⁵⁰ Šoljević a jeho skupina kosovkosrbských aktivistů se domnívala, že především v místech, kde je tato komunita početná, může z řad místního obyvatelstva ve Vojvodině získat silnou podporu.⁵⁵¹

Celková nespokojenost místního obyvatelstva s vedením autonomní oblasti, měla za následek, že aktivisté z řad kosovských Srbů byli ve snaze vyvolat silné protesty úspěšní a vytvořili tak tlak na vedení vojvodinských komunistů. Podle Nebojši Vladislavljeviće celkově na těchto protestech převažovaly požadavky místních, vojvodinských protestujících, zatímco požadavky kosovských Srbů, přestože demonstrace sami vyvolali a organizovali, nebyly natolik výrazné a byly až na druhém místě.⁵⁵² Sociální požadavky tedy představovaly silnější motivaci většiny obyvatel Vojvodiny, než sympatie ke kosovským Srbům. Jasna Dragović-Soso, uvádí, že většina účastníků těchto demonstrací nevnímala protesty jako nacionalistické.⁵⁵³ Susan Woodward uvádí, že většina srbských protestujících mezi lety 1988 a 1989 „stále

⁵⁴⁶ SELL: c. d., s. 56.

⁵⁴⁷ Tamtéž.

⁵⁴⁸ KERENJI, Emil: *Vojvodina since 1988*. In. RAMET, Sabrina P. – PAVLAKOVIĆ, Vjeran: *Serbia since 1989. Politics and Society under Milošević and after*. Washington 2007, s. 352.

⁵⁴⁹ THOMAS: c. d., s. 28.

⁵⁵⁰ SELL: c. d., s. 56.

⁵⁵¹ KERENJI: c. d., s. 353.

⁵⁵² VLADISAVLJEVIĆ: *Nationalism, Social Movement...* c. d., s. 775.

⁵⁵³ DRAGOVIĆ-SOSO: c. d., s. 310.

preferovala liberální, proevropskou a projugoslávskou orientaci.“⁵⁵⁴ Podle Roberta Thomase byla úspěšnost demonstrací způsobena především Miloševićovou schopností zaujmout širokou škálu nejrůznějších společenských proudů a názorových skupin. Nacionalistické požadavky byly podle tohoto autora primární a nejzřetelnější.⁵⁵⁵ Významnou roli rovněž sehrály sociální požadavky a nespokojenost s dosavadní politickou situací, kdy „Miloševićův důraz na antibyrokratickou reformu reagoval na náladu šířícího se veřejného rozhořčení nad korupcí a nepotizmem, který převažoval ve stranických strukturách.“⁵⁵⁶ Přitom tyto byrokratické elity, proti nimž demonstrující protestovali, byly spatřovány jako hlavní viníci neutěšené ekonomické situace a zhoršujících se sociálních podmínek obyvatel.⁵⁵⁷ Na kombinaci sociálních požadavků mas a nacionalizmu poukazuje i Olivera Milosavljević. Milošević později jednoduše transformoval požadavky zaměřené proti byrokratickým elitám na boj proti nepřátelům srbského národa.⁵⁵⁸ V nacionalistických požadavcích demonstrujících přitom jednoznačně převažovala otázka postavení Srbů v Kosovu. Až do 19. 11. 1988 se Slobodan Milošević těchto mítinků pravdy osobně neúčastnil.⁵⁵⁹ Přímá účast na těchto shromážděních mohla vyvolat, zejména v počátečním období, kdy se tyto mítinky objevily, ostré reakce ze strany ostatních představitelů jednotlivých jugoslávských svazů komunistů a příliš jasně by dala najevo, že mobilizací obyvatelstva se pokouší o změnu mocenských poměrů v Jugoslávii.

Vedení Svazu komunistů Vojvodiny se sešlo 15. července, aby této situaci čelilo. Obvinilo Miloševiče ze zneužívání protestů a na federální úrovni ve Svazu komunistů Jugoslávie požadovalo jeho odstranění.⁵⁶⁰ Dne 18. července 1988 se konalo uzavřené zasedání Ústředního výboru Svazu komunistů Jugoslávie, které se věnovalo především protestům ve Vojvodině a neshodám mezi srbskými a vojvodinskými komunisty. Na

⁵⁵⁴ WOODWARD: c. d., s. 97.

⁵⁵⁵ THOMAS: c. d., s. 46-47.

⁵⁵⁶ Tamtéž.

⁵⁵⁷ DENIČ, Beti: *Rasturanje multietničnosti u Jugoslaviji: mediji i metamorfoza*. In: HALPERN Džoe M. – KAJDIKEL, Dejvid A. (eds): *Susedi u ratu. Jugoslovenski etnicitet, kultura i istorija iz ugla antropologa*. Beograd 2002, s. 70.

⁵⁵⁸ MILOSAVLJEVIĆ, OLIVERA: *Yugoslavia as a Mistake*. In: POPOV, Nebojša (ed.): *The Road to War in Serbia. Trauma and Catharsis*. Budapest 2000, s. 69.

⁵⁵⁹ SELL: c. d., s. 62.

⁵⁶⁰ RAMET: *The Three Yugoslavias...* c. d., s. 350.

tomto zasedání Slobodan Milošević označil mítinky za „spontánní reakce lidí,“⁵⁶¹ čili odmítl obvinění, že by tyto akce Svaz komunistů Srbska jakkoliv organizoval. Na tomto zasedání rovněž odmítl nařčení ze strany Milovana Šogorova, předsedy Svazu komunistů Vojvodiny, že se Srbsko pokouší mobilizováním veřejnosti dospět ke změně srbské ústavy.⁵⁶² Ve snaze uklidnit zástupce ostatních republik dodal, že Socialistická republika Srbsko „si nečiní nároky na území republik ostatních. Její pretenze se omezují jen na její území.“⁵⁶³ Přesto reakce stranických vedení ostatních republik byla pro srbské komunisty spíše nepříznivá. Po otevřeném příklonu k protestům ztratil Slobodan Milošević podporu starší generace komunistů. Definitivně jej přestal podporovat jeho dosavadní spojenec konzervativní Stipe Šušvar, který Miloševiče ostře za podporu protestů kritizoval.⁵⁶⁴ Milošević rovněž v tomto období ztratil podporu vlivného generála Nikoly Ljubičiće. Rovněž on s protesty nesouhlasil.⁵⁶⁵ Postup srbských komunistů mohl ohrozit především zásah JNA. Generální štáb Jugoslávské lidové armády byl skeptický a nedůvěřivý vůči postupu srbského vedení komunistů a jejich otevřené podpoře protestujícím. Ministr obrany Veljko Kadijević na protesty nahlížel jako na kontrarevoluci, považoval je za nebezpečné, protože se mohou vymknout kontrole.⁵⁶⁶ V této době armáda čelila problémům vyplývajícím z politického vývoje ve Slovinsku a otevřené kritice armády. Slobodan Milošević a jeho stoupenci se přesto snažili udržet s JNA velmi dobré vztahy a na federální úrovni podporovali požadavky a zájmy jugoslávského armádního velení. Polský historik Michał Jerzy Zacharias poukazuje na skutečnost, že pro jugoslávskou armádu i přes svůj riskantní postup „dále oficiálně Milošević hlásal nutnost udržení jednoty jugoslávského státu.“⁵⁶⁷ Srbští komunisté rovněž zdůrazňovali, že se do protestů ve Vojvodině zapojily nejrůznější národy a že protesty a požadavky demonstrujících nemají výhradně srbský charakter, ale jsou „všeobecně jugoslávské.“⁵⁶⁸

⁵⁶¹ DIZDAREVIĆ: c. d., s. 149.

⁵⁶² Tamtéž.

⁵⁶³ Tamtéž.

⁵⁶⁴ ZACHARIAS: c. d., s. 452.

⁵⁶⁵ RAMET: *The Three Yugoslavias...* c. d., s. 351.

⁵⁶⁶ ZACHARIAS: c. d., s. 455.

⁵⁶⁷ Tamtéž.

⁵⁶⁸ MILOSAVLJEVIĆ: c. d., s. 68.

Snaha udržet co nejlepší vztahy s JNA byla velmi motivovaná plánovaným postupem srbských komunistů v Kosovu, kde by bylo obtížné udržet tuto autonomní oblast pod kontrolou bez případné armádní podpory. Vztahy srbských komunistů s JNA přesto nebyly bezproblémové. Armáda postupně ztrácela vlivné spojence na federální úrovni. JNA byla nejtvrdějším zastáncem titoistické ideologie, od které se postupně ostatní republiky a jednotlivé svazy komunistů odkláněly. Jak již bylo uvedeno dříve, případný armádní zásah v Srbsku byl nepřijatelný pro ostatní jugoslávské republiky, jež v tomto kroku spatřovaly nebezpečný precedens. Dalším důvodem byla i obava některých jugoslávských představitelů ze samotného etnického složení JNA. Stipe Šušar, předseda SKJ, se obával, že armáda kvůli svému etnickému složení proti Miloševićovi ani zasáhnout nemůže.⁵⁶⁹ U liberálně orientovaných komunistů zase převažovala obava z přílišného konzervativizmu armádního velení, které by v případě vojenského zásahu znemožnilo zásadní změny v ekonomice, jež byly nutné pro překonání ekonomické krize. Z těchto důvodů se politické vedení pro vojenský zásah v Srbsku, Vojvodině a Černé Hoře nerozhodlo.

Srbským komunistům rovněž nahrávala situace, kdy kolektivní hlava státu, tj. Předsednictvo SFRJ bylo v této době již rozděleno, jak později uvedl jeho tehdejší předseda Raif Dizdarević, když hodnotil akceschopnost tohoto orgánu takto: „Mohli jsme zasedat a diskutovat o problémech sedm hodin a nedospět k žádnému závěru.“⁵⁷⁰ Armáda sice zvažovala postup proti Miloševićovi, ale Předsednictvo SFRJ, kterému formálně podléhala, jež se stalo jistou platformou pro prosazování zájmů jednotlivých republik a autonomních oblastí, záměr JNA nepodpořilo. Možnost armádního zásahu ve prospěch federálních orgánů a jejich posílení rovněž mnozí hodnotili jako návrat k centralizmu, což bylo pro některé republiky a autonomní oblasti nepřijatelné.⁵⁷¹ Přes značné rozpory uvnitř kolektivního předsednictva se jeho někteří členové snažili zmírnit rozpory mezi srbskými komunisty a zástupci autonomních oblastí. 21. července 1988 se uskutečnila schůzka Předsednictva SFRJ se zástupci republikového a stranického vedení republiky Srbsko a zástupci autonomních oblastí.⁵⁷² Na základě tlaku Předsednictva SFRJ byl Slobodan Milošević nucen odstoupit od plánovaného protestu, který se měl

⁵⁶⁹ ZACHARIAS: c. d., s. 457.

⁵⁷⁰ RAMET: *The Three Yugoslavias...* c. d., s. 350-351.

⁵⁷¹ ZACHARIAS: c. d., s. 456.

⁵⁷² RAMET: *The Three Yugoslavias...* c. d., s. 350.

uskutečnit v Bělehradě.⁵⁷³ Nicméně lokální protesty v řadě míst Srbska a Černé Hory nadále pokračovaly. Dne 30. srpna 1988 se uskutečnilo další zasedání Ústředního výboru Svazu komunistů Jugoslávie. Na tomto zasedání Slobodan Milošević opět obhajoval mítinky, které hodnotil jako socialistické, protože se těchto akcí zúčastnilo velké množství komunistů.⁵⁷⁴ Reakce na mítinky stranických vedení ostatních republik a autonomních oblastí byla pro srbské komunisty velmi nepříznivá. Na přelomu srpna a září 1988 je odsoudili straničtí představitelé Svazu komunistů Bosny a Hercegoviny, Chorvatska, Vojvodiny a Kosova. Vedení slovinských komunistů bylo vůči protestům mírnější, černohorští komunisté chtěli nabídnout kompromisní řešení a makedonští komunisté se k protestům nevyjadřovali.⁵⁷⁵ Raif Dizdarević rovněž pokazuje na skutečnost, že Předsednictvo SFRJ nemělo představu, kdo tyto masové demonstrace organizuje. Dne 30. srpna 1988 na zasedání ÚV SKJ Slobodan Milošević uvedl, že jsou organizovány Socialistickým svazem pracujících.⁵⁷⁶ Důležitá je v této souvislosti účast komunistů, kterou Milošević na tomto zasedání přiznal. Jednalo se zejména o níže postavené komunisty, u kterých převládala velká nespokojenost.

Reakce černohorských komunistů na protesty se postupně zmírnily. Zatímco v červnu byla vystoupení předsedy Svazu komunistů Černé Hory Vidoje Žarkoviće proti srbskému postupu velmi ostrá,⁵⁷⁷ v srpnu 1988 byla vystoupení černohorských komunistů vůči protestujícím daleko opatrnější a smířlivější. Od srpna 1988 rovněž stranické a republikové vedení Černé hory čelilo rozsáhlým protestům. V hlavním městě nejmenší jugoslávské republiky, Titogradu, dnešní Podgorici, se 20. srpna uskutečnily protesty, jichž se zúčastnilo 30 000 lidí. O měsíc později se sešli v průmyslovém městě Nikšić, kde se k demonstraci připojilo 50 000 účastníků.⁵⁷⁸ Aby černohorští komunisté zmírnili sociální napětí a uklidnili část demonstrujících, rozhodli se zvýšit platy dělníkům o 30 %.⁵⁷⁹ Přes jejich snahu se černohorskému vedení nepodařilo dalším sociálně laděným protestům dělníků zabránit. Sociální podmínky většiny obyvatel Černé Hory byly zoufalé. Černá Hora představovala jednu z nejméně

⁵⁷³ DIZDAREVIĆ: c. d., s. 152-153.

⁵⁷⁴ Tamtéž.

⁵⁷⁵ RAMET: *The Three Yugoslavias...* c. d., s. 351.

⁵⁷⁶ DIZDAREVIĆ: c. d., s. 154.

⁵⁷⁷ Tamtéž, s. 150.

⁵⁷⁸ RAMET: *The Three Yugoslavias...* c. d., s. 351.

⁵⁷⁹ Tamtéž.

rozvinutých jugoslávských republik. Odhaduje se, že přibližně 100 000 lidí z celé populace Černé Hory, která činila 550 000, žilo pod hranicí chudoby.⁵⁸⁰

Od počátku července do 6. října bylo ve Vojvodině Miloševićovými přívrženci zorganizováno celkem 32 protestů ve 28 vojvodinských městech.⁵⁸¹ Odhaduje se, že se do protestů ve Vojvodině zapojilo přes 575 000 lidí, což představuje přibližně 28 % populace této autonomní oblasti.⁵⁸² Protesty byly silné zejména v místech, kde byla početná populace tzv. kolonistů a jejich potomků, nicméně silné demonstrace proběhly i ve třech místech, kde měli etnickou převahu starousedlíci. Týkalo se to Nového Sadu, kde byla silná přítomnost protestujících ze všech částí Vojvodiny, ale i Sremské Mitrovice a Čurugu.⁵⁸³ Podpora protestujících z řad lokálního obyvatelstva se tedy neomezila jen na příslušníky kolonistů, ale protestů se zúčastnili i lidé, kteří sami sebe vnímali jako starousedlíky, i když jejich podpora pravděpodobně nebyla natolik výrazná. Je pravděpodobné, že příslušníci skupiny kolonistů inklinovali více ke komunismu, nežli druhá skupina starousedlíků. Jugoslávské statistiky ale toto rozlišení mezi vojvodinskými komunisty neuváděly. Dne 2. října 1988 se uskutečnily protesty v malém vojvodinském městě Bačka Palanka. Těchto protestů se zúčastnilo kolem 20 000 lidí. Straničtí představitelé lokálních komunistů Mihail Kertes, stranický šéf místní organizace Svazu komunistů Vojvodiny a Radovan Pankov, starosta města, oficiálně vyzvali stranické a autonomní vedení Vojvodiny k rezignaci.⁵⁸⁴ „Další den, když stranické a autonomní vedení oznámily, že Kertes a Pankov budou čelit následkům za své akce, oba dva vedli demonstrace stylem pochod na Řím z Bačky Palanky do Nového Sadu.“⁵⁸⁵ Kertes a Pankov zajistili podporu nespokojených dělníků z továren v Bačce Palance a společně se chtěli zúčastnit hlavního protestu v Novém Sadu. „Pochod byl velmi dobře zorganizovaný a lidé z místních továren, nemocnic, škol a ostatních institucí se masově připojili k protestům.“⁵⁸⁶ Dne 5. října se v Novém Sadě shromáždilo 100 000 protestujících.⁵⁸⁷ Vedení AO Vojvodina se rozhodlo požádat

⁵⁸⁰ SELL: c. d., s. 60.

⁵⁸¹ KERENJI: c. d., s. 352.

⁵⁸² COHEN: *Serpent in Bosom...* c. d., s. 75.

⁵⁸³ KERENJI: c. d., s. 352.

⁵⁸⁴ VLADISAVLJEVIĆ: *Serbia's Antibureaucratic...* c. d., s. 157.

⁵⁸⁵ KERENJI: c. d., s. 354.

⁵⁸⁶ Tamtéž.

⁵⁸⁷ RAMET: *The Three Yugoslavias...* c. d., s. 352.

Předsednictvo SFRJ o povolení armádního zásahu proti demonstrujícím, což bylo hned zablokováno srbským zástupcem v předsednictvu, „jehož souhlas byl nutný podle ústavy, protože se nepokoje konaly na území Srbska.“⁵⁸⁸ Vedení vojvodinských komunistů se ještě rozhodlo apelovat u Miloševiče, aby jim pomohl osobně uklidnit demonstrující, ten to však odmítl s tím, že uklidnit je může pouze rezignace vojvodinského vedení.⁵⁸⁹ Dne 6. října se tedy rozhodlo stranické a autonomní vedení Vojvodiny ustoupit tlaku demonstrujících a čelní představitelé Vojvodiny podali demisi. Bezprostředně po demisi vojvodinského vedení bylo v rámci stranické čistky „vyměněno přes tisíc lidí na všech významnějších místech ve státní správě a stranickém aparátu.“⁵⁹⁰ Emil Kerenji uvádí, že přesné statistiky ohledně personálních obměn ve Vojvodině nebyly nikdy zveřejněny. Podle některých údajů: „40 000 politických zástupců, státních zaměstnanců, soudců, policejních náčelníků, ředitelů televizních a rádiových stanic, editorů novin, ředitelů kulturních institucí a dalších činitelů bylo odstraněno.“⁵⁹¹ Dále pak uvádí, že podle těchto odhadů až 80 % manažerů podniků vlastněných státem bylo odvoláno. Proces personálních obměn elit ve Vojvodině byl ukončen v polovině roku 1989.⁵⁹²

Jugoslávská média označila říjnové změny ve vedení autonomní oblasti za *jogurtovou revoluci*. Toto označení vzniklo podle jogurtových kelímků, jimiž „rozezlení srbští rolníci zasypali sídlo oblastních úřadů.“⁵⁹³ Tyto demonstrace byly podporovány ze strany srbských médií, která je prezentovala jako nenacionalistické a nenásilné.⁵⁹⁴ Tímto tahem chtěli srbští komunisté přilákat na tyto demonstrace větší množství lidí, kteří by se protestů zúčastnili a zároveň zmírnit reakce v ostatních republikách a autonomních oblastech. Novým předsedou Svazu komunistů Vojvodiny se stal Nedeljko Sipovac a Mihailj Kertes nahradil Nandora Majora ve funkci předsedy AO Vojvodina.⁵⁹⁵ Mihail Kertes, Nedeljko Sipovac a Radovan Pankov představovali ve stranické hierarchii před jogurtovou revolucí níže postavené komunisty, jež podpořili

⁵⁸⁸ KERENJI: c. d., s. 354.

⁵⁸⁹ Tamtéž, s. 354-355.

⁵⁹⁰ PELIKÁN a kol.: c. d., s. 518.

⁵⁹¹ KERENJI: c. d., s. 355.

⁵⁹² Tamtéž.

⁵⁹³ PELIKÁN a kol.: c. d., s. 518.

⁵⁹⁴ KERENJI: c. d., s. 353-354.

⁵⁹⁵ RAMET: *The Three Yugoslavias...* c. d., s. 352.

Slobodana Miloševiće. Mihail Kertes, vojvodinský Maďar, působil jako sociální pracovník a zastával post předsedy Svazu komunistů Vojvodiny ve stranickém městském výboru Bačka Palanka.⁵⁹⁶ Rovněž Nedeljko Sipovac a Radovan Pankov získali vlivná místa ve stranických a autonomních orgánech na základě své aktivní účasti v protestech.⁵⁹⁷

O den později se uskutečnily další demonstrace v Titogradu. Skupinu černohorských komunistů, kteří byli loajální vůči Slobodanu Miloševićovi, vedl Momir Bulatović.⁵⁹⁸ V Černé Hoře, narozdíl od Vojvodiny, nemohli kosovští Srbové a Černohorci počítat s velkou organizační podporou Socialistického svazu pracujících Srbska. Protestní demonstrace se mimo dělníků z místních továren, především z továrny Radoje Dakić, kteří byli nespokojeni s navýšením platů o 30 %, k němuž přistoupilo černohorské vedení po srpnových protestech, zúčastnili i studenti a část obyvatel Titogradu.⁵⁹⁹ Podle Nebojši Vladisavljeviće: „Protestující požadovali rezignaci několika významných představitelů Černé Hory, novou ekonomickou politiku, vyšetřování údajných zpronevěr vysokých představitelů, redukci celkové byrokracie a pravdivé reportáže o jejich a dalších protestech v místním tisku a státní televizi. Dělníci pracující v průmyslu trvali za zvýšení mezd minimálně o 50 %, zatímco studenti požadovali zlepšení studentských standardů.“⁶⁰⁰

Vedení černohorských komunistů se rozhodlo zakročit silou a hned 8. října rozehnala demonstrující v Titogradu policie. Zasáhla rovněž proti demonstrujícím dělníkům z Nikšiće, kteří se chystali protestním pochodem do Titogradu podpořit tamní demonstrace. Během policejního zásahu přišlo několik lidí o život.⁶⁰¹ Vedení černohorských komunistů odolávalo protestům až do 11. ledna 1989, kdy pod tlakem protestů „celé černohorské kolektivní předsednictvu podalo demisi spolu s černohorskými zástupci ve federálním stranickém předsednictvu (Marko Orlandić, Vidoje Žarković a Slobodan Filipović) a jejich zástupcem v kolektivním federálním Předsednictvu (Veselin Djuranović).“⁶⁰² Novým předsedou SKCG se stal Momir

⁵⁹⁶ THOMAS: c. d., s. 46.

⁵⁹⁷ Tamtéž.

⁵⁹⁸ Tamtéž.

⁵⁹⁹ VLADISAVLJEVIĆ: *Serbia's Antibureaucratic...* c. d., s. 160.

⁶⁰⁰ Tamtéž.

⁶⁰¹ SELL: c. d., s. 60.

⁶⁰² RAMET: *The Three Yugoslavias...* c. d., s. 353

Bulatović.⁶⁰³ Rovněž zde se k moci dostalo křídlo Svazu komunistů Černé Hory napojené na vedení srbských komunistů. Černá Hora nepředstavovala pro Slobodana Miloševića příliš důležité mocenské zázemí. Nejpodstatnější pro vedení srbských komunistů bylo plné ovládnutí obou autonomních oblastí, aby mohlo dojít ke změně srbské ústavy.

Mimo mítinků v obou autonomních oblastech v tomto období, jak již bylo řečeno dříve, probíhaly podobné akce rovněž na území celého užšího Srbska. První shromáždění, na kterém promluvil Slobodan Milošević, se uskutečnilo 19. listopadu 1988. Bělehradského mítinku se zúčastnilo kolem 1 000 000 protestujících. Louis Sell uvádí, že na tomto shromáždění bylo patrné, že Slobodan Milošević dokázal oslovit velkou část společnosti, protože se tohoto mítinku zúčastnila velká část srbské společnosti. Mimo militantních kosovských Srbů, kteří přišli v národních krojích, se tohoto shromáždění zúčastnilo také poměrně velké množství mladých lidí, dělníků nebo intelektuálů.⁶⁰⁴ Bělehradská opozice mítinky podporovala. Některé opoziční kruhy založily asociace k podpoře organizace mítinků. Vlivný představitel opozice, Dobrica Ćosić v nich viděl „počátek masového demokratického hnutí.“⁶⁰⁵ Milošević si na svou stranu získal „nejen skupiny zchudlého obyvatelstva a velkou značnou část inteligence – dokonce několik členů skupiny Praxis, ale také svazové vedení, které vylekala jeho bojovná politika.“⁶⁰⁶ Nacionalistické nálady přítomné mezi účastníky mítinků pravdy zesílily zejména velkým mezietnickým napětím v Kosovu, které dále zesílil postup srbských komunistů proti vedení Svazu komunistů Kosova.

5.2.3 Kosovo

V Kosovu se Slobodan Milošević nemohl spolehnout na stejnou taktiku jako ve Vojvodině a v Černé Hoře. Naopak, mocenské zásahy ve prospěch svých stoupenců vyvolávaly v této autonomní oblasti velkou nespokojenost v řadách kosovských

⁶⁰³ PETRIĆ, Wolfgang – PIHLER, Robert: *Drugi put u rat. Kosovo i medjunarodna zajednica, 1989-1999.* Beograd 2002, s. 43.

⁶⁰⁴ SELL: c. d., s. 62.

⁶⁰⁵ PIRJEVEC: c. d., s. 452.

⁶⁰⁶ Tamtéž, s. 453.

Albánců. Federace, která zasáhla proti protestům z roku 1981, se znepokojením sledovala rostoucí protesty mezi kosovskými Albánci. Suzan Woodward poukazuje na četná zasedání federálních orgánů, která se věnovala především politické situaci v Kosovu. Dne 25. října 1987 rozhodlo Předsednictvo SFRJ omezit kosovské policejní jednotky a posílit policejní složky podléhající federálním orgánům.⁶⁰⁷ Rovněž soudnictví bylo pod větším dohledem federace.⁶⁰⁸ V listopadu 1988 pobouřila kosovské Albánce zpráva, že se Slobodan Milošević pokouší odstranit Kaćuši Jašariovou z funkce předsedkyně Svazu komunistů Kosova. Vedení srbských komunistů obvinilo Kaćuši Jašariovou a vedení SKK za nezdar při stabilizování poměrů v Kosovu. Podle srbských komunistů vláda v Kosovu „odpovídá za protirevoluční a separatistické nálady v této oblasti.“⁶⁰⁹ Ve snaze podpořit předsedkyni SKK vyšlo 17. listopadu 1988 do ulic Prištiny na 100 000 demonstrujících.⁶¹⁰ Srbští komunisté označili protesty kosovských Albánců za kontrarevoluci. Na tyto protesty bylo zareagováno silou. Na zvládnutí nepokojů se podílela policie a zásahu se rovněž zúčastnila Jugoslávská lidová armáda. Postu předsedkyně Svazu komunistů Kosova byla zbavena Kaćuše Jašariová, jež byla nahrazena srbským komunistům loajálním Rahmanem Morinou.⁶¹¹ Před změnami v autonomní oblasti Kosovo zastával Rahman Morina post velitele policie.⁶¹² Azem Vllasi byl zbaven členství ve Svazu komunistů Kosova.⁶¹³

Vedení federace a Svazu komunistů Jugoslávie ustoupilo tlaku mítinku a vedení srbských komunistů. „20. října předsednictvo SKJ na svém 17. zasedání přes množství výhrad schválilo jeho požadavek větší kontroly nad autonomními oblastmi.“⁶¹⁴ Na protest proti personálním změnám ve Svazu komunistů Kosova a proti plánovanému přijetí nových ústavních doplňků omezující obě autonomní oblasti, zahájilo 19. února 1989 kolem 1 300 albánských horníků ve městě Stari Trg stávkou. Rozhodli se zůstat v šachtách a „držet hladovku, dokud neodstoupí Rahman Morina.“⁶¹⁵ Zanedlouho na to se uskutečnily masové stávky po celém Kosovu. Stávkující horníky podpořili

⁶⁰⁷ WOODWARD: c. d., s. 88.

⁶⁰⁸ Tamtéž.

⁶⁰⁹ PIRJEVEC: c. d., s. 454.

⁶¹⁰ PELIKÁN a kol.: c. d., s. 518.

⁶¹¹ Tamtéž.

⁶¹² PIRJEVEC: c. d., s. 457.

⁶¹³ PELIKÁN a kol.: c. d., s. 518.

⁶¹⁴ PIRJEVEC: c. d., s. 453.

⁶¹⁵ Tamtéž, s. 457.

protestující z různých továren a škol, včetně Prištinské univerzity, i kosovských úřadů.⁶¹⁶ Podporu pro své protesty našli kosovští Albánci i v jiných částech Jugoslávie, zejména ve Slovinsku. Podobným protestem podpořili protesty v Kosovu slovinští horníci.

Protesty v Kosovu vyústily ve vyhlášení výjimečného stavu.⁶¹⁷ 27. února 1989 uspořádala opozice spolu se Svazem komunistů Slovinska v Cankarově domě v Lublani shromáždění na podporu kosovských horníků, „na němž se sešlo více než 2 000 lidí. Vyvrcholilo manifestem na podporu protestujícím horníkům, který pak během jednoho dne podepsalo 450 000 lidí.“⁶¹⁸ Vedení srbských komunistů na protest horníků a slovinské veřejnosti o den později odpovědělo vlastním mítinkem, kterého se před federálním parlamentem zúčastnilo přes milion lidí. Na tomto mítinku vystoupil Slobodan Milošević, který přislíbil, že iniciátoři stávků budou zatčeni a potrestáni.⁶¹⁹

Na návrh federálních orgánů se Milošević pokusil vyzvat horníky k ukončení stávků. Podařilo se mu je přesvědčit výměnou za příslib, že jeho vlastní stoupenci budou ve vedení Svazu komunistů Kosova a Autonomní oblasti Kosovo nahrazeni novým, kompromisním vedením.⁶²⁰ Tento slib Slobodan Milošević nehodlal dodržet a jeho další postup směřoval k omezení autonomních oblastí. Demonstrace kosovských Albánců tedy od poloviny března 1989 znovu pokračovaly. Záhry proti nim zasáhly speciální policejní jednotky rozmístěné na území Kosova a Jugoslávská lidová armáda. Po těchto protestech byl zatčen Azem Vllasi, bývalý předseda AO Kosovo, který byl obviněn z kontrarevolučních protestů v Kosovu.⁶²¹ Spolu s ním zatklly jugoslávské orgány čtrnáct významných představitelů SKK. Zároveň „proběhla čistka v komunistické straně a stíhán byl každý, kdo se na stávkách podílel.“⁶²² V situaci, kdy případné protesty v Kosovu byly tlumeny armádním zásahem, se rozhodlo vedení srbských komunistů přikročit ke změně srbské ústavy.

⁶¹⁶ ZACHARIAS: c. d., s. 464.

⁶¹⁷ TRIX, Frances: *Kosovar Albanians between a Rock and a hard Place*. In: RAMET, Sabrina P. – PAVLAKOVIĆ, Vjeran: *Serbia since 1989. Politics and Society under Milošević and after*. Washington 2007, s. 314.

⁶¹⁸ PIRJEVEC: c. d., s. 457.

⁶¹⁹ Tamtéž.

⁶²⁰ ZACHARIAS: c. d., 464.

⁶²¹ PELIKÁN a kol.: c. d., s. 518.

⁶²² PIRJEVEC: c. d., s. 458.

5.2.4 Změna ústavy Srbska

23. března 1989, pod nátlakem na členy parlamentu AO Kosovo a za zesílené přítomnosti armády a policie v Kosovu, schválili členové kosovského parlamentu změnu ústavy, která znamenala výrazné snížení pravomocí orgánů AO Kosovo.⁶²³ Ještě téhož dne „v Kosovu znovu propukly nepokoje, které se podařilo s obtížemi potlačit až po týdnů. Podle oficiálních zdrojů si vyžádaly 25 mrtvých, mezi nimi dva příslušníky policie, a 222 raněných... Následky protestů byly nepochybně závažné: kromě hromadného zatýkání, zavedení policejní hodiny, uzavření škol a univerzity byly stovky lidí prověřovány a omezeny v pohybu. V atmosféře teroru a rasizmu byl v oblasti také zřízen stanný soud. Srbské sdělovací prostředky jeho zřízení lživě zdůvodňovaly tím, že protesty podnítila Albánie.“⁶²⁴ Po hlasování o změně ústavy AO Vojvodina, kde proběhlo hlasování bez problémů, schválil 28. března 1989 srbský republikový parlament změnu ústavy.⁶²⁵ Změny srbské ústavy spočívaly ve větší centralizaci v rámci republiky Srbsko. Na federální úrovni měly mít obě autonomní oblasti své zástupce, stejně jako doposud. Faktickým ovládnutím Vojvodiny, Černé Hory a Kosova se na federální úrovni poměr sil změnil ve prospěch vedení srbských komunistů. Ve federálním předsednictvu měli jejich zástupci k dispozici 4 hlasy, ve Svazové komoře disponovali 100 zástupci z 220 a ve Sboru republik a autonomních oblastí měli 40 zástupců z 88.⁶²⁶ Volby do Federálního shromáždění proběhly v červnu 1986, další až o čtyři roky později. Z tohoto důvodu tedy změny mocenských poměrů v Srbsku (8. zasedání ÚV SKS), ve Vojvodině, Černé hoře a Kosovu neměly žádný vliv na složení obou komor Federálního shromáždění. Zástupci obou komor parlamentu byli totiž zvoleni ještě nezměněnými parlamenty jednotlivých republik a autonomních oblastí a jednotlivými příslušnými komunálními shromážděními na základě preferencí dřívějších vedení těchto čtyř částí Jugoslávie. Slobodan Milošević tedy nestihl zasáhnout do volby těchto zástupců. Jen v případě užšího Srbska mohl, jako předseda Svazu komunistů Srbska, do těchto voleb zasáhnout, ale do září 1987 postupoval na základě dohod s vlivnějším Ivanem Stambolićem. Je celkem pravděpodobné, že část poslanců obou

⁶²³ PETRIČ-PIHLER: c. d., s. 47.

⁶²⁴ PIRJEVEC: c. d., s. 458.

⁶²⁵ ZACHARIAS: c. d., s. 465.

⁶²⁶ DIMITRIJEVIĆ: c. d., s. 414.

komor Federálního shromáždění mohla s Miloševićovým vedením a postupem sympatizovat, ale je nepravděpodobné, že by jednotlivé poslance, zvolené za Vojvodinu, Kosovo a Černou horu, mohl mít Slobodan Milošević pod silnou kontrolou. Tento stav platí až do června 1990, kdy probíhají nové volby do Federálního shromáždění. Odlišná situace nastala ve Svazu komunistů Jugoslávie, kde mohl počítat s téměř absolutní podporou členů čtyř svazů komunistů.

5.2.5 Potenciál Antibyrokratické revoluce a odezva v ostatních republikách

I když byly protesty početné i v jiných částech Jugoslávie, nepodařilo se Miloševićovi převzít moc mimo autonomní oblasti a Černou Horu. Aktivisté z řad kosovských Srbů a Černohorců nemohli počítat se silnou organizační podporou Socialistického svazu pracujících Srbska. Proto byl jejich postup proti dalším vedením velmi omezený. Srbsko bylo v případě Jugoslávie výjimečně propojením protestů vycházejících zdola se Svazem komunistů Srbska. Prioritu pro něj představovala kontrola obou autonomních oblastí. I přes značný nesouhlas elit Titovy generace, zastávajících důležité posty především na federální úrovni, k žádnému podstatnějšímu útoku proti Miloševićovu vedení z jejich strany nedošlo.

Situace se v jednotlivých republikách značně lišila. Je pravděpodobné, že personální změny ve vedení konzervativní republiky Bosna a Hercegovina mohly částečně utlumit potenciál sociálně a ekonomicky laděných protestů. Nacionalistické projevy byly v této etnicky heterogenní republice velmi silně tlumeny a sankcionovány značně tvrdými postihy. Postup bosenskohercegovského vedení Svazu komunistů mohl vyvolávat obavy aktivistů z řad kosovských Srbů, kteří mohli očekávat zásah proti podobným protestům, v případě, že by je zde organizovali. Organizátoři těchto mítinků se nemohli spolehnout na podporu místního Socialistického svazu pracujících Bosny a Hercegoviny ani níže situovaných lokálních komunistických elit z řad místních bosenských Srbů. Jejich případný příklon k demonstrujícím by pravděpodobně vyvolal protireakce muslimských a chorvatských komunistů v této republice, což by mohlo ohrozit celý Svaz komunistů Bosny a Hercegoviny. Lokální komunisté spoléhali na

dotace z rozvinutějších částí federace. Vedení makedonských komunistů mohlo mít rovněž obavy z reakce makedonských Albánců.

V průběhu roku 1988 se Milošević soustředil především na obě autonomní oblasti. Antibyrokratická revoluce proběhla rovněž v Černé Hoře, kde měly protesty kosovských Srbů a Černohorců také svoje opodstatnění. Slovinsko se na konci 80. let zaměřilo na reformy v ekonomické oblasti. Zároveň vedení slovinských komunistů ustoupilo společenským požadavkům na liberalizaci společenského života. Kroky srbského vedení sledovali slovinští komunisté se značnou nedůvěrou. Armádní a policejní zásahy proti kosovským demonstracím byly přitom slovinskou společností odmítnuty. Na protest proti změně ústavy Srbska a podřízení si obou autonomních oblastí vedení slovinských komunistů odmítlo nadále přispívat do fondu pro nerozvinuté. Zejména republiky Slovinsko a Chorvatsko měly se Srbskem po antibyrokratické revoluci a změně ústavy Srbska velmi napjaté vztahy.⁶²⁷ Srbské mítinky pravdy byly v ostatních částech Jugoslávie považovány za nacionalistické a ostatní republiky se proti nim snažily vybudovat silnou obranu ve formě odsuzujících projevů vůči nim i jejich formálními zákazy na svém území. Potenciál dělnických protestů ve Slovinsku a Chorvatsku byl celkově slabší. Demonstrace spojené s Antibyrokratickou revolucí se tedy omezily jen na užší Srbsko, Vojvodinu a Černou Horu.

5.3 Miloševićův ekonomický program 1988 – 1991

Od převzetí moci ve Vojvodině a Kosovu převzal Slobodan Milošević hlavní odpovědnost za další politický vývoj v celém Srbsku. Od této chvíle nemohl neúspěchy v ekonomické oblasti svádět na těžký rozhodovací proces v rámci republiky Srbsko, ale neúspěch a zhoršující se socioekonomické podmínky v této republice by byly přičítány na vrub srbskému republikovému a stranickému vedení.

Ekonomické faktory velmi závažným způsobem poznamenaly vztahy mezi jednotlivými republikami a autonomními oblastmi. Na řadu problémů existovaly

⁶²⁷ HALL, Gregory O.: *The Politics of Autocracy: Serbia under Slobodan Milošević*. In: *East European Quaterly*, 33, 1999, č. 2. s. 237.

v rámci republik a autonomních oblastí rozdílné pohledy a rozdílné strategie vedoucí k jejich řešení. Srbští komunisté vedení Slobodanem Miloševićem nesouhlasili s požadavkem, zaznívajícím především ze Slovinska, Chorvatska a federativní vlády Ante Markoviće, k zahájení reforem vedoucích k opuštění socialistického ekonomického systému.⁶²⁸ Všechny důležité kroky směřující k privatizaci v Srbsku se vedení srbských komunistů snažilo zablokovat.⁶²⁹ Z tohoto důvodu se privatizační procesy netýkaly ztrátových podniků, které podléhaly pod přímou kontrolu republikových orgánů, a Srbsko je tak i nadále udrželo pod svou přímou kontrolou.⁶³⁰ Přesto bylo na základě federálních zákonů do prosince 1990 v Srbsku privatizováno 169 podniků.⁶³¹ Do srpna 1991, tedy do jednoho roku od doby, kdy tyto reformy započaly, bylo privatizováno celkem 1 220 srbských podniků.⁶³² Tento proces byl zastaven v roce 1991, kdy Srbsko přijalo Zákon o podmínkách a proceduře transformace sociálního vlastnictví na jiné formy vlastnictví, který proces privatizace značně ztížil.⁶³³ Srbští komunisté si zajistili kontrolu velkých firem a privatizace se proto omezila jen na malé a střední podniky,⁶³⁴ které se ale v pozdějších letech snažili opět získat pod svou plnou kontrolu.⁶³⁵

Srbští komunisté často nedodržovali nařízení federální vlády. Zatímco Federální výkonná rada požadovala důsledné šetření státními prostředky a omezení investic do jednotlivých firem, aby snížila inflaci a celkové zadlužení Jugoslávie, srbská centrální banka poskytovala firmám působícím v této republice finanční prostředky.⁶³⁶ Srbský záměr, jak vyjít z hluboké ekonomické krize, byl již v roce 1988 obsažen v materiálech vydaných tzv. Miloševićovou komisí. Jejím záměrem byla kombinace prvků tržní ekonomiky a protektivních opatření. Tato komise deklarovala, že základem ozdravení srbské ekonomiky je socialismus, který přináší bohatou společnost.⁶³⁷ Podle těchto závěrů měla cesta z ekonomické krize vést skrze záměr „dosažení stimulace investic a

⁶²⁸ PALAIRET: *The Inter-Regional...* c. d., s. 221.

⁶²⁹ GOATI: *Political Development...* c. d., s. 23.

⁶³⁰ COHEN: *Serpent in Bosom...* c. d., s. 131.

⁶³¹ LAZIĆ - SEKELJ: c. d., s. 1062.

⁶³² GOATI: *Political Development...* c. d., s. 23.

⁶³³ Tamtéž, s. 24.

⁶³⁴ LAZIĆ - SEKELJ: c. d., s. 1060.

⁶³⁵ GOATI: *Political Development...* c. d., s. 24.

⁶³⁶ PALAIRET: *Metallurgical Kombinat Smederevo...* c. d., s. 1094-1095.

⁶³⁷ COHEN: *Serpent in Bosom...* c. d., s. 130.

produkce v závodech, nových programů a techniky, který měl přinést rozvoj na mikroekonomické úrovni a měl přilákat zahraniční investice.⁶³⁸ Srbští komunisté se bránili větší veřejné diskusi ohledně ekonomické politiky. Do některých firem proto povolali speciální konzultanty, kteří měli za úkol zhodnotit další možnosti jejich rozvoje. Konzultanti měli za úkol ve svých studiích zohlednit především ekonomický zájem republiky Srbsko jako celku a nezabývat se mikroekonomickými jevy.⁶³⁹

Udržení velkých jugoslávských firem vyžadovalo značné množství investic a dotací, které však do roku 1985 klesly prakticky na nulu.⁶⁴⁰ Podle Louise Sella se Slobodan Milošević snažil přesvědčit obyvatele Srbska, že „Antibyrokratická revoluce jim může přinést ekonomické výhody.“⁶⁴¹ Zároveň se pokusil ujistit obyvatele ostatních částí Jugoslávie, že změny v Srbsku znamenají více, než jen oživení srbského nacionalizmu.⁶⁴² Přestože Antibyrokratickou revoluci prezentoval jako snahu o odstranění starých byrokratických elit, které byly vnímány jako hlavní viníci ekonomické krize, a jejich silná pozice jako deformace samosprávného socializmu, v době, kdy Milošević nahradil tehdejší elity na nejrůznějších úrovních státní správy a ve vedení jednotlivých firem, intenzita státní korupce vzrůstala.⁶⁴³

Zájmem srbských komunistů bylo především udržení nerentabilních podniků za každou cenu,⁶⁴⁴ především ve snaze předejít dalším sociálním nepokojům, které by přímo ohrožovaly jejich pozice. Je vysoce pravděpodobné, že si byl Milošević tohoto nebezpečí plně vědom. Antibyrokratická revoluce, která mu dopomohla k velké popularitě, obsahovala i sociálně laděné protesty a hesla. Jak již bylo zmíněno počet stávek a jejich účastníků se ve druhé polovině 80. let velmi rozrostl. Zatímco v roce 1986 na území užšího Srbska proběhlo 203 stávek, o rok později, kdy se Slobodan Milošević chopil moci, se toto číslo zdvojnásobilo a Srbsko zaznamenává 418 stávek a dělnických protestů. O další rok později, kdy již probíhá Antibyrokratická revoluce, je počet stávek v užším Srbsku 423.⁶⁴⁵ Stávky jsou zpočátku iniciovány výhradně zdola,

⁶³⁸ COHEN: *Serpent in Bosom...* c. d., s. 130.

⁶³⁹ PALAIRET: *Metallurgical Kombinat Smederevo...* c. d., s. 1072.

⁶⁴⁰ PALAIRET: *The Inter-Regional Struggle...* c. d., s. 223.

⁶⁴¹ SELL: c. d., s. 63.

⁶⁴² Tamtéž.

⁶⁴³ PALAIRET, Michael: *The Economic Consequences of Slobodan Milošević*. In: *Europe-Asia Studies*, 53, 2001, č. 6, s. 911.

⁶⁴⁴ Tamtéž, s. 908.

⁶⁴⁵ VLADISAVLJEVIĆ: *Serbia's Antibureaucratic...* c. d., s. 112.

ale Svazem komunistů Srbska ovládaný Socialistický svaz pracujících Srbska je formálně zaštiťuje.⁶⁴⁶ Slobodan Milošević si chtěl plně podřídit stranická a autonomní vedení oblastí Kosovo a Vojvodiny.⁶⁴⁷ Omezením jejich autonomního statutu v roce 1989 získal jejich finance plně pod svou kontrolu a mohl je tak přerozdělovat podle svých vlastních preferencí. Podřízením obou autonomních oblastí získal v Srbsku téměř absolutní politickou moc. Napojení na protestující dělníky mělo ještě další aspekt.

Dělnické protesty, které probíhaly na půdě jednotlivých podniků, usnadnily vedení srbských komunistů personální obměnu vrcholného managementu. Tímto způsobem bylo nuceno odejít z vedoucích pozic na 50 vrcholných manažerů.⁶⁴⁸ To Miloševićovi umožnilo vykonávat větší kontrolu nad velkými jugoslávskými firmami a snažit se o zmírnění sociálního napětí. Za účelem podpory ztrátových firem a ochrany pracovních míst se Svaz komunistů Srbska pokusil získat finance z ostatních částí federace a zvýšenými investicemi do firem, působících na území užšího Srbska, zajistit jejich chod, přičemž chtěl zachovat stávající ekonomický systém.⁶⁴⁹

Získáním kontroly nad financemi obou autonomních oblastí se Srbsko paradoxně stalo příjemcem pomoci z fondu pro nerozvinuté, protože od roku 1989 administrovalo finanční prostředky obou autonomních oblastí. Kolem 40 % všech finančních prostředků tohoto fondu bylo určeno pro Kosovo. Dříve se tyto prostředky přerozdělovaly na úrovni autonomní oblasti, od roku 1989 byly přerozdělovány přímo v Bělehradě. Michael Palairret uvádí, že 82 % veškerých peněžních prostředků směřujících do Kosova získala firma RMHK Trepča a od roku 1966 až do roku 1988 získala kolem 4 miliard amerických dolarů, přičemž většina takto vložených prostředků pokrývala obrovské ztráty této firmy.⁶⁵⁰ A dodává, že „podstatné částky byly vzaty z těchto podniků v Kosovu, aby byly investovány do podniků v Srbsku.“⁶⁵¹

Touto změnou se mohlo Srbsko spolehnout na finanční prostředky z federace, které měly napomoci k překonání ekonomické krize, přičemž nemuselo provádět drastická opatření, šokovou terapii, prosazovanou Ante Markovićem. Mimo takto

⁶⁴⁶ DIZDAREVIĆ: c. d., s. 154.

⁶⁴⁷ PALAIRET, *The Inter-Regional...* c. d., s. 226.

⁶⁴⁸ PALAIRET, Michael: *Mismanaging Innovation: the Yugo Car Enterprise (1962–1992)*. In: *Technovation*, 13, 1993, č. 3., s. 128.

⁶⁴⁹ PALAIRET, *The Inter-Regional...* c. d., s. 226.

⁶⁵⁰ Tamtéž, s. 227.

⁶⁵¹ Tamtéž.

získaných prostředků byl v Srbsku zkonfiskován majetek republiky Slovinsko a republiky Chorvatsko ještě před jejich vystoupením z federace.⁶⁵² Vedení srbských komunistů v předvečer voleb v roce 1990 využilo zdrojů federální centrální banky. Odhaduje se, že částka, kterou vedení srbských komunistů převedlo z federální banky Jugoslávie, se pohybovala kolem 1,5 miliardy amerických dolarů. Podstatná část těchto prostředků byla pak použita na výplaty mezd a zaměstnaneckých benefitů.⁶⁵³ Tímto krokem chtěl Milošević před volbami přesvědčit srbské voliče, že ekonomika Srbska se zlepšuje. Jeho záměr velmi poškodil federální vládu Ante Markoviće, protože větší příliv peněz do ekonomiky znovu nastartovalo inflační spirálu, kterou se premiér snažil dostat na přijatelnou hranici.

Dalším důvodem pro záchranu nerentabilních firem bylo přesvědčení srbských komunistů ve vedoucí úlohu těžkého průmyslu v rozvoji srbské společnosti a místo vytváření volného trhu v Srbsku komunisté preferovali vytvoření soběstačné společnosti.⁶⁵⁴ Pro část srbské populace mohly být Miloševićova rétorika v ekonomické oblasti a jeho zásahy do ekonomiky důvěryhodné. Starší část srbské populace zažila období poměrně velké prosperity mezi lety 1960 – 1978, kdy Srbsko zaznamenalo ekonomický růst, který se pohyboval kolem 5,1 % ročně.⁶⁵⁵ Zároveň byli Milošević a SKS vnímáni obyvateli Srbska jako hlavní politická síla a „jediní garanti existujících sociálních výhod, penzí a pracovních míst.“⁶⁵⁶

Milošević se snažil získat pod kontrolu i úspěšné jugoslávské firmy, které neměly závažnější problémy. Týkalo se to například firmy Genex. Její dlouholetý ředitel, Milorad Savićević, působící ve firmě prakticky od jejího založení v roce 1952, byl ve své pozici nahrazen Miloševićovi loajálním Andrijou Dozetem. Savićević preferoval politiku „otevřené ekonomiky, zatímco Milošević usiloval o převzetí kontroly nad všemi odvětvími ekonomiky.“⁶⁵⁷ Genex představoval velmi úspěšnou firmu, jejíž roční obrat činil přibližně 6 miliard amerických dolarů. Firma měla 6 500

⁶⁵² MALEŠEVIĆ: c. d., s. 179.

⁶⁵³ SELL: c. d., s. 107.

⁶⁵⁴ PALAIRET: *The Economic Consequences...* c. d., s. 908.

⁶⁵⁵ Tamtéž, s. 904.

⁶⁵⁶ MALEŠEVIĆ: c. d., s. 182.

⁶⁵⁷ MILJKOVIĆ, Maja – HOARE, Marko Atilla: *Crime and the Economy under Milošević and His Successors*. In: RAMET, Sabrina P. – PAVLAKOVIĆ, Vjeran (eds): *Serbia since 1989. Politics and Society under Milošević and after*. Washington 2005, s. 208.

zaměstnanců, pracujících v 60 pobočkách po celém světě.⁶⁵⁸ Téměř okamžitě po převzetí moci odvolával Slobodan Milošević vedení jednotlivých firem.⁶⁵⁹ Po roce 1990 už měl Milošević státní správu a většinu srbských firem plně pod kontrolou a na vedoucí manažerské pozice byli prosazeni lidé, kteří byli propojeni s novými politickými elitami Srbska.⁶⁶⁰ Odhaduje se, že na 90 % všech generálních ředitelů a vrcholných manažerů bylo po rozpadu Jugoslávie členy SPS, či JUL.⁶⁶¹

Plné podřízení ekonomického sektoru bylo Slobodanem Miloševićem využíváno i pro dílčí politické cíle. V roce 1989 mohl využít podporu manažerů srbských firem, kteří se snažili naplnit Miloševićem vyhlášené embargo na dovoz slovinského zboží do Srbska.⁶⁶² Stejně tak se srbští komunisté snažili nalézt podporu u členů Socialistického svazu pracujících Srbska v jednotlivých firmách.

Velké srbské firmy byly nuceny exportovat maximum svých výrobků do zahraničí.⁶⁶³ Dohadovací princip, který byl do té doby v Jugoslávii důsledně prosazován, znamenal mimo zásahů do rozhodovacího procesu jednotlivých firem Svazem komunistů Jugoslávie také to, že jednotlivé firmy se mezi sebou dopředu dohodnou na objemu vzájemné obchodní výměny. Tyto dohody byly závazné. V minulosti se ale ukazovalo, že dohody mezi jednotlivými firmami jsou těžko prosaditelné.⁶⁶⁴ Rozhodnutí, že velké srbské firmy přeměrují maximum svých výrobků pro vývoz, jim mělo zajistit devizový příjem a tím zvýšit jejich výnosy a snížit celkový objem ztrát. Jugoslávský trh a platba za jejich produkty v jugoslávských dinárech byla pro tyto firmy nezajímavá, protože tyto příjmy znehodnocovala velká míra inflace. Některé velké srbské firmy si touto strategií zajistily vyšší příjmy, či nižší ztráty, ale jejich odběratelé na jugoslávském trhu byli tímto krokem poškozeni, neboť oni byli nuceni si scházející produkty nakoupit na zahraničních trzích. Přesto nebyla tato strategie velkých srbských firem v dlouhodobém měřítku příliš úspěšná, neboť i ony často prodávaly své výrobky pod cenou, aby je mohly na zahraničních trzích prodat, přičemž mnohdy těmto firmám

⁶⁵⁸ MILJKOVIĆ – HOARE: c. d., s. 207.

⁶⁵⁹ PALAIRET: *Metallurgical Kombinat Smederevo...* c. d., s. 1094.

⁶⁶⁰ PALAIRET: *The Economic Consequences...* c. d., s. 911.

⁶⁶¹ MALEŠEVIĆ: c. d., s. 179.

⁶⁶² PALAIRET: *The Economic Consequences...* c. d., s. 908.

⁶⁶³ Tamtéž, s. 907.

⁶⁶⁴ PALAIRET: *Metallurgical Kombinat Smederevo...* c. d., s. 1090.

vznikaly obrovské ztráty, které měly být kryty exportními dotacemi.⁶⁶⁵ Hlavním zájmem byl tedy co největší zisk devizových příjmů pro velké firmy.

Zásahy srbských komunistů do ekonomiky za účelem posílení některých velkých, ztrátových firem byly v tomto období poměrně časté. Příkladem může být firma MSK Smederevo. V roce 1987 rozhodlo vedení srbských komunistů, že pohledávky jiných firem vůči MSK Smederevo, vzniklé během jeho výstavby, do níž se ostatní podniky v rámci dohádovacího ekonomiky zapojily, jsou odepsané.⁶⁶⁶

Nové ekonomické elity ve velké míře využívaly spravované ekonomické prostředky pro svůj prospěch a obohacovaly se na podvodných finančních operacích, prováděných v neprospěch jimi spravovaných firem.⁶⁶⁷ Podle srbského ekonoma Ljubomira Madjara tyto pochybné operace byly „součástí systému odměňování a strategií pro přežití režimu.“⁶⁶⁸ V tomto období jejich počínání nebylo ještě tak rozšířené jako později během války. Srbští komunisté se dopouštěli falšování ekonomických statistik, aby tak vylepšili dojem obyvatelstva z probíhajících reforem.⁶⁶⁹

5.4 Společenská podpora Slobodana Miloševiče 1988 - 1990

Spojení s demonstrujícími v průběhu Antibykratické revoluce vytvářelo napříč celou společností dojem masové podpory osoby Slobodana Miloševiče a jeho politickému kurzu. Podle bělehradského sociologa Slobodana Antoniče „Miloševič takto v roce 1988 dokončil revoluci v tehdejší způsobu legitimizace. Charizma už nevyvozoval ze strany, jako ostatní komunističtí vůdci, kteří byli oblíbeni jako straničtí lídři a nestali se stranickými lidry, protože byli oblíbení.“⁶⁷⁰ Miloševičovi se podařilo získat podporu níže postavených členů komunistické strany, kteří se velmi často podíleli na organizaci mítinků pravdy. V rámci Socialistického svazu pracujících Srbska, který byl pod kontrolou Svazu komunistů Srbska, lokální komunisté velmi často pomáhali organizovat protesty dělníků. Miloševič v tomto období získal mnohem širší než pouze

⁶⁶⁵ PALAIRET: *Metallurgical Kombinat Smederevo...* c. d., s. 1091-2.

⁶⁶⁶ Tamtéž, s. 1081.

⁶⁶⁷ PALAIRET: *The Economic Consequences...* c. d., s. 911.

⁶⁶⁸ Tamtéž, s. 912.

⁶⁶⁹ Tamtéž, s. 908.

⁶⁷⁰ ANTONIĆ: *Zarobljena...* c. d., s. 95.

stranickou podporu. Srbští komunisté se snažili získat na svou stranu část opozice. Už během mítinků pravdy došlo k určitému splnutí srbských komunistů a nacionalistů, protože část nacionální opozice mítinky podporovala a rovněž se podílela na jejich organizaci. Miloševiče v tomto období podporovala i část filozofů neortodoxního marxistického proudu, členů skupiny Praxis, kteří propagovali revizi politického systému Jugoslávie a pro něž byl přitažlivý srbskými komunisty proklamovaný boj proti byrokratickým elitám a deformacím politického uspořádání, jež tyto elity způsobily. Jedním z nejznámějších přívrženců Slobodana Miloševiče se stal Mihailo Marković.⁶⁷¹ Kombinace socialismu a srbského nacionalismu rovněž zajistila podporu nacionalistické opozice,⁶⁷² která mohla působit svobodněji. Srbská cenzura rovněž umožňovala tisk nacionalistických publikací.⁶⁷³ Někteří opoziční intelektuálové mohli svobodněji publikovat bez obav z přísnějšího postihu ze strany Svazu komunistů Srbska. Milovan Djilas tak opět mohl publikovat své pohledy na jugoslávskou společnost. Tento krok vyvolal u opozice dojem, že je Srbsko pod vedením Slobodana Miloševiče svobodnější, nežli tomu bylo za časů Ivana Stamboliće. Miloševič zřejmě do budoucna počítal s větší podporou členů SANU.⁶⁷⁴ Zpočátku ale nebyly jeho kontakty se členy Srbské akademie věd a umění nijak velké, protože by mohly vyvolat silné protireakce komunistů ostatních republik a autonomních oblastí. Pro svou politiku však podporu vlivných členů SANU a mnoha tvůrců Memoranda získal.⁶⁷⁵

Zcela zásadním Miloševičovým spojencem byla média. Po převzetí moci v roce 1987 prosadil své nejbližší spolupracovníky do nejvlivnějších srbských médií.⁶⁷⁶ S výjimkou Borby, stranického tisku SKJ, podporovala Miloševičovu antibyrokratickou revoluci všechna důležitá srbská média.⁶⁷⁷ Nejvýznamnějšími deníky, které měl Miloševič pod kontrolou, byly Politika a Politika ekspres, týdeníky Duga a NIN.⁶⁷⁸ Rovněž jeho přívrženec Dušan Mitević, ředitel Radiotelevize Srbska, nejdůležitější srbské televize a rádia, se snažil o pozitivní mediální obraz předsedy srbských

⁶⁷¹ COHEN: *Serpent in Bosom...* c. d., s. 86.

⁶⁷² Tamtéž, s. 86 – 87.

⁶⁷³ RAMET: *The Three Yugoslavias...* c. d., s. 345.

⁶⁷⁴ COHEN: *Serpent in Bosom...* c. d., s. 86.

⁶⁷⁵ MALEŠEVIĆ: c. d., s. 181.

⁶⁷⁶ Tamtéž, 183.

⁶⁷⁷ STEVANOVIĆ: c. d., s. 35.

⁶⁷⁸ RAMET: *The Three Yugoslavias...* c. d., s. 345.

komunistů.⁶⁷⁹ Milošević rovněž prostřednictvím médií pěstoval poměrně silný kult osobnosti.⁶⁸⁰ Tato strategie měla vytvořit dojem všeobecné společenské oblíbenosti Slobodana Miloševiče, který často poukazoval na svá politická vítězství nad svými protivníky a prezentoval je jako drtivá, i když to tak často nebylo. Milošević se také v průběhu odstranění Dragiši Pavloviće snažil vytvářet dojem takového vítězství nad svým protivníkem. Hlasování v Ústředním výboru SKS tehdy dopadlo sice 11:5 a další čtyři zástupci se zdrželi hlasování,⁶⁸¹ nicméně vítězství nad Dragišou Pavlovićem bylo prezentováno, jako projev silné stranické podpory Slobodanu Miloševičovi. Aby byl tento dojem umocněn, byli na zasedání 8. ÚV SKS přizváni Miloševičovi četní přívrženci.

Milošević pro zvýšení své popularity vhodně využil důležité události, jíž bylo slavnostní shromáždění při příležitosti 600. výročí bitvy na Kosově poli. Samotné shromáždění se konalo 28. června 1989 a formálně mu předsedal patriarcha Srbské pravoslavné církve.⁶⁸² Během výročí bylo patrné zlepšení vztahů mezi Svazem komunistů Srbska a Srbskou pravoslavnou církví.⁶⁸³ I když samo 600. výročí bitvy na Kosovu poskytovalo Miloševičovi příležitost hovořit před 500 000 účastníků v Gazimestanu výhradně o svých politických úspěších a zlepšení postavení Srbska v Jugoslávii, věnovat se národním mýtům a symbolům, přesto na této oslavě věnoval i několik slov zabývajících se příslibem zlepšení ekonomické situace. Pronesená řeč Slobodana Miloševiče v Gazimestanu obsahovala tedy oba prvky, nacionalismus a příslib budoucího ekonomického rozvoje Srbska.⁶⁸⁴ Na oslavách pronesl: „Bitva na Kosovu obsahuje jeden velký symbol. To je symbol hrdinství. Je připomínán v našich písních, tancích, literatuře a historii. Hrdinství v Kosovu více než po šest století inspirovalo naši kreativitu, posilovalo naši hrdost tak, že jsme nezapomněli na to, že jsme dřív měli velkou armádu, odvážnou a hrdou. Jednu z mála, která navzdory svým ztrátám zůstala nepokořená. O šest století později jsme opět vtaženi do bojů a bojům čelíme. Nejsou to boje se zbraněmi, ale ani ty nemohou být vyloučeny. Bez ohledu na to, jaké jsou formy, tyto boje nemohou být vítězné bez rozhodnosti, odvahy a obětí, bez

⁶⁷⁹ MALEŠEVIĆ: c. d., s. 173.

⁶⁸⁰ RAMET: *The Three Yugoslavias...* c. d., s. 346.

⁶⁸¹ SELL: c. d., s. 48.

⁶⁸² PETRIĆ-PIHLER: c. d., s. 44.

⁶⁸³ Tamtéž.

⁶⁸⁴ THOMAS: c. d., s. 50.

těchto dobrých vlastností, které před dlouhou dobou byly předvedeny na kosovském poli. Naše hlavní bitva dneška je za realizaci ekonomické, politické, kulturní a všeobecné sociální prosperity a úspěšného pokroku k civilizaci, ve které budou žít lidé ve dvacátém prvním století.“⁶⁸⁵

Sklobení většiny společenských požadavků vysvětluje, proč se v roce 1990, kdy probíhaly první pluralitní volby, nepodařilo zformovat silnější a úspěšnější antikomunistickou, protimiloševičovskou formaci, která by mohla konkurovat SKS. Legitimita SKJ, kterou komunisté postupně ztráceli v ostatních částech Jugoslávie, byla velice silná v Srbsku a Černé Hoře. Strana se rozhodně nevyhnula jistým ideologickým změnám, její podstatné rysy však byly uchovány. Srbsko a Černá Hora tak představují prakticky jediné země regionu, kde se komunisté po prvních pluralitních volbách udrželi u moci, aniž by se o ni museli dělit s jinými politickými proudy.

5.5 Stranické čistky

Jednotě Svazu komunistů Srbska mimo velké obliby a charizmatu Slobodana Miloševiče, jako jeho stranického předsedy a od roku 1989 předsedy Socialistické republiky Srbsko, napomohlo posílení určité vnitřní jednoty této strany, upevněné rozsáhlými stranickými čistkami. Samotné stranické čistky usnadnily pozdější transformaci Svazu komunistů Srbska v Socialistickou stranu Srbska. Celý Svaz komunistů Jugoslávie po celou dobu jeho historie procházel až do 80. let podobným vývojem, ale obměna stranického vedení byla v Srbsku po celou dobu existence FRJ, či SFRJ ještě před nástupem Slobodana Miloševiče vůbec nejmarkantnější.

První rozsáhlé stranické čistky probíhají v tehdy ještě Komunistické straně Jugoslávie, bezprostředně po sovětsko-jugoslávské roztržce. Ze strany jsou vylučováni lidé, kteří měli prosovětskou orientaci. Další výrazné čistky následovaly po zveřejnění pro jugoslávské komunisty značně kontroverzních článků, publikovaných tehdy populárním Milovanem Djilasem. V roce 1954 se Titovo vedení vypořádává s liberálním křídlem v rámci Svazu komunistů Jugoslávie. Velmi silné stranické čistky se vedení republiky Srbsko dotkly v souvislosti se změnami vyvolanými konfliktem

⁶⁸⁵ THOMAS: c. d., s. 50.

mezi liberálním a konzervativním křídlem Svazu komunistů Jugoslávie v 60. letech. Tehdy byl nucen velmi vlivný Aleksandar Ranković rezignovat ze všech postů a byl ze strany vyloučen. Spolu s ním byla ze Svazu komunistů Jugoslávie vyloučena řada jeho vlivných spojenců, kteří byli zejména ze Srbska. Jak uvádí Jože Prijevec, pád Aleksandra Rankoviće měl „za následek rozsáhlou čistku v Udbě a SKJ, zvláště v Srbsku a Černé Hoře.“⁶⁸⁶ Po vítězství liberálního křídla SKJ se, zejména v Chorvatsku a Srbsku, etablovali členové liberálního křídla Svazu komunistů Jugoslávie. Nicméně rozsáhlé stranické čistky, které proběhly v obou těchto republikách, a sice po chorvatském jaru v roce 1971 a v roce 1972 v Srbsku, znamenaly další změny elit, působících v těchto republikách. Tehdy se k moci v Srbsku dostává konzervativní křídlo Petara Stamboliće a Draži Markoviće. Oproti většině svazů komunistů zasáhla členskou základnu a vedení SKS zejména stranická čistka z roku 1966 a s výjimkou Chorvatska i stranická čistka z počátku 70. let. Ještě v průběhu 80. let na základě iniciativy Stipe Šuvara, tehdejšího předsedy Svazu komunistů Jugoslávie, jsou ze strany vylučováni někteří významní komunisté. Po této Šuvarově iniciativě již prakticky nedochází k žádným podstatným změnám v kádrové politice jednotlivých svazů komunistů Jugoslávie vyvolané na požadavek centrálního vedení Svazu komunistů Jugoslávie. Výjimku v tomto ohledu opět představuje Srbsko po roce 1987, kdy po vítězství Slobodana Miloševiče jsou opět prováděny stranické čistky ve Svazu komunistů Srbska. Podobná strategie probíhá ve Vojvodině, Kosovu a Černé Hoře po pádu starých autonomních a republikových vedení a převzetí moci Miloševičovými přívrženci mezi lety 1988 a 1989. Takto názorově jednotný Svaz komunistů Srbska a jeho silné centrální vedení může znovu využívat jednotlivé instituce a tzv. společensko-politické organizace pro kontrolu společnosti. S výjimkou Černé Hory a autonomních oblastí žádný jiný svaz komunistů neměl takovou pozici ani možnosti. Tímto způsobem se podařilo Svazu komunistů Srbska překlenout i krizi vyplývající z generačních rozdílů mezi vedoucími představiteli komunistické strany. Milošević do vedoucích pozic promoval často příslušníky své vlastní generace a dával jasně najevo odklon od osob z Titových dob i odklon od jejich politického kurzu. Mimo ostatní svazy komunistů jednotlivých republik představoval ještě Svaz komunistů Jugoslávské lidové armády velmi jednotnou

⁶⁸⁶ PIRJEVEC: c. d., s. 298.

a silně ideologizovanou komunistickou stranu. Narozdíl od SKS a SKCG Svaz komunistů JNA v této době neprošel generační obměnou.

6. Přejchod k multipartizmu

Dne 15. prosince 1989 se na 11. sjezdu Svazu komunistů Srbska, pod tlakem událostí v ostatních částech Jugoslávie, srbští komunisté rozhodli vzdát svého politického monopolu a zavést pluralitní systém.⁶⁸⁷ SKS převzala část opozičních požadavků a využila je pro svůj vlastní prospěch.⁶⁸⁸ Slobodan Milošević nebyl zastáncem pluralitního politického systému, preferoval stávající politický systém, ale po změnách ve střední a východní Evropě a ostatních jugoslávských republikách se rozhodl v tomto ohledu ustoupit společenským požadavkům.⁶⁸⁹ Podle Slobodana Samardžiče proběhly v Srbsku tyto změny poté, co bylo srbským komunistům jasné, že budou schopni udržet dominantní pozici i ve změněném politickém prostředí.⁶⁹⁰ V Srbsku se také objevily protesty, které požadovaly zavedení pluralitního systému, ale tyto požadavky byly poměrně slabé. Nově se rodící politické strany a uskupení v Srbsku, jak později uvidíme, nebyly příliš schopny se profilovat, vybudovat si členskou základnu a vytvořit nástroje komunikace mezi vlastními členy a veřejností.⁶⁹¹

V Srbsku již došlo k naplnění nejzásadnějších požadavků společnosti, aniž by přitom bylo významně zasaženo postavení SKS, později SPS. Podle bělehradského sociologa Slobodana Antoniče se Milošević nechtěl o politickou moc se stranickou oligarchií Srbska dělit a „sám přijímal nejdůležitější rozhodnutí..., jeho slovo bylo rozhodující v uspořádání kádrového složení oligarchických elit Srbska.“⁶⁹²

6.1 Vznik Socialistické strany Srbska

16. a 17. června 1990 se uskutečnil slučovací kongres Svazu komunistů Srbska a Socialistického svazu pracujících Srbska a společně vytvořili Socialistickou stranu

⁶⁸⁷ VUKOMANOVIĆ Diana: *A Short History of Political Parties*. In: GOATI, Vladimir (ed.): *Elections to the Federal and Republican Parliaments of Yugoslavia (Serbia and Montenegro) 1990-1996. Analyses. Documents and Data*. Berlin 1998, s. 35.

⁶⁸⁸ SLAVUJEVIĆ, Zoran: *The Issues: Dimension of Electoral Confrontations*. In: GOATI, Vladimir (ed.): *Elections to the Federal and Republican Parliaments of Yugoslavia (Serbia and Montenegro) 1990-1996. Analyses. Documents and Data*. Berlin 1998, s. 87.

⁶⁸⁹ HALL: c. d., s. 238.

⁶⁹⁰ Tamtéž.

⁶⁹¹ SLAVUJEVIĆ: c. d., s. 87.

⁶⁹² ANTONIĆ: *Zarobljena...* c. d., s. 95.

Srbska. Toto spojení umožnilo Miloševićovi kontrolovat majetek SSPS, který se odhadoval na 160 milionů USD.⁶⁹³ Svaz komunistů Srbska byl formálně zrušen.⁶⁹⁴ U SPS, která měla v době svého založení 450 000 členů, se předpokládá, že 1/3 tvořili bývalí členové SKS.⁶⁹⁵ Podle Mariji Obradović je bývalých komunistů v SPS dokonce ještě méně. Odhaduje, že bývalí členové SKS tvořili kolem 15 – 20 % členské základny.⁶⁹⁶ Socialistická strana Srbska byla schopna získat velkou část nových členů, kteří se ztotožnili s jejím politickým programem. Noví členové pocházeli z převážně rurálních oblastí.⁶⁹⁷ „SPS se prezentovala jako strana orientovaná na pluralitní systém, která nadále není napojena na ideje samosprávného socialismu, zasazující se programově o koexistenci státního a soukromého sektoru a hrdě stojící za srbským národním zájmem.“⁶⁹⁸ Nová strana kopírovala převážně strukturu dřívějšího Svazu komunistů Srbska. Bývalí členové SKS se udrželi na vedoucích místech. Robert Thomas uvádí, že ze 135 členů nejvyššího výboru SPS 111 tvořili bývalí představitelé SKS.⁶⁹⁹

Miloševićovi komunisté chtěli prezentovat SPS jako novou, otevřenou politickou stranu, proto se snažili prosadit různé osobnosti na některá klíčová místa ve vedení SPS. Do nejvyššího výboru strany byly takto zvoleny osobnosti, které působily dříve v disentu. Týkalo se to zejména profesora práv Ratka Markoviće, viceprezidenta SANU Antonije Isakoviće, proti kterému vedl do roku 1987 Svaz komunistů Srbska pod vedením Ivana Stamboliće ostrou mediální kampaň, čelního představitele praxisovců Mihaila Markoviće, který se záhy stal jedním z klíčových ideologů SPS.⁷⁰⁰

Rovněž byli ve volbě do nejvyššího výboru strany podpořeni dříve níže postavení komunisté, kteří podpořili Slobodana Miloševiče v průběhu Antibyrokratické revoluce. Týkalo se to osob jako „Mihalj Kertes, Nedeljko Šipovac, Radovan Pankov a Bogdan Kecman.“⁷⁰¹ Ve srovnání s ostatními transformujícími se svazy komunistů, byla

⁶⁹³ THOMAS: c. d., s. 63.

⁶⁹⁴ COHEN: *Serpent in Bosom...* c. d., s. 119.

⁶⁹⁵ Tamtéž.

⁶⁹⁶ OBRADOVIĆ, Marija: *The Ruling Party*. In: POPOV, Nebojša (ed.): *The Road to War in Serbia. Trauma and Catharsis*. Budapest 2000, s. 428.

⁶⁹⁷ COHEN: *Serpent in Bosom...* c. d., s. 120.

⁶⁹⁸ Tamtéž.

⁶⁹⁹ THOMAS, c. d., s. 64.

⁷⁰⁰ Tamtéž, s. 63.

⁷⁰¹ Tamtéž.

členská základna SPS obrovská. Strana se pokusila využít existující struktury, převážně orgánů SSPS, k náboru nových členů. Nábor se prováděl především v rámci struktur na úrovni komun. Důraz byl rovněž kladen na to, aby se stávající ředitelé jednotlivých významných srbských firem rovněž stali členy této politické strany.⁷⁰² Tímto způsobem si strana chtěla plně podřídit ekonomický sektor. Podle Mariji Obradović měla SPS dva důležité mechanismy jak vytvořit rozsáhlou síť a pokrýt jí celou společnost. Prvním byla skrze svou výraznou členskou základnu silná kontrola podniků a většiny institucí. Druhým mechanismem byla kontrola dalších tzv. společensko-politických organizací, jako například odbory, nebo Asociace veteránů a dalších politických stran.⁷⁰³ Velmi důležité bylo v tomto ohledu napojení na Svaz komunistů – hnutí za Jugoslávii (SK-PJ). Strana vznikla 19. 11. 1990 na popud důstojníků JNA, osobností, jako například Veljko Kadijević, či Blagoje Adžić. Hlavní roli při formování strany a jejím řízení sehrál Stevan Mirković. Podíl na vytyčení programu strany a její ideologické linie měli Minja Tomašević z novin Komunist, Dragomir Drašković, ale také Miloševićova manželka, Mirjana Marković. Její členství v SK-PJ vytvořilo komunikační kanál mezi armádními představiteli a SPS.⁷⁰⁴

Zajímavá byla Miloševićova strategie ohledně politického směřování Socialistické strany Srbska, která se posunula blíže politickému středu, dočasně oslabila nacionalistickou orientaci a obviňovala jiné politické strany z nacionalistického radikalizmu.⁷⁰⁵ „Selhání komunizmu byla připsána byrokratickým deformacím a bylo deklarováno, že SPS bude prosazovat všechny progresivní duchovní a sociální výdobytky dělnického hnutí, světového rozvoje socializmu a boj za chudé a vykořisťované třídy a národy, za svobodu a spravedlnost, za novou prosperující a lidskou společnost.“⁷⁰⁶ Slobodan Milošević se vždy snažil nebýt vnímán a označován jako extremistu.⁷⁰⁷ Byla zde snaha oslovit co největší část srbské společnosti a zajistit, aby SPS dokázala zaujmout většinu populace. Ve své závěrečné řeči na Slučovacím kongresu SPS Milošević poznamenal, že: „dobrý mobilizační program byl přijat

⁷⁰² OBRADOVIĆ: c. d., s. 428.

⁷⁰³ Tamtéž.

⁷⁰⁴ THOMAS, c. d., s. 65.

⁷⁰⁵ COHEN: *Serpent in Bosom...* c. d., s. 121.

⁷⁰⁶ THOMAS: c. d., s. 64.

⁷⁰⁷ COHEN: *Serpent in Bosom...* c. d., s. 122.

nejenom pro členy strany, ale pro všechny občany Srbska a čas levice je před námi.⁷⁰⁸ Zároveň zdůrazňoval, že SPS je levicovou formací, která bude bránit společnost proti pravici, jež aktivně propaguje „extrémně destruktivní politické orientace.“⁷⁰⁹

Nebojša Popov uvádí, že: „Politická technologie SPS byla typicky populistická ve své podstatě. Byla založena na principech mobilizace a homogenizace mas a současném atomizování společnosti.“⁷¹⁰ Jak již bylo uvedeno, mobilizace společnosti probíhala už od roku 1988 na základě nacionalistických a sociálních požadavků a SPS v ní pokračovala i nadále.

SPS se ve svém programu zavázala, že bude prosazovat všechny hodnoty demokratického uspořádání. Přislíbila, že do politického systému zavede institut referenda, zaručí právo shromažďovací a právo na vytváření politických stran a hnutí. Strana se vyslovuje pro vytvoření takového politického systému, kdy žádná politická strana nemá politický ani ekonomický monopol.⁷¹¹ Tento příslib je zcela jednoznačně populistický. Ekonomický model, který je SPS v praxi prosazován, vytváří monopol nad financemi celé srbské společnosti. V ekonomické oblasti chce SPS prosadit zrovnoprávnění všech forem vlastnictví, tedy soukromé, tzv. společenské a státní. Prosazuje specifický typ ekonomiky, tzv. smíšené ekonomiky, který je považován za optimální pro Srbsko.⁷¹² Hlavní idea spočívá v prosazení takového ekonomického modelu, který „zahrnuje tržní ekonomiku, ale také určitý stupeň státní regulace, transformované sociální vlastnictví, stejně jako její další transformaci v soukromé, kooperativní a státní vlastnictví.“⁷¹³ SPS se zaštiťuje bojem za co největší efektivitu ekonomického systému, které musí být ostatní zájmy zcela podřízeny. K zajištění tohoto cíle má být v Srbsku zesílena kontrola jednotlivých firem, a to skupštinou Srbska, přičemž SPS tvrdí, že „v kontrole podniků a zaměstnanosti a ne v soukromém vlastnictví spočívá těžiště efektivity.“⁷¹⁴ SPS ve svém programu rovněž nepřipouští výraznější privatizaci, skrze niž mohou mít cizí země vliv na dění v Srbsku. Občané

⁷⁰⁸ OBRADOVIĆ: c. d., s. 426.

⁷⁰⁹ Tamtéž.

⁷¹⁰ Tamtéž, s. 427.

⁷¹¹ PRIBIĆEVIĆ, Ognjen: *Programska opredeljenja političkih partija*. In: GOATI, Vladimir (ed.): *Jugoslavija na prekretnici. Od monizma do građanskog rata*. Beograd 1991, s. 161.

⁷¹² MALEŠEVIĆ: c. d., s. 184.

⁷¹³ Tamtéž.

⁷¹⁴ PRIBIĆEVIĆ: *Programska opredeljenja...* c. d., s. 161.

Jugoslávie přitom mají velmi omezenou možnost vstoupit do privatizačních procesů, protože mají velmi nízkou kupní sílu v porovnání se zahraničním kapitálem.⁷¹⁵

Oficiální program strany, který se zabýval národnostním uspořádáním Jugoslávie, byl v tomto ohledu velmi liberální. Rétorika čelních představitelů SPS byla často v rozporu s oficiálním programem. V předvolební kampani do prvních svobodných voleb, do které strana vstoupila hned po Slučovacím kongresu SPS, se strana prezentovala jako zastánce srbských národních zájmů.⁷¹⁶ Zároveň ale chtěla upozornit na to, že není extremistická, jako některé opoziční strany, před nimiž ve své kampani varovala. Podle Mariji Obradović se SPS prezentovala jako politická síla, „která přinese mír a prosperitu narozdíl od opozice, jejíž vítězství by mohlo zavést Srbsko do války a chudoby.“⁷¹⁷ Slobodan Milošević na válku a její případné následky několikrát v minulosti upozorňoval. Podle něj by znamenala stagnaci srbské společnosti.⁷¹⁸ Negativní kampaň proti opozici rovněž přispěla k pozdějšímu volebnímu vítězství SPS. Podle oficiálního programu této strany měly být národnostní vztahy v Jugoslávii založeny na principu plné rovnoprávnosti. Národy, které jsou v Jugoslávii, musí mít právo na sebeurčení a nezávislost. SPS deklaruje, že národnosti mají rovná politická a kulturní práva a připouští možnost vytvoření autonomií na územích, která mají svoji zvláštní kulturně-historickou identitu. SPS chce Jugoslávii jako zemi rovnoprávných občanů a národů. Vyslovuje se pro zachování stávajícího modelu země. Na federální úrovni je třeba zaštitit fungování jednotného trhu, obranu nezávislosti, bezpečnostní politiku a zahraniční politiku země. Je třeba garantovat plnou národnostní rovnoprávnost jugoslávských národů. Novou ústavou Jugoslávie je třeba potvrdit možnost vytváření autonomních oblastí v Jugoslávii na základě vůle tamního obyvatelstva a na základě národních, historických, kulturních a dalších specifik.⁷¹⁹

Silnější příklon k nacionalizmu a zásadní odklon od prezentace ekonomických témat nastává později, v roce 1991, kdy docházelo k rozpadu Jugoslávie a propukla občanská válka. Milošević se snažil skloubit nacionalistický proud se socialistickým,

⁷¹⁵ PRIBIĆEVIĆ: *Programska opredeljenja...* c. d., s. 161.

⁷¹⁶ OBRADOVIĆ: c. d., s. 429.

⁷¹⁷ Tamtéž.

⁷¹⁸ ZACHARIAS: c. d., s. 438.

⁷¹⁹ PRIBIĆEVIĆ: *Programska opredeljenja...* c. d., s. 162.

aby získal část voličů na úkor nacionalistických opozičních politických subjektů.⁷²⁰ Následků konfliktu v Jugoslávii si byl plně vědom, jak vyplývá z jeho dřívějších projevů.⁷²¹ Přesto se rozhodl do konfliktu vstoupit. Politika SPS v ekonomické oblasti nebyla příliš úspěšná, proto se stále více obrací k nacionalismu. Tato redefinice je velmi patrná v roce 1992, kdy se formuje koalice SPS a ultranacionalistické Srbské radikální strany, již vede Vojislav Šešelj. Špatná ekonomická situace je později přičítána válce a především embargu, které bylo na Svazovou republiku Jugoslávii uvaleno, a ne špatné strategií SPS v ekonomické oblasti.

6.2 Formace nových politických uskupení

Srbská nacionalistická opozice působila již od konce 60. let, nicméně nedošlo u ní k žádné silnější provázanosti mezi jednotlivými intelektuály. Část z nich jednoznačně podporovala SKS, či SPS, jako například Dobrica Ćosić. V období mezi legalizací multipartijního systému nebyla rodící se politická uskupení příliš schopná se profilovat a vybudovat vlastní stranickou infrastrukturu.⁷²² Postupně se v rámci politického systému etablovaly, mimo politických stran reprezentujících zájmy etnických menšin uvnitř Srbska, tři významnější opoziční strany. Srbské hnutí obnovy, Srbská radikální strana a Demokratická strana. Vedení všech těchto tří stran měla silnou nacionalistickou orientaci.⁷²³ 6. ledna 1990 Srbská národní obnova (SNO) zorganizovala shromáždění ve vojvodinském městě Nova Pazova. Předseda této strany Mirko Jović se aktivně účastnil Antibyrokratické revoluce a 12. srpna 1988 založil Společnost svatého Sávy za zachování historické pravdy, cyrilice a za obranu Kosova.⁷²⁴

Čelní představitelé SNO se ale velmi rychle dostali do střetu a z této formace se o několik měsíců později odštěpily nepříliš úspěšná Srbská strana svatého Sávy (SSSS), vedená Žarkem Gavrilovićem a proud SNO, vedený Vukem Draškovićem, který se spojil se Srbským hnutím za svobodu (SSP), vedeným nacionalistou Vojislavem

⁷²⁰ MALEŠEVIĆ: c. d., s. 178.

⁷²¹ ZACHARIAS: c. d., s. 438.

⁷²² SLAVUJEVIĆ: c. d., s. 87.

⁷²³ HALL: c. d., s. 242.

⁷²⁴ THOMAS: c. d., s. 53.

Šešeljem, a společně vytvořili stranu Srbské hnutí obnovy (SPO).⁷²⁵ Oba představitelé SPO byli dříve členy komunistické strany. Spojenectví mezi Draškovićem a Šešeljem vydrželo pouze do května 1990, kdy Vojislav Šešelj z SPO vystupuje. SPO se profilovala jako nacionalistická strana, která požaduje vytvoření nových hranic Srbska. Strana se snažila proniknout i do míst mimo Srbsko, tzn. částí Bosny a Hercegoviny a Chorvatska obývané Srby.⁷²⁶ Nově zformované SPO se věnovalo nacionalistickým požadavkům, na které se SPS na počátku roku 1990 neorientovala.⁷²⁷ Jednalo se o témata „od otázky hranic v případě rozpadu SFR Jugoslávie po vytváření speciálních jednotek srbské armády. Ačkoliv brzy i některé další menší strany převzaly tento repertoár, díky fascinující a charizmatické osobnosti jejího předsedy Vuka Draškoviće tato strana v této době neměla vážnějšího konkurenta v otázkách národní politiky.“⁷²⁸ Z tohoto důvodu se SPO snažilo podpořit vznik podobných politických stran mimo republiku Srbsko. 17. února 1990 Vuk Drašković spolupracoval s Jovanem Raškovićem při formaci Srbské demokratické strany, působící v Srbské krajině v Chorvatsku, a jako sesterská strana byla vnímána i Srbská demokratická strana vedená Radovanem Karadžićem, působící v Bosně a Hercegovině.⁷²⁹

SPO mělo velké problémy prorazit v Kosovu, kde místní aktivisté z řad kosovských Srbů otevřeně podporovali Slobodana Miloševiče. Při pokusu uskutečnit mítink v Kosovu v září 1990 skupina místních Srbů protestovala proti záměru SPO a dokonce požadovala zrušení této politické formace.⁷³⁰ Prioritní oblast, kde SPO chtělo získat klíčovou podporu pro svůj silný antikomunistický a nacionalistický program, představovalo centrální Srbsko, především oblast Šumadije. Strana se chtěla zaměřit na rurální oblasti, ale toto směřování se neosvědčilo, protože SPO získávalo podporu především v městských oblastech, přičemž nejsilnější mělo v Bělehradě.⁷³¹ Tuto politickou stranu velmi poškodil negativní mediální obraz, vytvářený srbskými médii.⁷³² Bývalý Draškovićův spojenec, Vojislav Šešelj, 18. července 1990 založil Srbské

⁷²⁵ THOMAS: c. d., s. 54.

⁷²⁶ Tamtéž, s. 55.

⁷²⁷ ANTONIĆ, Slobodan: *Srbija između populizma i demokratije. Politički procesi u Srbiji 1990-1993*. Beograd 1993, s. 5.

⁷²⁸ Tamtéž, s. 5.

⁷²⁹ THOMAS: c. d., s. 56.

⁷³⁰ Tamtéž.

⁷³¹ Tamtéž, s. 56-57.

⁷³² ANTONIĆ: *Srbija između...* c. d., s. 7.

četnické hnutí, ale odmítl zaregistrovat novou politickou formaci jako politickou stranu.⁷³³ Srbské četnické hnutí získalo reputaci militantního a agresivního pouličního hnutí.⁷³⁴ Do politické soutěže vstoupila tato politická strana až po prvních parlamentních a prezidentských volbách v Srbsku.

SPS se nepokusila o napojení a vytvoření sesterských stran v ostatních republikách, které by oslovovaly srbskou menšinu. Vztahy SPS s těmito opozičními subjekty byly velmi problematické. Jak Gregory Hall poukazuje, v září vyvolaly rodící se opoziční strany protestní mítink, na němž se ostře vyhradily proti neochotě SPS vytvořit dialog s opozicí. Požadovaly rovněž přístup k médiím a možnost mít své zástupce ve volebních komisích.⁷³⁵ Tyto požadavky nebyly SPS vyslyšeny. V únoru 1990 byla založena Demokratická strana.⁷³⁶ Tato politická strana se v době svého založení profilovala jako liberální a občanská politická strana.⁷³⁷ Mezi představitele Demokratické strany patřily osobnosti jako Dragoljub Mićunović, první předseda této politické strany, dále například Zoran Djindjić, Vojislav Koštunica, nebo básník Gojko Djogo.

Rovněž národnostní menšiny v Srbsku zakládaly nové politické strany. Nejlepší podmínky pro opoziční politické strany představovalo Kosovo, kde SPS nemohla očekávat podporu z řad většinové populace kosovských Albánců. Podle Filipa Tesaře nebylo Miloševićovým původním záměrem vyvolat etnický konflikt v Kosovu, ale podřízení si orgánů této autonomní oblasti a redefinování jeho vazeb se Srbskem.⁷³⁸ Na konci 80. let bylo patrné, že vztahy mezi kosovskými Albánci a Srby budou velmi obtížné. Další kroky podniknuté srbskými komunisty naopak mezietnické napětí zesilovaly. Lokální městské výbory prosazovaly například změny názvů ulic v jednotlivých kosovských městech. První iniciativu tohoto charakteru přijal komunální výbor města Peć. Dne 17. listopadu 1989 rozhodl tento výbor o změnách názvů konkrétních ulic v Peći. Např. ulice Prizrenské ligy byla přejmenována na ulici Kosovských hrdinů, ulice Haxhiho Zeki byla přejmenována na ulici Dušana Laboviće

⁷³³ THOMAS: c. d., s. 58.

⁷³⁴ Tamtéž.

⁷³⁵ HALL: c. d., s. 242.

⁷³⁶ VUKOMANOVIĆ: c. d., s. 37.

⁷³⁷ ANTONIĆ *Srbija između...* c. d., s. 5.

⁷³⁸ TESAR: *Etnické...* c. d.

atd.⁷³⁹ Podobný proces přijaly komunální výbory ostatních kosovských měst. Další zákony a nařízení, které byly přijaty, jen zvyšovaly napětí mezi oběma komunitami. Byla přijata některá opatření, podle nichž byli kosovští Albánci propouštěni z veřejných institucí a některých firem.⁷⁴⁰ Změna ústavy a její vynucení pod tlakem způsobily nenapravitelné škody a již tak vyhrocenou situaci omezení autonomie to Kosova ještě zhoršily. Na počátku 90. let vznikají nová politická uskupení. 23. prosince 1989 byl založen Demokratický svaz Kosova, do jehož čela nastoupil spisovatel Ibrahim Rugova. Za méně než dva měsíce vstoupilo do DSK kolem 200 000 členů z řad kosovských Albánců.⁷⁴¹ Za několik dalších měsíců vstoupilo do této politické strany až 300 000 členů,⁷⁴² což je přibližně trojnásobek dřívější členské základny Svazu komunistů Kosova. Na jaře 1990 vznikly další politické strany, které měly mnohem menší členskou základnu než DSK. Mezi tyto strany patří Parlamentní strana Kosova, v jejímž čele stanul Venton Suroi. Mezi další nově vzniklé strany patří: „Nezávislý syndikát Kosova, Fórum albánských intelektuálů, Strana národní jednoty, Liberální strana, Národně-demokratická strana Kosova a Republikánská strana.“⁷⁴³ Demokratická strana zastávala mezi politickými stranami kosovských Albánců dominantní úlohu až do přelomu let 1997 a 1998. Již v roce 1990 reagovala tato strana na četné protesty kosovských Albánců, přičemž vyzývala k nenásilnému odporu.⁷⁴⁴ Rovněž v Sandžaku, kde žila početná muslimská komunita, byla 11. srpna 1990 založena Strana demokratické akce, již vedl Sulejman Ugljanin.⁷⁴⁵

Zoran Slavujević poukazuje na celkovou slabost jednotlivých opozičních uskupení, působících na konci 80. let: „jejich veřejné aktivity byly neorganizované a jejich pohledy velmi těžko artikulovatelné. Vládnoucí strana, jediná organizovaná síla, toho ve svůj prospěch využila tím, že převzala mnoho vizí opozice a sama se ustavila vedoucí silou národního hnutí.“⁷⁴⁶ Formující se srbská opozice představovala spíše slabšího aktéra, který nebyl schopen, jak uvidíme v následující kapitole, přinutit

⁷³⁹ TRIX: c. d., s. 312.

⁷⁴⁰ PETRIĆ-PIHLER: c. d., s. 48.

⁷⁴¹ Tamtéž.

⁷⁴² PELIKÁN: *Národnostní... c. d.*, s. 37.

⁷⁴³ PETRIĆ-PIHLER: c. d., s. 52.

⁷⁴⁴ ŠTĚPÁNEK, Václav: *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo. Kosovská otázka ve 20. století*. Brno 2011, s. 428.

⁷⁴⁵ PELIKÁN a kol.: c. d., s. 523.

⁷⁴⁶ SLAVUJEVIĆ: c. d., s. 87.

vládnoucí SPS k vyjednávání, což velmi posílilo pozici této strany. Výjimku v tomto ohledu tvoří Demokratický svaz Kosova, který vyhlásil bojkot srbských a jugoslávských institucí. Rovněž voleb v roce 1990 se odmítala tato strana zúčastnit.

6.3 Výhody SPS v novém prostředí

Ačkoli Srbsko už v roce 1988 zaznamenalo velkou vlnu protestů, vedení Svazu komunistů Srbska je využilo pro svůj prospěch k upevnění své pozice v celé republice Srbsko. Strana si rovněž uchovala podstatné výhody, které podle Johna Ishiyamy spočívaly v její historii a pevné institucionální struktuře, již postkomunistické strany zdědily po svých předchůdkyních, narozdíl od nově vytvořených opozičních subjektů.⁷⁴⁷ Slobodan Antić hodnotí postoje vedení srbských komunistů vůči společenským požadavkům, domáhajícím se politických změn, jako velmi laxní: „Ačkoli je proces rozpadu socialistických režimů a obnovy parlamentní praxe ve východní Evropě – ve Slovinsku a Chorvatsku – již pokročilý, příležitosti v Srbsku ukazovaly slabou tendenci zaostávání v tomto společenském trendu. Nošena setrvačností vlny „Antibyrkratické revoluce z roku 1988, kterou poskytovala dodatečnou národní legitimitu moci, vládnoucí elita v Srbsku nedosahovala na stále hlasitější požadavky na stranickou pluralizaci politického života, nabídnuvši místo toho formuli tzv. nestraničského pluralizmu, která částečně byla připravena v předčasných volbách v listopadu 1989 a od níž se čekalo, aby ochránila výsledky historického sjednocení srbského národa kolem svého vedení.“⁷⁴⁸ Vývoj v ostatních částech Jugoslávie přinutil neochotné srbské komunisty k částečným změnám.

S příslibem nového politického systému došlo v Srbsku opět ke změně ústavy, a to v září 1990, tedy tři měsíce před plánovanými volbami.⁷⁴⁹ Srbsko zůstalo pozadu za ostatními republikami Jugoslávie, jak uvádí Slobodan Antić: „Ačkoli ve Slovinsku a Chorvatsku se již v průběhu dubna a května uskutečnily pluralitní volby, v Srbsku se do konce června nevědělo nejenom kdy, ale i zdali vůbec budou vypsány volby, dále nebyly přijaty ani základní zákony o veřejných sdělovacích prostředcích, o politických

⁷⁴⁷ ISHIYAMA: *Party Organization and the Political...* c. d., s. 845.

⁷⁴⁸ ANTONIĆ: *Srbija između...* c. d., s. 4-5.

⁷⁴⁹ HALL: c. d., s. 240.

stranách nebo volební zákony.⁷⁵⁰ Návrh nové ústavy byl zcela jednoznačně podřízen potřebám srbských komunistů. Do voleb bylo všem politickým stranám ponecháno jen velmi málo času a volby se uskutečnily podle pravidel, která nadiktovala vládnoucí SPS.⁷⁵¹ Vládnoucí strana prosadila, bez účasti opozičních stran, pro nadcházející volby dvoukolový většinový systém, s jehož pomocí chtěla potvrdit svou převahu. Opoziční strany s použitím většinového systému pro nadcházející volby nesouhlasily, požadovaly po vládnoucí SPS zavedení proporčního volebního systému, přičemž se po váhání nakonec rozhodly se nadcházejících voleb zúčastnit.⁷⁵² Formující se opozici nebyl ponechán prostor pro formulaci svých preferencí a její požadavky nebyly zohledněny. Srbská opozice byla roztržštěná a stála zcela na okraji politického dění. SPS rovněž bez účasti opozičních uskupení prosadila velmi zásadní rysy politického systému, kdy nová srbská ústava z roku 1990 dala celkem nízké pravomoci srbskému parlamentu, naopak pravomoci prezidenta byly velmi významné. Podle Slobodana Antoníče srbský prezident dokonce zastával silnější postavení, než v jakékoliv jiné postkomunistické zemi.⁷⁵³ Srbská ústava zajistila: „Absolutní superioritu prezidenta vůči parlamentu, což vyústilo v závažné deformace fungování parlamentního systému.“⁷⁵⁴ Nové normy situaci SPS před nastávajícími volbami velmi zjednodušily.

⁷⁵⁰ ANTONIĆ: *Srbija između...* c. d., s. 7.

⁷⁵¹ Tamtéž, s. 9.

⁷⁵² JOVANOVIĆ, Milan: *Izborni sistem Srbije – dve decenije posle*. In: ORLOVIĆ, Slaviša (ed.): *Partije i izbori u Srbiji*, s. 237.

⁷⁵³ ANTONIĆ, Slobodan: *Functioning of the Federal and Republican Parliaments*. In: GOATI, Vladimir (ed.): *Elections to the Federal and Republican Parliaments of Yugoslavia (Serbia and Montenegro) 1990-1996. Analyses. Documents and Data*. Berlin 1998, s. 58.

⁷⁵⁴ Tamtéž, s. 59.

7. Srbské volby v roce 1990

V souvislosti se změnou ústavy se v Srbsku uskutečnily nové volby v prosinci 1990. SPS v těchto volbách zaznamenala drtivé vítězství, přičemž celková volební účast byla v Srbsku nižší oproti ostatním republikám. V Srbsku se těchto voleb zúčastnilo přibližně 71,5 % voličů, zatímco volební účast se v sousední Bosně a Hercegovině pohybovala kolem 77 % a ve všech ostatních republikách převýšila 80 %.⁷⁵⁵ Jedním z důvodů nižší volební účasti ve srovnání s ostatními republikami je postoj většiny obyvatel Kosova, kde byla volební účast pro bojkot kosovských Albánců velmi nízká. S vyloučením Kosova se volební účast v Srbsku ve volbách v roce 1990 pohybovala kolem 76 %.⁷⁵⁶ Ve dvoukolových parlamentních volbách získala 9. a 26. prosince 1990 SPS 45,8 % hlasů a většinový volební systém jí ve 250 členné skupštině Srbska přidělil 190 mandátů, což odpovídalo přibližně 78 % všech mandátů.⁷⁵⁷ Přímé volbě nyní podléhal i úřad prezidenta Srbska, kdy Slobodan Milošević obhájil svůj mandát, udělený dříve volbou v rámci SKS se ziskem 65,35 % hlasů.⁷⁵⁸ Během těchto voleb byly zaznamenány pozorovateli OBSE nestandardní postupy.⁷⁵⁹

7.1 Sociální a ekonomické faktory

Vladimir Goati poukazuje na ekonomický program všech politických stran, které se v Jugoslávii účastnily voleb. Uvádí, že: „všechny nově zformované politické strany v Jugoslávii se ve svých programových dokumentech hlásí k politické demokracii a tržnímu hospodářství. Toto jistě platí i pro donedávna vládnoucí komunistické strany. V nových programech zachování socialismu uvádí jako cíl pouze Socialistická strana Srbska a Černé Hory, ale u reformovaných komunistů ostatních republik je to jinak.“⁷⁶⁰ Vladimir Goati se důležitost ekonomických a sociálních problémů pokouší vysvětlit faktem, že: „V Srbsku a v Černé Hoře velká část populace dříve projevovala pozitivní

⁷⁵⁵ GOATI, Vladimir: *Jugoslavijska na prekretnici*. In: GOATI, Vladimir (ed.): *Jugoslavijska na prekretnici. Od monizma do gradjanskog rata*. Beograd 1991, s. 27 – 28.

⁷⁵⁶ Tamtéž, s. 28.

⁷⁵⁷ OBRADOVIĆ: c. d., s. 428.

⁷⁵⁸ Tamtéž.

⁷⁵⁹ HALL: c. d., s. 242.

⁷⁶⁰ GOATI: *Jugoslavijska na prekretnici... c. d.*, s. 23.

vztah vůči “*socialistické samosprávné společnosti*,” nežli tomu bylo v případě Slovinska a Chorvatska. O deklarované “prorežimní orientaci“ občanů ekonomicky nerozvinutých republik přesvědčivě vypovídají zjištění mnoha ekonomických výzkumů v předpluralistickém období.⁷⁶¹ Dragomir Pantić identifikuje voliče SPS jako skupinu, která „ve velké míře patří k nižší sociální vrstvě.“⁷⁶²

Srbští a černohorští komunisté dokázali přesvědčit podstatnou část populace svých republik, že jsou schopni zachovat výhody, které jim skýtá samosprávný socialismus. Nedostatky tohoto systému byly přičteny na vrub titoistickým elitám, od nichž obě strany již na sklonku 80. let jasně deklarovaly svůj odklon, ale bylo přislíbeno, že hlavní výhody tohoto systému ponechají. Podle Vladimira Goatiho případy méně vyspělých republik Bosny a Hercegoviny a Makedonie nepodporují kauzální vztah mezi ekonomickým rozvojem a vítězstvím bývalých komunistických stran.⁷⁶³ Ale v tomto ohledu se komunistické strany obou republik příliš odklonily od komunistické ideologie. V tomto nemohou být srovnatelné. Tyto republiky představovaly, společně s Černou Horou a Kosovem, méně rozvinuté části Jugoslávie, které donedávna čerpaly dotace z fondu pro její nerozvinuté části.

Proč tedy Svaz komunistů Bosny a Hercegoviny a Svaz komunistů Makedonie v této době zaujaly odlišnou strategii? Kredit Svazu komunistů Bosny a Hercegoviny značně utrpěl zejména aférou Agrokomerc. Rovněž Svaz komunistů Makedonie se po řadě neúspěchů v dřívějším období v podstatné míře zřekl komunistické ideologie a strana směřovala k sociálně demokratickému proudu. Podle Paula Ferdinanda Makedonie čelila od roku 1987 obzvláště těžkým ekonomickým problémům, které nebyly schopny komunistické elity Makedonie zvládnout samy, proto byla míra její závislosti na federální vládě velmi vysoká.⁷⁶⁴ Obdobně vysokou míru závislosti na federaci vykazovala i Bosna a Hercegovina, což vysvětluje pozdější úsilí obou republik navrhnout nejrůznější kompromisy mezi znesvářenými vedeními Slovinska a Chorvatska na straně jedné a Srbska na straně druhé.

⁷⁶¹ GOATI: *Jugoslavija na prekretnici...* c. d., s. 31.

⁷⁶² PANTIĆ: *Value Orientations of the Electorate*. In: GOATI, Vladimir (ed.): *Elections to the Federal and Republican Parliaments of Yugoslavia (Serbia and Montenegro) 1990-1996. Analyses. Documents and Data*. Berlin 1998, s. 74.

⁷⁶³ GOATI: *Jugoslavija na prekretnici...* c. d., s. 33.

⁷⁶⁴ FERDINAND, Peter: *Nationalism, Community and Democratic Transition in Czechoslovakia and Yugoslavia*. In: POTTER, David a kol. (eds): *Democratization*. Cambridge 2008, s. 482.

Vedení srbských komunistů si zcela jednoznačně bylo vědomo možnosti porážky, zapříčiněné negativním vývojem v ekonomice, který by obyvatelstvo od roku 1989 (po změně ústavy Srbska) přičítalo na vrub republikovému vedení srbských komunistů, nebo příliš vysokým úspěchem reforem Ante Markoviće, který by byl přičítán premiérovi SFRJ. Z těchto důvodů se vedení SPS rozhodlo odebrat z federálních financí 28 miliard jugoslávských dinárů jako půjčku. Stalo se tak bez vědomí ostatních jugoslávských republik a federálních orgánů. Získané prostředky byly použity pro pokrytí ztrát srbských firem a k získání hotovosti pro výplaty mezd.⁷⁶⁵ V předvolební kampani bývalé komunistické strany v Srbsku a v Černé Hoře sice přiznaly, že „společnost se nachází v hluboké ekonomické, politické a morální krizi.“⁷⁶⁶ Kroky srbských komunistů měly zmírnit nespokojenost s ekonomickými podmínkami. Přestože vládnoucí strana připustila řadu problémů, SPS se snažila prostřednictvím médií umocnit u voličů strach ze změn.⁷⁶⁷ Jeden z ústředních sloganů SPS před volbami představovalo heslo: „S námi není žádná nejistota.“⁷⁶⁸ Podle Lenarda Cohena byl tento slogan SPS určen k voličům, kteří zaznamenali „politickou turbulenci a ekonomický úpadek v Jugoslávii během období, jež předcházelo volbám. Důraz na stabilitu představoval apel k tisícům státních zaměstnanců a jejich rodinám v Srbsku, kteří si byli vědomi toho, že porážka vládnoucích socialistů může vyústit ve všeobecný společenský rozkol.“⁷⁶⁹

Většina srbských autorů se shoduje na skutečnosti, že opozice v prvních volbách nedokázala samu sebe prezentovat jako výraznou alternativu vládnoucí SPS. Například Zoran Slavujević jako jeden z hlavních důvodů porážky opozičních uskupení, mimo jejich deficit v organizační složce, poukazuje na nedostatečnost kampaně, kterou opoziční strany před volbami v roce 1990 vedly. Podle něj se tato uskupení spíše zaměřila na: „extrémně ideologickou, konfliktní kampaň vedenou na základě antikomunizmu“⁷⁷⁰ Eric Gordy poukazuje na její celkovou „neschopnost sjednotit se do efektivních koalic, což redukovalo její moc a umožnilo SPS udržet si pozici největší

⁷⁶⁵ RAMET, Sabrina P.: *Balkan Babel. The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the Fall of Milošević*. Cambridge 2002, s. 55.

⁷⁶⁶ SLAVUJEVIĆ: c. d., s. 88.

⁷⁶⁷ COHEN: *Serpent in Bosom...* c. d., s. 126.

⁷⁶⁸ Tamtéž.

⁷⁶⁹ Tamtéž.

⁷⁷⁰ SLAVUJEVIĆ: c. d., s. 88.

strany.⁷⁷¹ Tato výtka se netýká pouze roku 1990, ale především pozdějšího období. Navíc dodává, že opoziční strany se nechovaly příliš konzistentně a velmi často měnily svá zaměření a priority.⁷⁷²

Zoran Slavujević spolu s Vladimírem Goatim a Ognjenem Pribičevićem uvádějí tři nejdůležitější témata srbských politických stran, prezentovaná voličům v předvolební kampani v roce 1990. Témata spojená s národním zájmem Srbska získala celkové prvenství. Zejména u SPO bylo toto téma obzvláště dominantní. Velmi nízkou pozornost tomuto tématu věnovala naopak Demokratická strana. Podle výzkumu těchto autorů SPS věnovala největší část své kampaně právě ekonomickým otázkám. Druhou největší část představovala témata spojená s otázkou demokracie a jen velmi malá část představovala nacionální zájmy Srbska.⁷⁷³ Rovněž před volbami roku 1990 se SPS pokoušela oslovit co nejširší část společnosti, zaujmout svým ekonomickým programem nejrozumnější společenské vrstvy, zatímco u opozice ekonomická témata zaujímala jen velmi malou, zanedbatelnou část programu.⁷⁷⁴

Eric Gordy souhlasí s důležitostí sociálních faktorů, které ovlivnily chování voličů. Na socioekonomickém základě vymezil tři nejdůležitější skupiny, které měly odlišné preference, přičemž shledává „hluboké sociální rozdíly v zemi mezi mladými a starými lidmi, mezi urbánní a rurální populací a mezi malou skupinou vysoce vzdělaných lidí a o mnoho větší skupinou méně vzdělaných lidí.“⁷⁷⁵ Eric Gordy zároveň dodává, že SPS získala silnou podporu „starších, rurálních a méně vzdělaných voličů, kteří nevívali změny v sociálním řádu.“⁷⁷⁶ Rovněž Laslo Sekelj se snaží identifikovat skupiny lidí, kteří podpořili SPS v tomto období, ale zůstali věrni režimu i v dalších obdobích: „SPS je dominantní strana mezi Srby v Kosovu, ve Vojvodině (dokonce mezi všemi etnickými menšinami, s výjimkou Maďarů), v jižním a východním Srbsku, mezi

⁷⁷¹ GORDY, Eric: *The Culture of Power in Serbia. Nationalism and the Destruction of Alternatives*. Pennsylvania 1999, s. 55.

⁷⁷² Tamtéž, s. 55 – 56.

⁷⁷³ SLAVUJEVIĆ: c. d., s. 89.

⁷⁷⁴ Tamtéž, s. 92. Zajímavé přitom je, že v následujících volbách v roce 1992 důležitost ekonomických otázek, kterým se SPS v předvolební kampani věnovala, silně poklesla. Oproti předchozím volbám, kdy byly ekonomické otázky klíčovými tématy SPS, v následujících volbách tvořily jen velmi malou část kampaně vládnoucí strany. V roce 1992 dominovala u SPS témata spojená se srbským národním zájmem. Naopak Demokratická strana v těchto volbách přisuzovala ekonomickým tématům ve své kampani velmi důležitou roli. Viz. (Slavujević, s. 97).

⁷⁷⁵ GORDY: c. d., s. 51 – 52.

⁷⁷⁶ Tamtéž, s. 57.

zemědělci, důchodci, úředníci, duševně pracujícími, hospodyněmi, dělníky a manažery.“⁷⁷⁷ Podle něj ale nikdy SPS naopak nezískala výraznější podporu z řad soukromých podnikatelů, studentů a nezaměstnaných.⁷⁷⁸

Otázkami generačních rozdílů a politických preferencí v prvních svobodných volbách se zabýval Vladimír Milić, z jehož výzkumu vyplývá, že „podpora vládnoucí straně je silně koncentrovaná mezi starší generací a postupně klesá s věkem.“⁷⁷⁹ Vladimír Milić tuto podporu vysvětluje optimizmem starší generace, že SPS je schopna vyvést zemi z krize.⁷⁸⁰ Vysvětlení Vladimíra Miliće se zdá být velmi pravděpodobné. Starší generace během svého života zaznamenaly dřívější ekonomický boom 60. let, kdy Jugoslávie prosperovala. Zdá se proto pravděpodobné, že důvěra v SPS je z tohoto důvodu u starší generace silnější.

Velká část společnosti, jak uvádí Cohen, byla znepokojena nepříznivým vývojem v ekonomice a očekávala od případných změn, způsobených přechodem k tržnímu hospodářství, další zhoršení socioekonomických podmínek, nárůst nezaměstnanosti a nejistotu. „Zejména silný pocit ohrožení převažoval u důchodců a příslušníků ozbrojených sil, kteří pro Miloševiče hlasovali.“⁷⁸¹ Velmi významné rozdíly se ve volbách ukázaly být ve výsledcích hlasování v rozvinutých částech Srbska oproti méně rozvinutým, kde obavy ze změn byly silnější. Tento stav odráží i preference voličů v těchto částech Srbska. Zatímco průměrný procentuální podíl hlasů v rozvinutějších sousedstvích, které SPS získala, činil 42,5 procent, v méně rozvinutých sousedstvích získala SPS daleko silnější podporu. Průměrná podpora mezi voliči, hlasujícími v těchto částech Srbska, se pohybovala kolem 57,8 procent hlasů.⁷⁸² V hlavním městě Bělehradě se ukázala podobná tendence: centrální čtvrti Bělehradu vykazaly „nejnižší míru podpory režimu, zatímco podpora je vyšší v subrurálních a okolních rurálních oblastech.“⁷⁸³ Výhoda, kterou měla SPS v rurálních oblastech, byla proti opozičním subjektům velice výrazná. Zde se mohla tato strana spoléhat na své

⁷⁷⁷ SEKELJ, Laslo: *Parties and Elections: The Federal Republic of Yugoslavia. Change without Transformation*. In: *Europe-Asia Studies*, 52, 2000, č. 1, s. 61 – 62.

⁷⁷⁸ Tamtéž, s. 61.

⁷⁷⁹ GORDY: c. d., s. 52.

⁷⁸⁰ Tamtéž, s. 52 – 53.

⁷⁸¹ COHEN: *Serpent in Bosom...* c. d., s. 126.

⁷⁸² GORDY: c. d., s. 55.

⁷⁸³ Tamtéž, s. 54

místní stranické organizace a rovněž situaci, kdy stále kontrolovala média, přičemž rurální oblasti patřily k místům, kde je obtížnější přístup ke zdrojům alternativních informací, což ji v těchto částech Srbska značně stranu zvyhodňovalo.

7.1.1 Další aspekty vítězství SPS ve volbách

Socialistická strana se neomezovala jen na socioekonomická témata, ale snažila se zaujmout co nejširší část společnosti. Na skutečnost, že se SPS pokusila využít všech prostředků pro svůj úspěch v prvních volbách, poukazuje Vladimir Goati: „důvody vítězství komunistů je potřeba hledat v kombinaci mnoha mezi sebou provázaných faktorů, mezi něž vedle úrovně ekonomického rozvoje, patří i doba, kdy komunistická strana přijala nacionalistický program, stupeň rovnoprávnosti politických stran v přístupu do médií, délka trvání volební kampaně, osobní schopnosti lídra strany a celého stranického vedení atd.“⁷⁸⁴ V případě srbských a černohorských komunistů nastal tento příklon velmi brzy. Vladimir Goati v této souvislosti poukazuje na konec 80. let, kdy postup srbských a černohorských komunistů v Kosovu získal řadu sympatizantů a obě politické strany se staly důvěryhodnějšími.⁷⁸⁵ Jak již bylo uvedeno, většina politických stran, včetně bývalých komunistických stran Srbska a Černé Hory, nabídla voličům nacionalistický program,⁷⁸⁶ ale v případě Srbska byl příklon a orientace na nacionalismus u opozičních stran značně silnější.⁷⁸⁷ Lenard Cohen přičítá vítězství SPS tomu, že srbská společnost velmi tíhla k politickému konformizmu a konzervatizmu. Tyto tendence ještě posílila nezkušenost srbské populace s demokratickou společností.⁷⁸⁸ Další dva důvody, které umožnily Miloševićovo vítězství, jsou podle Cohena: Slabost opozičních uskupení a schopnosti Slobodana Miloševiče jako stranického lídra.⁷⁸⁹ Vladislav Stotirović mezi hlavní důvody, které vedly v prvních

⁷⁸⁴ GOATI: *Jugoslavija na prekretnici...* c. d., s. 32.

⁷⁸⁵ Tamtéž, s. 33.

⁷⁸⁶ Tamtéž, s. 32.

⁷⁸⁷ STOTIROVIĆ, Vladislav: *The 1990 Multiparty Elections in Serbia*. In.: *Zgodovinski časopis*, 63, 2009, č. 1-2, s. 427.

⁷⁸⁸ COHEN: *Serpent in Bosom...* c. d., s. 126.

⁷⁸⁹ Tamtéž.

pluralitních parlamentních a prezidentských volbách v Srbsku k drtivému vítězství Slobodana Miloševiće a jeho SPS, uvedl:

- 1) „Venkovské oblasti a malá města volila SPS především kvůli nedostatku alternativních informací.
- 2) Starší část populace hlasovala pro SPS.
- 3) S výjimkou Maďarů všechny menšiny volily SPS jako méně nacionalistickou alternativu vůči SPO.
- 4) Největší minorita, Albánci, bojkotovali volby.
- 5) Kosovští Srbové volili SPS.
- 6) Celá volební procedura byla kontrolována SPS.“⁷⁹⁰

Uvedené důvody částečně poukazují na využití výhod, které SPS poskytovala její etablovaná stranická základna. SPS se nevzdala kontroly celé volební procedury. Průnik strany do rurálních oblastí byl pro ni snadnější, protože byla schopna zachovat podstatnou část svých stranických buněk a mohla v těchto oblastech snadněji působit. Výrazný příklon opoziční SPO k nacionalismu skutečně mohl odradit část příslušníků národnostních menšin hlasovat pro tuto stranu, což v těchto volbách mohlo spíše posílit SPS. V etnicky smíšené Vojvodině, kde Maďaři představovali nejvýrazněji koncentrovanou národnostní menšinu, navržený volební systém prakticky neumožňoval zvolení kandidátů jiných národnostních menšin a politické strany těchto menšin znevýhodňoval. Z tohoto důvodu se někteří příslušníci národnostních menšin mohli orientovat na srbské strany. SPS v porovnání s SPO představovala méně nacionalistický subjekt, proto ve srovnání s touto stranou mohla být pro tyto voliče důvěryhodnější. Druhý bod poukazuje na část populace, jejíž podporu SPS získal především kvůli svému programu zachování stávajících výhod, které samosprávný socializmus poskytoval. Strategie politických stran kosovských Albánců směřující k maximálně možné míře segregace mezi kosovskoalbánskou společností a srbskou společností a zejména bojkot voleb těchto politických stran volební vítězství SPS naopak posílila.

⁷⁹⁰ STOTIROVIĆ: c. d., s. 426.

7.2 Strategie svazů komunistů v procesu tranzice

Již v 80. letech byly patrné rozdíly v ideovém směřování jednotlivých svazů komunistů Jugoslávie. Výrazný rozkol v celém Svazu komunistů Jugoslávie nastal právě ohledně ekonomických otázek a chyb stávajícího ekonomického a politického systému, který dovedl Jugoslávii do ekonomické krize. Diskuse o samosprávném socialismu a jeho nutných reformách značně rozdělila Svaz komunistů Jugoslávie a na jejím základě se profilyvaly proudy liberálů a konzervativců. Rozsáhlá ekonomická krize, které musely jugoslávské elity čelit, rovněž rozproudila četné diskuze ohledně budoucí role jednotlivých institucí, zejména na federální úrovni, a vztahů k jednotlivým republikám. Zde se komunisté rozdělovali na proudy centralistů a decentralistů. V jednotlivých svazech komunistů se projevovaly modifikace obou proudů, jak uvádí Sabrina Ramet: „liberální centralisté byli dominantní v srbské straně, konzervativní centralisté v bosenské a černoohorské straně, liberální decentralisté ve Vojvodinské straně a konzervativní decentralisté byli dominantní v chorvatské, makedonské a kosovské straně.“⁷⁹¹ Vedení slovinských komunistů, ještě před nástupem Milana Kučana, bylo považováno za liberální v převážné části společenských otázek a decentralistické.⁷⁹²

Na Svaz komunistů Jugoslávie nahlížel Josip Broz Tito jako na jeden ze základních pilířů zaručujících jednotu Jugoslávie. Vedení svazů komunistů jednotlivých republik se od sebe v závěru 80. let velmi vzdalovala, což se projevovalo i v prvních letech po smrti doživotního prezidenta. Přestože navenek celý Svaz komunistů Jugoslávie deklaroval jednotu a kontinuitu, skutečnost byla velmi odlišná. I zde platilo to, co Vesna Pešić nazvala institucionalizovanou nedůvěrou, kdy se „republiky, státní národy i institucionální menšiny hlídaly navzájem, a dávaly pozor, aby nikdo z nich nevybočil ze stávajícího úzu.“⁷⁹³ Pokus o změnu rovnováhy sil nakonec vyústil v rozpad Svazu komunistů Jugoslávie. Zejména vztahy mezi vedením slovinských a srbských komunistů byly v tomto období velmi kritické. V Bělehradě se ve dnech 20. až 21. ledna 1990 uskutečnil 14. mimořádný sjezd Svazu komunistů Jugoslávie, kde některé

⁷⁹¹ RAMET: *Balkan Babel...* c. d., s. 11.

⁷⁹² Tamtéž.

⁷⁹³ TESAR: *Nacionalismus a komunismus...* c. d., s. 57.

delegace svazů komunistů jednotlivých republik a autonomních oblastí, přicházely s rozdílnými vizemi dalšího uspořádání vztahů v rámci SKJ. Sjezdu se zúčastnilo na 1457 delegátů z jednotlivých republik a autonomních oblastí.⁷⁹⁴ Střetly se zde především dvě koncepce budoucího uspořádání SKJ. Slovinská delegace požadovala úplné „přetvoření SKJ ve volný svazek samostatných republikových organizací... Usnesení SKJ neměla být pro členské strany závazná, ale jen doporučující.“⁷⁹⁵ Zároveň požadovala zřeknutí se monopolu SKJ a vypsání svobodných voleb.⁷⁹⁶ Jak uvádí Václav Štěpánek, vztahy mezi některými svazy komunistů byly napjaté. „Srbští delegáti ze zásady odmítali všechny slovinské návrhy, a to i ty, které by jinak přijali. Bylo jasné, že kompromis mezi slovinským a srbským stranickým vedením není možný.“⁷⁹⁷ Slovinská delegace na protest proti nesouhlasu se svými požadavky opustila 14. sjezd SKJ. Po jejich odchodu se na mimořádném sjezdu se vytvořily dva bloky. První blok tvořilo Srbsko a delegace zastupující obě podřízené autonomní oblasti společně s Černou Horou. Tento blok po odchodu 114 slovinských delegátů vyzýval k pokračování sjezdu bez slovinských komunistů.⁷⁹⁸ Druhý blok tvořily delegace z Chorvatska, Bosny a Hercegoviny, Makedonie a Jugoslávské lidové armády, které narozdíl od Miloševićova tábora, nechtěly pokračovat bez slovinských zástupců a požadovaly odročení mimořádného sjezdu SKJ.⁷⁹⁹ Svaz komunistů Jugoslávie se tímto prakticky rozpadl, a když bylo na 30. března 1990 v Bělehradě svoláno zasedání Ústředního výboru Svazu komunistů Jugoslávie, „které mělo jednat o dalším osudu strany, dostavili se na ně mimo Srbů, Černohorců a příslušníků ÚV z řad Jugoslávské lidové armády pouze tři Makedonci a 14 členů z Bosny a Hercegoviny, kteří navíc po přestávce odešli, a z Chorvatska byl přítomen jeden člen srbské národnosti.“⁸⁰⁰ Po 14. mimořádném Sjezdu SKJ a zasedání ÚV SKJ bylo jasné, že se Svaz komunistů fakticky rozpadl a jednotlivé svazy komunistů se vyvíjely na sobě nezávisle. Ještě před rozpadem SKJ se většina svazů komunistů chovala velmi samostatně a vedení celé strany bylo spíše vnímáno jako platforma jednotlivých republik a autonomních oblastí. Na 14. sjezdu je rovněž

⁷⁹⁴ ŠTĚPÁNEK: c. d., s. 422.

⁷⁹⁵ RYCHLÍK, Jan a kol.: *Dějiny Slovinska*. Praha 2011, s. 240.

⁷⁹⁶ WOODWARD: c. d., s. 115.

⁷⁹⁷ ŠTĚPÁNEK: c. d., s. 422.

⁷⁹⁸ Tamtéž.

⁷⁹⁹ WOODWARD: c. d., s. 115.

⁸⁰⁰ RYCHLÍK a kol.: c. d., s. 241.

zajímavé i to, že srbští zástupci Svazů komunistů Chorvatska a Bosny a Hercegoviny podporovali stanovisko svazů komunistů, jehož byli členy, proti záměrům Slobodana Miloševiče.⁸⁰¹ Tato souvislost dokládá, jak obtížné mohlo být pro vedení Svazu komunistů Srbska napojení na zástupce Srbů ve Svazech komunistů Chorvatska a Bosny a Hercegoviny, kteří by svým příklonem k Miloševičově proudu pravděpodobně zapříčinili rozklad těchto republikových stranických organizací.

Vojislav Stanovčić poukazuje na specifika Socialistické federativní republiky Jugoslávie. Podle tohoto autora konsociační mechanismy, které byly v Jugoslávii aplikovány na federativní úrovni (např. v podobě kolektivního prezidentství, vedení Svazu komunistů Jugoslávie atd.), „zůstávaly silně omezeny na federální úrovni, ačkoli byly velmi potřebné v republikách, kvůli jejich multietnickému složení.“⁸⁰² Přitom v jednotlivých republikách tyto mechanismy zcela chyběly, s výjimkou republiky Srbsko před rokem 1989, jak poukazuje Nebojša Vladislavljević.⁸⁰³ Lenard Cohen poukazuje na stav, kdy v Jugoslávii problematika spravedlivého zastoupení jednotlivých národů „byla politicky citlivou otázkou.“⁸⁰⁴ V jednotlivých svazech komunistů se v etnicky heterogenních republikách dohlíželo na určitou paritu v zastoupení. Lenard Cohen se rovněž zabývá etnickou skladbou jugoslávských elit ve vybraných sektorech v etnicky smíšených částech Jugoslávie. Do své studie zahrnuje Chorvatsko, Bosnu a Hercegovinu, Kosovo a Vojvodinu.⁸⁰⁵

Pro obě autonomní oblasti platí, že Srbové byli nadreprezentováni, což velmi pravděpodobně vyplývá z jejich vysokého podílu členů místních svazů komunistů. Zatímco ve Vojvodině tvořili Srbové v roce 1971 necelých 56 % populace, jejich zastoupení mezi funkcionáři SKV a dalších společensko-politických organizací činilo 63 %. Podobné zastoupení měli vojvodinští Srbové mezi funkcionáři, působícími v autonomních orgánech (63,4 %), a mezi vojvodinskými manažery (64,5 %).⁸⁰⁶

⁸⁰¹ ŠTĚPÁNEK: c. d., s. 423.

⁸⁰² VLADISAVLJEVIĆ: *Antibureaucratic Revolution...* c. d., s. 36.

⁸⁰³ Tamtéž.

⁸⁰⁴ COHEN: *The Socialist Pyramid...* c. d., s. 299.

⁸⁰⁵ Tamtéž, s. 297 – 326. Uvedená čísla se týkají 70. let. Prvním typem zkoumaných elit jsou straničtí funkcionáři a funkcionáři dalších sociopolitických organizací. Druhou skupinu představují funkcionáři legislativní a vládních orgánů. Další skupinou jsou manažeři a vedoucí pracovníci ekonomických podniků, vedoucí pracovníci vzdělávacích institucí, kulturních center, zdravotnických institucí, vědeckých organizací a vedoucí pracovníci organizací.

⁸⁰⁶ Tamtéž, s. 306.

Albánci byli v rámci celé Jugoslávie výrazně podreprezentováni.⁸⁰⁷ Tento stav je možné vysvětliv celkovou nedůvěrou Albánců v jugoslávské instituce a Svaz komunistů Jugoslávie jako takový. V Kosovu tvořili Albánci 62,4 % místních stranických funkcionářů a představitelů povolených společensko-politických organizací. Srbové byli v 70. letech ve straně a společensko-politických reprezentacích mírně nadreprezentováni. Na počátku 70. let byli Srbové zastoupeni mezi čelnými představiteli a představiteli společensko-politických organizací z 24 %. Výrazně nadreprezentováni v Kosovu byli Černohorci tvořící 2,5 % celkové populace Kosova. Ve zmíněných organizacích měli černohorští funkcionáři 10,7% zastoupení.⁸⁰⁸ V legislativních orgánech a mezi vládními funkcionáři připadalo 33,5 % na srbské zástupce, 11,5 procent na černohorské zástupce a většinová populace kosovských Albánců byla zastoupena 48,8 %. Albánci byli ještě méně obsazováni do nejrůznějších manažerských pozic. V Kosovu na ně připadalo 40,5 %, zatímco o něco méně, 39,7 % těchto elit, tvořili Srbové a 12,7 % Černohorci.⁸⁰⁹

V multietnické Bosně a Hercegovině tvořili bosenští Srbové 47,4 % z místních stranických funkcionářů a funkcionářů společensko-politických organizací (zatímco podle sčítání obyvatelstva tvořili 37,3 %), Muslimové 29,9 % (tvořili 39,6 % populace BiH) a bosenští Chorvaté 14,1 % (představovali 20,6 % populace). Podobně tomu bylo i u zastoupení v legislativních orgánech a mezi vládními funkcionáři, kde 43,3 % připadalo na bosenské Srby, 30,4 % na Muslimy a 15,9 % na bosenské Chorvaty. Ve vrcholných manažerských pozicích působilo 37,5 % Srbů, 19,7 % Chorvatů a 31,1 % Muslimů.⁸¹⁰ V Chorvatsku byli v pozicích stranických a republikových elit převažující Chorvaté (v roce 1971 79,4 % populace) podreprezentováni. Mezi stranickými a republikovými elitami měli přibližně 71,8 a 71,9 % zástupců, zatímco na manažerských postech měli vyšší zastoupení (79,3 %).⁸¹¹ Chorvatští Srbové, tvořící v 70. letech 14,2 % populace, měli mezi stranickými funkcionáři zastoupení 21 % a mezi republikovými elitami 21,5 %. U manažerských postů byli podreprezentováni, tvořili 11,7 % těchto elit.⁸¹² Rozdíly v zastoupení na úrovni republiky a čelných stranických postů a obdobných postů v společensko-politických organizacích na jedné straně a

⁸⁰⁷ COHEN: *The Socialist Pyramid...* c. d., s. 300.

⁸⁰⁸ Tamtéž, s. 308.

⁸⁰⁹ Tamtéž.

⁸¹⁰ Tamtéž, s. 304.

⁸¹¹ Tamtéž, s. 303.

⁸¹² Tamtéž.

v manažerských postech na straně druhé, je třeba hledat v socioekonomických rozdílech v rámci této republiky. Krajina, kde převažovali Srbové, patřila mezi nejzaostalejší části Chorvatska, kde se nevytvořilo příliš mnoho pracovních příležitostí ve srovnání s ostatními částmi této republiky.

Reprezentaci mezi jednotlivými národy, působícími na republikové, či autonomní úrovni, zkresluje část elit hlásící se k jugoslávské národnosti. V Kosovu byl celkový podíl lidí, kteří se hlásili k vládnoucími komunisty propagované jugoslávské národnosti, neobvykle nízký. V roce 1971 se jen 0,1 procenta populace přihlásilo k této národnosti. Vrcholní představitelé komunistických elit pod vlivem doktríny *Bratrství a jednoty* k jugoslávské národnosti inklinovali. Z tohoto důvodu byli na republikových úrovních lidé, hlásící se k této národnosti, výrazněji zastoupeni v nejvyšších orgánech strany a povolených společensko-politických organizacích. Totéž platilo na republikové úrovni. Podobně tomu bylo i v Kosovu, kde je ale celkové zastoupení těchto lidí v porovnání s ostatními částmi Jugoslávie velice nízký. Mezi stranickými elitami je Lenard Cohen neuvádí a mezi představiteli AO v Kosovu tvořili přibližně 0,5 % těchto elit. Ve vrcholných manažerských postech působilo 0,2 % lidí hlásící se k jugoslávské národnosti.⁸¹³ Svědčí to o výrazném mezietnickém napětí, které se projevovalo už dříve na úrovni autonomní oblasti Kosovo. V Bosně a Hercegovině se v 70. letech přihlásilo k jugoslávské národnosti 1,2 % populace této republiky. Mezi zmiňovanými skupinami elit se jejich zastoupení pohybovalo mezi 5,6 % – 6,7 %.⁸¹⁴ V Chorvatsku se ve sčítání lidu v roce 1971 přihlásilo k této národnosti 1,9 % obyvatel. Jejich zastoupení mezi vymezenými elitami se pohybovalo mezi 2,6 % až 3,6 %.⁸¹⁵ Ve Vojvodině, kde se ve stejné době jako Jugoslávci deklarovalo 2,4 % obyvatel, tvořili mezi elitami v jednotlivých kategoriích od 4 % do 6,8 %.⁸¹⁶

Etnické složení strany a rozdělení klíčových postů podle určité zásady národnostní parity podstatným způsobem ovlivnilo schopnost daného svazu komunistů se transformovat. V etnicky heterogenních svazech komunistů se mezi místními komunistickými elitami hlídala určitá parita v zastupování jednotlivých národů a národnostních skupin a její podstatné narušení by závažným způsobem mohlo ohrozit

⁸¹³ COHEN: *The Socialist Pyramid. Elites and Power in Yugoslavia*. London 1989, s. 308.

⁸¹⁴ Tamtéž, s. 304.

⁸¹⁵ Tamtéž, s. 303.

⁸¹⁶ Tamtéž, s. 306.

fungování místního svazu komunistů a velmi podstatnou měrou přispět k rozkladu republikové stranické organizace. Tato situace se týkala zejména multietnické Bosny a Hercegoviny, v menší míře Chorvatska. Etnická heterogenita svazu komunistů také ztěžovala možnost prosazování překotných změn. Pro jejich podporu bylo potřeba v rámci místního svazu komunistů hledat akceptaci u zástupců všech národnostních skupin, přičemž zde byla větší potřeba zohlednit názorové menšiny, pokud by získaly silnou podporu uvnitř představitelů jednoho národa. V procesu tranzice etnická heterogenita velmi znesnadňovala těmto svazům komunistů možnost transformace. Elity Bosny a Hercegoviny se mezi sebou neustále hlídaly, přičemž projevy nacionalismu byly vedením bosenskohercegovského vedení Svazu komunistů vnímány jako ohrožení samotné koexistence v rámci této republiky. Jakékoliv podstatné změny ve směřování strany vyžadovaly konsenzus mezi příslušníky v multietnických heterogenních stranách. Bez něj hrozila straně dezintegrace.

Ve srovnání s ostatními svazy komunistů i Svaz komunistů Srbska představoval stranu, do níž byli zahrnuti vojvodinští a kosovští komunisté, jež měli možnost zasahovat do dění ve Svazu komunistů Srbska, jak již bylo dříve vysvětleno. Zpočátku potřeboval Slobodan Milošević podporu stranických elit Vojvodiny a Kosova, jíž využil během mocenských změn roku 1987. O rok později, kdy se Slobodan Milošević vypořádal s vnitřní opozicí v užším Srbsku, se mohl odhodlat k zásahu proti vedení Svazu komunistů Kosova a Svazu komunistů Vojvodiny, jejichž představitelé neměli možnost jeho pozici během vzájemného mocenského střetu bez výrazné podpory svazů mimo republiko Srbsko ohrozit. Zástupci obou autonomních oblastí byli ve společné straně, ve Svazu komunistů Srbska, zastoupeni menšinově a bez toho, aniž by našli podporu některých členů Svazu komunistů Srbska, působících ve straně za užší Srbsko, nemohli zasáhnout v neprospěch Slobodana Miloševiče. Etnické složení samotné strany v užším Srbsku nebylo příliš heterogenní a v procesu transformace Svazu komunistů Srbska se vedení místních komunistů spoléhalo především na podporu stranických elit v užším Srbsku. Etnická homogenita stranické základny v užším Srbsku a faktická kontrola obou autonomních oblastí umožnila rychlejší transformaci celého Svazu komunistů Srbska.

7.3 Odliv členské základny ve svazech komunistů

Další podstatné ohrožení mocenských pozic svazu komunistů v jednotlivých republikách a autonomních oblastech představoval odliv členské základny, který zaznamenaly všechny svazy komunistů. V roce 1981 byl počet členů téměř na vrcholu, jakého kdy Svaz komunistů Jugoslávie dosáhl. Svaz komunistů Bosny a Hercegoviny měl 391 000 členů, v sousední Černé Hoře 73 000 členů. Svaz komunistů Chorvatska 348 000 členů, Svaz komunistů Makedonie 150 000 členů, Svaz komunistů Slovinska 125 000 členů, Svaz komunistů užšího Srbska 593 000 členů, Svaz komunistů Kosova 91 000 členů a Svaz komunistů Vojvodiny 224 000 členů. Členská základna celého Svazu komunistů Srbska tedy čítala dohromady 908 000 členů. Svaz komunistů Jugoslávské lidové armády měl 107 000 členů. Celkový podíl Srbů v celém Svazu komunistů Jugoslávie byl poměrně vysoký. Ve Svazu komunistů Jugoslávie tvořili Srbové kolem 50 % všech jeho členů.⁸¹⁷

Stranická základna Svazu komunistů Jugoslávie klesala od roku 1984. Odliv členů se týkal zejména dělníků a mladých lidí. Podle Louise Sella poklesl podíl těchto lidí v celém Svazu komunistů Jugoslávie na polovinu.⁸¹⁸ Přestože se Svaz komunistů Jugoslávie prezentoval jako strana dělníků, zastoupení těchto lidí bylo vždy ve vrcholných orgánech celého Svazu komunistů Jugoslávie i ve svazech komunistů jednotlivých republik a autonomních oblastí velice malé. Laslo Sekelj například uvádí, že v roce 1982 bylo do Ústředního výboru SKJ zvoleno jen 8 % dělníků a o čtyři roky dříve bylo do republikových a autonomních výborů zvoleno 26,8 % dělníků, přičemž podstatná část těchto elit, i přesto, že již dlouho svou původní profesi nevykonávala, se k ní pořád hlásila.⁸¹⁹ Tento autor uvádí, že SKJ se pokoušel změnit sociální strukturu svého vedení, ale vždy zůstalo jen u četných deklarací a „aplikace těchto politických opatření byla prováděna pouze výjimečně.“⁸²⁰ Mezi lety 1983 až 1989 opustilo stranu na 600 000 členů a jen v roce 1989 zaznamenal Svaz komunistů Jugoslávie ztrátu dalších 100 000 členů.⁸²¹

⁸¹⁷ SEROKA – SMILJKOVIĆ: c. d., s. 64.

⁸¹⁸ SELL: c. d., s. 102.

⁸¹⁹ SEKELJ: *Jugoslavia...* c. d., s. 92 – 93.

⁸²⁰ Tamtéž.

⁸²¹ SELL: c. d., s. 102.

V roce 1989 snižování členské základny všech svazů komunistů pokračovalo. Slovinsko v prosinci 1989 již mělo 102 000 členů, v Chorvatsku počet členů poklesl na 298 000, v Srbsku na 840 000 a Černá Hora si uchovala přibližně stejnou členskou základnu.⁸²² Během roku 1990 celková stranická základna v celé Jugoslávii nadále klesala. Rozklad svazu komunistů byl nejmarkantnější ve Slovinsku.⁸²³ V červnu roku 1990 zachovalo věrnost transformovanému Svazu komunistů Slovinska přibližně 20 000 členů, v bývalém Svazu komunistů Chorvatska zůstalo v lednu 1991 přibližně 46 000 členů, přičemž kolem 70 000 bývalých komunistů vstoupilo do vítězného HDZ. V Srbsku, podle Lasla Sekelje, v lednu 1991 měl SPS 500 000 členů a v černohorské DPS se členská základna pohybovala kolem 60 000 členů.⁸²⁴

Odliv členské základny poznamenal i samotný Svaz komunistů Srbska. Spojením se Socialistickým svazem pracujících Srbska se podařilo Miloševićovu vedení uchránit stranu před výraznějším oslabením. V 80. letech vytvořil Svaz komunistů Jugoslávie po celé zemi síť 67 000 stranických poboček, přitom přibližně 85 % z nich mělo méně než 50 členů.⁸²⁵ Výraznější odliv členské základny, jaký nastal zejména ve Slovinsku a Chorvatsku, zásadním způsobem ohrozil a znemožnil fungování místních stranických poboček, což se odrazilo na fungování těchto stran. V Srbsku dokázal Slobodan Milošević zabránit podobnému rozkladu své politické strany na mikroúrovni a naopak využít stávajících struktur k většímu průniku a kontrole společnosti, a to zejména v rurálních oblastech, kde bylo pro nové politické strany velmi obtížné oslovit voliče. Svaz komunistů Srbska si tak uchoval všechny podstatné výhody, které mu skýtala silná organizační struktura. Situace v Kosovu se od užšího Srbska velmi lišila. Převzetím stranické kontroly nad Kosovem i nad autonomními orgány srbskými komunisty, které vyvolalo zásadní nesouhlas kosovskoalbánské většiny, vyústilo v rozsáhlé protesty kosovských Albánců a odliv již tehdy relativně malé členské základny. Rozklad části místní stranické organizace v Kosovu dokládá pouze skutečnost, že v prosazování politiky vedení srbských komunistů představovala místní stranická organizace méně důležitou mocenskou základnu, než tomu bylo v případě stranické základny z užšího Srbska.

⁸²² SEKELJ: *Yugoslavia...* c. d., s. 100.

⁸²³ SELL: c. d., s. 102.

⁸²⁴ SEKELJ: *Yugoslavia...* c. d., s. 100.

⁸²⁵ SEROKA – SMILJKOVIĆ: c. d., s. 52.

7.4 Závislost na federaci a reformy Ante Markoviće

Slovinští a chorvatští komunisté, jako představitelé dvou nejvyspělejších republik, se snažili prosazovat reformy prováděné na federální úrovni, které byly místními komunistickými elitami vnímány jako nezbytné. Rovněž reformní úsilí premiéra Ante Markoviće slovinští a chorvatští komunisté podporovali. Po prvních volbách, kdy do té doby vládnoucí komunisté prohráli a ocitli se v těchto republikách v opozici, ale podpora kroků jugoslávského premiéra nebyla již tak vysoká.⁸²⁶ Podobnou pozici zastávali srbsští komunisté, kteří si rovněž nepřáli zásahy Svazové výkonné rady do kompetencí republiky Srbsko. Oproti tomu méně vyspělé republiky, které byly navíc závislé na fondu pro nerozvinuté, zejména Bosna a Hercegovina a Makedonie, byly na federální vládě velmi závislé a byly nuceny s ní více spolupracovat. Z tohoto důvodu nechtěly větší konfrontaci a reformy federálního premiéra nakonec podpořily. Proto se obě transformující se postkomunistické formace ve svých politických programech před prvními pluralitními volbami v podstatné míře zřekly samosprávného socialismu a v ekonomických otázkách se zavázaly, že se zasadí o zavedení tržní ekonomiky. Černá Hora a Kosovo, které rovněž představovaly části Jugoslávie čerpající pomoc z fondu pro nerozvinuté, byly politicky závislé na vedení srbských komunistů a z tohoto důvodu byly nuceny kopírovat politiku Slobodana Miloševića. Rozpory mezi Slovinskem, Chorvatskem a Srbskem nakonec vyústily v odmítavé stanovisko vedení dvou nejvyspělejších republik přispívat na méně rozvinuté části Jugoslávie.

Ante Marković představoval výraznou alternativu, jak uvádí Slobodan Antić. Podle srbského sociologa populární Ante Marković mohl ohrozit vedení srbských komunistů. Po rozkladu Svazu komunistů Jugoslávie prohlásil, že „další fungování Jugoslávie nezávisí na SKJ.“⁸²⁷ Federální vláda se pokoušela zastávat větší roli ve federaci, ale její pozici devalvoval samostatný postup některých jugoslávských republik. Velmi aktivně se zasazovala o reformy, ale její kroky byly mařeny ze strany

⁸²⁶ LAZIĆ – SEKELJ: c. d., s. 1058.

⁸²⁷ ŠTĚPÁNEK: c. d., s. 423.

rozvinutějších republik, které samostatně prosazovaly vlastní ekonomickou politiku. Navíc se vedení republiky Srbsko rozhodlo před volbami odebrat z federální banky Jugoslávie 28 miliard dinárů a použít je pro pokrytí finančních ztrát srbských firem a k výplatě mezd zaměstnanců. Tato strategie velmi poškodila záměry federální vlády nejen proto, že důsledná úsporná opatření a boj proti inflaci tím byly ztíženy, ale také proto, že Slovinsko a Chorvatsko od tohoto momentu odmítaly uznávat federální dluhy. Federální vláda v důsledku tohoto kroku ztratila 15 % svého dosavadního rozpočtu a byla přinucena fungovat v omezené podobě.⁸²⁸ Reformy Ante Markoviće, znamenající přechod k tržnímu hospodářství a strategii šokové terapie, byly ohlášeny již v prosinci 1989. V tomto ohledu se na území Srbska střetly dvě koncepce řešení ekonomických problémů země, a to na jedné straně federálního premiéra Ante Markoviće a na straně druhé vedení srbských komunistů. Slobodan Milošević se snažil zabránit plánům Ante Markoviće, které by znamenaly ekonomické těžkosti Srbska v souvislosti s přechodem k tržnímu hospodářství. Ve většině postkomunistických zemí se rozladění v souvislosti se šokovou terapií a přechodem ekonomického modelu projevilo podporou bývalých komunistických stran. V Srbsku se tyto strategie střetly ve stejném okamžiku a vedení Svazu komunistů Srbska se rozhodlo garantovat výhody stávajícího ekonomického systému v obavě, že by reformy mohly ohrozit podporu cílové skupiny voličů Socialistické strany Srbska.

⁸²⁸ RAMET: *Balkan Babel...* c. d., s. 55.

8. Podpora a strategie SPS po roce 1990

Zatímco ve volbách v roce 1990 zcela dominovala ekonomická témata, jak již bylo uvedeno, byla situace před dalšími volbami zcela jiná. Zde se SPS zaměřila především na prezentaci témat spojených s národními zájmy Srbska a válkou. Důležitost ekonomických otázek, kterým se SPS v předvolební kampani věnovala, velmi silně poklesla, jak uvádí Zoran Slavujević.⁸²⁹ Nejvíce ze všech politických stran se k nacionalismu přikláněla Srbská radikální strana, budoucí koaliční partner SPS, se kterým utvořila SPS vládní koalici po volbách v roce 1992. Celkový výrazný příklon SPS k nacionalismu a odsunutí ekonomických otázek do pozadí jsou zcela jednoznačně spojen s válkou. Na tento problém rovněž poukazuje Vladimir Goati, kdy se srbská společnost zabývá především otázkami spojenými s národní identitou a podobou budoucího uspořádání státu. Z tohoto důvodu společnost „akceptovala ekonomické obtíže, deprivaci a nedostatky a cenu, která musela být zaplácena za tuto politiku.“⁸³⁰ Ekonomická krize, do níž se Srbsko po rozpadu Jugoslávie na 90. let dostalo, měla na většinu obyvatel daleko více destabilizující účinek, než tomu bylo na konci 80. let. Krize byla způsobena kolapsem SFRJ, přičemž Srbsko a Černá Hora ztratily až 60 % domácího trhu. Negativní dopady hospodářské krize Srbska byly také způsobeny faktory vyplývajícími z dědictví strukturálních problémů jugoslávského hospodářství před rokem 1990. Krizi ještě umocnily sankce, které mezinárodní společenství uvalilo na Svazovou republiku Jugoslávii, již v roce 1992 vytvořily společně Srbsko a Černá Hora.⁸³¹ Ekonomický propad Srbska byl vládnoucí SPS přičítán negativním dopadům ekonomického embarga. Rovněž Milošević za špatnou ekonomickou situaci vinil válku.⁸³² Těživá situace tedy nebyla přičítána na vrub nedostatečné ekonomické politice vedení Socialistické strany Srbska. I během negativních dopadů zhroucení jugoslávského hospodářství a uvaleného embarga na Svazovou republiku Jugoslávii se vládnoucí SPS pokoušela udržet pracovní místa a zabránit většímu propouštění zaměstnanců. Během dalších let se koncentrace SPS na jednotlivé prvky svého programu neustále měnila, nezůstávala tedy statická a zaměřená jen vůči jednomu

⁸²⁹ SLAVUJEVIĆ: c. d., s. 97.

⁸³⁰ GOATI: *Political Development...* c. d., s. 17.

⁸³¹ COHEN: *Serpent in Bosom...* c. d., s. 161.

⁸³² Tamtéž.

vybranému aspektu. Hned po ukončení války v roce 1995 a po podpisu Daytonského míru se okamžitě hlavní pozornost SPS obrátila k ekonomickým problémům. Už v prosinci 1995 bylo oznámeno svolání třetího kongresu SPS, který byl nazván „Srbsko 2000 – Krok do nového století.“⁸³³ V této době, až do propuknutí krize v Kosovu na přelomu let 1997 a 1998, se SPS opět soustředí na ekonomický program.

SPS tedy neustále měnila svou strategii a střídavě se soustředila na ekonomická témata a nacionalismus. Oscilování mezi těmito hlavními tématy bylo v oficiální rétorice SPS v 90. letech velmi výrazné. Na konci roku 1997, kdy propukl konflikt s nově se formující UČK, se režim opět soustředil na obranu srbských zájmů. Jak uvádí Eric Gordy, struktura podpory SPS zůstávala konzistentní, přestože se „posouvala – opakovaně – od komunizmu k *modernímu evropskému socializmu*, k nacionalizmu a zpátky.“⁸³⁴ Přestože se SPS často přikláněla k nacionalizmu, nikdy v srbské politice nepředstavovala politickou sílu, která jej ze všech politických stran nejvíce propaguje. Jedno z možných vysvětlení, proč se politika SPS navenek vůči voličům měnila, přináší Slobodan Antonić. Když Dragoslav Avramović, pozdější ministr financí, hodnotil Miloševiče jako člověka bez dlouhodobé strategie, Slobodan Antonić v této souvislosti upozorňuje na četné krize srbského režimu a skutečnost, že se spíše, než na jeho utužování, SPS soustředí na zažehnavání celospolečenských krizí, ohrožujících moc této politické strany.⁸³⁵ V jejich průběhu se spoléhala především na výhody, které jí poskytovala pevná institucionální struktura původních subjektů, jejichž sloučením vznikla. SPS si dále uchovala podstatný vliv nad „armádou, policií a státními fondy“⁸³⁶ V tomto ohledu splňuje podstatné rysy Kitscheltova modelu kartelové politické strany. Její úspěch byl zesílen výrazným oslabením střední třídy. Část obyvatel Srbska, které Kitschelt označil za potenciální voliče programové strany, na počátku 90. let z politických a socioekonomických důvodů opouští Srbsko, což velmi nahrává vládnoucí SPS,⁸³⁷ protože v této migrační vlně opouštějí zemi především příznivci opozičních stran. Velkou podporu SPS poskytovaly politické a ekonomické elity, jež Lenard Cohen vymezuje do tří skupin, kterým Milošević umožnil těžit z privilegované

⁸³³ THOMAS: c. d., s. 254.

⁸³⁴ GORDY: c. d., s. 9.

⁸³⁵ ANTONIĆ: *Zarobljena zemlja...* c. d.,

⁸³⁶ SEKELJ: *Parties and Elections...* c. d., s. 59-61.

⁸³⁷ COHEN: *Serpent in Bosom...* c. d., s. 129.

pozice, „jíž si zasloužili naprostou loajalitou a podřízeností jeho politické kontrole.“⁸³⁸

Podle Cohena představují tyto tři skupiny:

- 1) „jedinci, představující vrchol jak vládních, tak státních autorit a vedoucí představitele vládnoucí strany nebo mezistranické koalice,
- 2) menší množství ředitelů a manažerů státních podniků a bank a
- 3) vlastníci jednotlivých soukromých firem, kteří úzce spolupracovali nebo byli přímo spojeni s režimem. Z tohoto důvodu vytvářeli „para-státní“ ekonomickou elitu.“⁸³⁹

Organizační struktura strany sehrála velmi důležitou roli, neboť vládnoucí SPS usilovala o udržení napojení na skupiny, které dříve podporovaly Svaz komunistů Jugoslávie. Její struktura odpovídá Kitscheltově modelu kartelové strany a toto spojení straně umožňovalo uchovat si svou dřívější moc v měnících se podmínkách. Silná organizační struktura SPS a napojení na elity Srbska rovněž umožnily straně překlenout několik krizí, které semiautoritativní režim během své existence zaznamenal. K udržení se SPS u moci napomohly tři zásadní faktory. Prvním z nich byla reakce Svazu komunistů Srbska, potažmo Socialistické strany Srbska, na ekonomickou krizi. Nejedná se tedy o přímý faktor ekonomické krize, ale o strategii vládnoucí politické strany, kterou zvolila. SPS využila strachu obyvatel ze změn prosazovaných federální vládou. Druhým je celková slabost federálních institucí při prosazování své politiky, pro niž velmi často potřebovaly souhlas republik. Třetím faktorem je silná pozice a stabilita SKS a poměrně snadná transformace v Socialistickou stranu Srbska. Vedení této politické strany bylo od roku 1987 jednotné. Vnitřní opozici ve straně výrazným způsobem snižuje intenzita a frekvence stranických čistek. Svaz komunistů Chorvatska a především Svaz komunistů Srbska představují strany, kde byly za Titovy éry stranické čistky nejvýraznější. Svaz komunistů Srbska představoval politickou stranu, kde výrazné stranické čistky proběhly rovněž v souvislosti s úspěšným pokusem Slobodana Miloševiče po roce 1987 ovládnout Srbsko. Mezi lety 1988 a 1989 proběhly stranické čistky také ve Vojvodině a Kosovu. Těmito kroky byla snížena pravděpodobnost etablování vlivné vnitřní opozice ve straně. Tyto rozsáhlé stranické čistky upevnily

⁸³⁸ COHEN: *Serpent in Bosom...* c. d., s. 130.

⁸³⁹ Tamtéž, s. 129-130.

stranu zejména před vstupem srbské společnosti do tranzice. Pozici a stabilitu politické strany představuje počet jejích členů a nábor nových z řad neutrálně politicky orientovaných lidí nebo přímo opozice. Všechny tyto faktory mají vliv na transformační potenciál vládnoucí strany, aniž by došlo k výraznějšímu vnitrostranickému štěpení. Srbští komunisté byli úspěšní při získávání nových členů i snížení negativních dopadů výrazného odlivu dřívějších členů SKS a dokázali uchovat stávající stranickou infrastrukturu. Jedinou výjimku v tomto ohledu představoval Svaz komunistů Kosova, který zaznamenal masový odliv členské základny z řad kosovských Albánců po výrazném omezení autonomního statutu Kosova. SPS si tak dokázala uchovat výraznou převahu proti nově zformovaným politickým stranám.

Závěr

Socialistická federativní republika Jugoslávie během své existence vytvořila velmi komplikovaný ústavní systém, jenž byl výsledkem dvou ústředních motivů jugoslávských komunistů. První motiv představovala snaha o zamezení etnického konfliktu v Jugoslávii, přičemž zejména v ústavě z roku 1974 byly posíleny pravomoci republik a autonomních oblastí. Její znění mimo jiné reflektovalo poměrně časté národnostně motivované protesty, které po celou dobu existence Socialistické federativní republiky Jugoslávie probíhaly. Na federální úrovni byly zavedeny některé konsociační mechanismy tak, aby se do budoucna zamezilo dominanci příslušníků jednoho národa nad ostatními. Druhý, stejně důležitý motiv ústavních změn, představoval specifický typ *samosprávného socializmu*, jehož hlavním ideologickým tvůrcem byl Edvard Kardelj. Zavádění samosprávného socializmu nastalo po sovětsko-jugoslávské roztržce, kdy Jugoslávie opouští sovětský model, který do té doby kopírovala. První experimenty byly zavedeny v roce 1949, načež byl tento rozvíjející se model několikrát upravován. Poslední podstatné úpravy tohoto systému byly schváleny v roce 1976. Jugoslávský ústavní systém byl po celou dobu existence SFRJ pod vlivem obou motivů neustále měněn, ale po tomto období k žádným podstatnějším zásahům již nedocházelo. Následkem přijatých změn v polovině 70. let došlo k vytvoření značně obtížné situace, kdy těžkopádný jugoslávský ústavní systém pro další změny vyžadoval konsenzus mezi představiteli jednotlivých republik a autonomních oblastí.

Na konci 70. let se Jugoslávie dostává do obtížné ekonomické krize, které není samostatně schopna čelit. Hlavní tvůrce samosprávného socializmu Edvard Kardelj umírá v roce 1979 a hlavní garant uspořádání v rámci Jugoslávie, doživotně zvolený prezident Josip Broz Tito, o rok později. Na jeho místo nastupuje kolektivní předsednictvo, které se postupně stane spíše platformou jednotlivých svazů komunistů, než kolektivním orgánem hájícím zájmy Jugoslávie jako celku. V jednotlivých svazech komunistů už na počátku 80. let dochází k zásadním rozkolům ohledně ekonomických reforem a otázek spojených s rolí federálních orgánů při řešení hospodářské krize. Komplikovanost jugoslávského ústavního systému vyústila v situaci, kdy vztahy mezi jednotlivými republikami a autonomními oblastmi byly naprosto nepřehledné, zejména v době, kdy se Jugoslávie ocitla v tranzici. Tato situace usnadnila politickým

představitelům jednotlivých republik a autonomních oblastí vystupovat bez ohledu na federální instituce. Výzkum se zaměřuje na politické procesy uvnitř Socialistické federativní republiky Jugoslávie, které umožnily Svazu komunistů Srbska uchovat si svou pozici i během procesu tranzice. Zabývá se rovněž vlivem a pozicí jugoslávských institucí na federální úrovni a jejich schopností prosazovat vlastní politiku a snaží se určit, jakým způsobem se tato schopnost projevovala ve vztahu k Srbsku. Předložená práce se také věnuje strategii Svazu komunistů Srbska a otázce, do jaké míry zahrnul společenské požadavky do své strategie. Zkoumané společenské jevy představují nacionalismus a především vzrůstající míra sociální nejistoty mezi obyvateli Srbska. Jsou rovněž zkoumány schopnosti Svazu komunistů Srbska adaptovat se na nové, měnící se podmínky v období, kdy Srbsko vstoupilo do tranzice. Přestože je předložená práce případovou studií, zabývá se také Svazy komunistů Vojvodiny a Kosova, protože tyto strany byly institucionálně svázány se Svazem komunistů Srbska a jejich členská základna byla zároveň i členskou základnou Svazu komunistů Srbska. Ve výzkumu byly prověřovány tři hypotézy.

1) Jugoslávské instituce na federální úrovni byly velmi slabé. Prosazování politiky federálních orgánů velice často naráželo na odmítavá stanoviska republik, které měly možnost některá rozhodnutí zablokovat. Struktura a výkonnost srbské ekonomiky ovlivnily hospodářskou politiku Svazu komunistů Srbska. Tato republika, zejména v období po změně ústavy v roce 1989, patřila spolu s Chorvatskem a Slovinskem mezi republiky, které byly značně nezávislé na federální vládě. Srbsko velmi důsledně prosazovalo vlastní politiku, která byla v přímém rozporu s plány federální vlády Ante Markoviće. Ke konci 70. let se projevují symptomy ekonomické krize, která zásadní měrou postihla Socialistickou federativní republiku Jugoslávii. Celkový dluh federace činil v roce 1981 20 mld. USD, přičemž Jugoslávie nebyla schopna jej splácet. Federální vlády byly nuceny koordinovat svou hospodářskou politiku s Mezinárodním měnovým fondem, který nepopulárními opatřeními často podmiňoval další stabilizační půjčky. V průběhu 80. let se začínají projevovat velké rozdíly v názoru na řešení ekonomické krize napříč všemi svazy komunistů Jugoslávie. Rovněž Srbsko zaznamenalo velmi silný hospodářský propad. Hrubý domácí produkt na jednoho obyvatele v roce 1986 poklesl z 5 300 USD, kterých dosáhlo Srbsko o 11 let dříve, na

pouhé 3 000 USD. Vojvodina představovala velmi rozvinutou autonomní oblast, zatímco Kosovo nejchudší část Jugoslávie. V tomtéž roce úroveň HDP na jednoho obyvatele v Kosovu činila jen 800 USD. Největší část srbské populace byla zaměstnána v průmyslu, kde pracovalo 45 % všech zaměstnaných obyvatel Srbska. Tato republika byla závislá zejména na těžkém průmyslu, sektoru, který v 80. letech zaznamenával obzvláště velké obtíže. Užší Srbsko patřilo mezi republiky, kde byla poměrně vysoká nezaměstnanost a kde se ve vysoké míře projevovala frustrace ze sociálních podmínek. Během Antibyrokratické revoluce, která posloužila k převzetí moci ve Vojvodině, a po ovládnutí Svazu komunistů Kosova se Srbsko zařadilo mezi nezávislé jugoslávské republiky. V dřívějším období byli komunisté z užšího Srbska nuceni zohledňovat zájmy vojvodinských a kosovských komunistů. Svaz komunistů Srbska nyní odmítal kurz federální vlády Ante Markoviće k zahájení reforem a opuštění dosavadního ekonomického systému. Srbské komunisty k odmítavému stanovisku vedly obavy z narůstající nespokojenosti s destabilizací sociálních podmínek řady obyvatel, již v zásadní míře využili během Antibyrokratické revoluce. Strategií srbských komunistů byla především snaha utlumit nespokojenost se sociálními podmínkami a udržet stávající podniky, které by čelily existenčním problémům v případě přechodu srbské ekonomiky k tržnímu hospodářství. Svaz komunistů Srbska prosazoval zavedení protektivních opatření. Za účelem podpory ztrátových firem a ochrany pracovních míst se Svaz komunistů Srbska pokusil získat finanční prostředky z obou autonomních oblastí a investicemi do ztrátových firem chtěl udržet jejich chod a zmírnit tak sociální napětí. Vedení srbských komunistů odmítalo podpořit plány federální vlády Ante Markoviće na transformaci ekonomiky v obavě z negativních dopadů strukturálních změn. Markovićův ambiciózní plán, znamenající privatizaci jugoslávských firem, se snažilo vedení srbských komunistů zablokovat.

2) *Úspěch Slobodana Miloševiče spočíval především ve využití šířící se sociální nejistoty mezi obyvatelstvem a nacionalismu. Ekonomická krize v 80. letech destabilizovala materiální status hůře situované členské základny Svazu komunistů Srbska a svou ekonomickou politikou se Slobodan Milošević snažil získat podporu těchto členů Svazu komunistů Srbska a Socialistického svazu pracujících Srbska. Jak již bylo řečeno v úvodu, klíčovou roli sehrály zejména sociální otázky. Samotný*

komunismus už jen svou povahou akcentoval naplňování materiálních hodnot a zhoršující se sociální podmínky řady obyvatel poukazovaly na elementární selhání komunistických stran. V 80. letech probíhaly rozsáhlé stávky a demonstrace, jejichž intenzita i počet účastníků postupně narůstaly. Zatímco v roce 1986 na území užšího Srbska proběhlo 203 stávek, o rok později se toto číslo zdvojnásobilo a bylo jich zaznamenáno 418. V roce 1988 jich na území užšího Srbska proběhlo 423. Přestože došlo k napojení Svazu komunistů Srbska na demonstrující a srbští komunisté se na organizaci těchto stávek podíleli, jejich počet se na území užšího Srbska příliš nezvýšil. Ekonomická krize destabilizovala rovněž sociální podmínky hůře situovaných komunistů. Z tohoto důvodu byli poměrně aktivní během Antibyrokratické revoluce, která probíhala v Srbsku v roce 1988. Během těchto protestů došlo ke spojení nespokojených kosovských Srbů s dělnickými protesty, z nichž mnohé rovněž požadovaly odchod vedení AO Vojvodina a také odchod republikového a stranického vedení v Černé Hoře. Přímá účast Slobodana Miloševiče a vedení srbských komunistů nebyla zpočátku příliš výrazná. Ale na četných zasedáních Svazu komunistů Jugoslávie a Předsednictva SFRJ vedení srbských komunistů demonstrující obhajovalo a samo poukazovalo na skutečnost, že se demonstrací účastní i místní komunisté. Antibyrokratická revoluce, která měla částečně nacionalistický náboj, zahrnovala i výrazně sociálně motivované protesty dělníků a zaměstnanců mnohých firem. Vedení srbských komunistů se snažilo přesvědčit demonstrující, že je schopno zajistit rozvoj a zachovat podstatné ekonomické výhody.

3) *Vedení Svazu komunistů Srbska se snažilo využít všech institucionálních výhod, které mu poskytoval komunistický režim. Samotný Svaz komunistů Srbska byl v poměrně dobré pozici pro to, aby jeho vedení bylo dostatečně jednotné a strana tak poměrně dobře zvládla transformaci a adaptaci na měnící se podmínky v tranzitivním období. Vývoj postkomunistických stran velmi ovlivňoval politický vývoj zemí, nalézajících se v tranzici. Svaz komunistů Srbska v tomto ohledu představoval úspěšnou politickou stranu, která se bez výraznějších problémů transformovala, přičemž si v novém prostředí byla schopna uchovat většinu výhod, které ji poskytoval dřívější komunistický režim. Vysoká intenzita a frekvence vnitrostranických čistek zjednodušily transformaci Svazu komunistů Srbska. Nejdůležitější v tomto ohledu jsou stranické*

čistky, jež bezprostředně předcházejí vstupu dané společnosti do tranzice. Tímto způsobem je tlumena vnitrostranická opozice, a pokud se objeví, její možnost ovlivňovat dění uvnitř strany, je velmi malá. Srbsko patřilo k republikám, kde byly po celou dobu existence Socialistické federativní republiky Jugoslávie stranické čistky výrazné. Poslední z nich se uskutečnila v souvislosti s nástupem Slobodana Miloševiče a odstraněním křídla Ivana Stamboliće. Jedním z požadavků demonstrujících v průběhu Antibyrokratické revoluce, který podpořil Svaz komunistů Srbska, bylo odstranění starých elit. Tyto elity byly obviňovány za neutěšenou ekonomickou situaci a zhoršující se podmínky. Personální změny, které byly v průběhu Antibyrokratické revoluce provedeny, se omezily pouze na odstraňování potenciálních odpůrců Miloševičova vedení, přičemž posílily republikové a stranické vedení. Po Antibyrokratické revoluci je rovněž odstraněno staré vedení Svazu komunistů Vojvodiny. Podobný postup byl také zaznamenán v Černé Hoře. Ani Svaz komunistů Kosova se neubráníl podobným rozsáhlým stranickým čistkám. Druhým faktorem je etnická homogenita v rámci strany. V tomto ohledu měl Svaz komunistů Srbska spíše nevýhodu, protože patřil k méně etnicky homogenním stranám. Výjimku v tomto ohledu představovala členská základna Svazu komunistů užšího Srbska, již využilo křídlo Slobodana Miloševiče v první fázi pokusu o ovládnutí celé republiky Srbsko. Poté, co tento proud měl konsolidovanou moc, rozhodl se konfrontovat vedení autonomních oblastí. Rozkol mezi čelnými osobnostmi Svazu komunistů Kosova a Svazu komunistů Srbska vyústil v masové protesty kosovskoalbánské populace v této autonomní oblasti. Prosazením změny ústavy v roce 1989 došlo k odklonu řady albánských členů už tak málo početného Svazu komunistů Kosova. Jen zesílený policejní dohled nad autonomní oblastí armádou umožňovaly Miloševičovi udržet situaci v Kosovu pod kontrolou. Rozkol mezi Srby a Albánci byl již dříve znatelný a tyto změny způsobily další zhoršení vztahů mezi těmito národy. Miloševičova strategie s podporou kosovských Albánců příliš nepočítala. Tento aspekt rovněž vysvětluje, proč se Slobodan Milošević nemohl pokusit o získání podpory mezi srbskými členy Svazu komunistů Bosny a Hercegoviny a Svazu komunistů Chorvatska. Jejich příklon k zájmům jiné republiky by okamžitě vedl k vnitrostranickému rozkolu a případně i k dezintegraci daného svazu komunistů. Tento scénář byl pravděpodobněji spíše pro Bosnu a Hercegovinu. Další vývoj jednotlivých svazů komunistů výraznou měrou ovlivnily generační obměny. V průběhu 80. let, kdy

byli příslušníci starších titoistických generací na ústupu, se postupně prosazovali příslušníci mladší generace. Mezi těmito skupinami byly časté rozdíly ve vnímání ideologie, kdy příslušníci mladší generace většinou upřednostňovali pragmatický pohled. Ve stranách, kde generační obměny v čelných pozicích proběhly dříve, před vstupem společnosti do tranzice, měla daná stranická vedení větší šanci zareagovat na měnící se podmínky, aniž by to způsobilo vážnější rozkol ve straně. V Srbsku generační proměny v porovnání s jinými republikami proběhly dříve. Od roku 1986 byli nejdůležitější představitelé Svazu komunistů Srbska a republiky Srbsko příslušníky právě této nastupující generace. Komunistické strany se v období, kdy společnost vstoupila do tranzice, zpravidla musejí vyrovnávat s odlivem členské základny, který se na řadě míst negativně projevuje v nemožnosti udržet lokální stranické pobočky. Svaz komunistů Jugoslávie měl kolem 67 000 takových poboček, které důsledně kopírovaly teritoriální rozdělení po celé Jugoslávii, přičemž díky nim mohl ovlivňovat jednotlivé společensko-politické organizace a samosprávné jednotky a podílet se na chodu nejnižších teritoriálních jednotek státní správy a samosprávy. Přibližně 85 procent těchto stranických buněk přitom mělo méně než 50 členů a při příliš velkém odlivu členské základny je tak jednotlivé svazy komunistů nedokázaly udržet. Svaz komunistů Srbska se dokázal s odlivem členské základny vyrovnat. V první polovině 80. let byla členská základna všech svazů komunistů na svém vrcholu. V případě Svazu komunistů Srbska z původních více než 900 000 členů (z toho 224 000 připadalo na Svaz komunistů Vojvodiny, na Svaz komunistů Kosova 91 000, což byl v porovnání s ostatními částmi Jugoslávie velmi nízký stav, a na Svaz komunistů Srbska, zahrnující pouze členy z užšího Srbska, 593 000 členů) měla transformovaná Socialistická strana Srbska kolem 450 000 – 500 000 členů, což jí umožnilo v podstatné míře uchovat stávající stranickou infrastrukturu. Srovnatelnou členskou základnu měl jen nově zformovaný Demokratický svaz Kosova, jehož členská základna se pohybovala kolem 300 000 lidí. Vedení této politické strany ale nemělo žádné větší tendence vyjednávat s představiteli Srbska o budoucím statutu Kosova a Demokratický svaz Kosova se soustředil na prosazování nenásilné politiky pasivní rezistence, jejímž cílem bylo dosažení maximální možné míry separace kosovskoalbánské komunity od Srbska. Rovněž ve vztahu k srbským opozičním uskupením byla uplatňována politika neangažovanosti. Demokratický svaz Kosova rovněž vyzýval k bojkotu srbských a jugoslávských voleb a

strana samotná nekandidovala. Postup vedení Demokratického svazu Kosova nijak neohrozil postavení SPS v politickém systému Srbska a posléze Svazové republiky Jugoslávie. Ke specifickým podmínkám Socialistické federativní republiky Jugoslávie je nutno zařadit ještě jednu výhodu, která usnadňuje transformaci dané komunistické strany, jíž je míra závislosti na ostatních svazech komunistů a především na federální instituce. Svaz komunistů Srbska představoval stranu, která zohledňovala jen vlastní zájmy a požadavky federace se v mnohých případech neřídila. Naopak Svazy komunistů Makedonie a Bosny a Hercegoviny, jako závislejší subjekty, musely ve svých strategiích rovněž zohledňovat zájmy federace. Z tohoto důvodu bylo pro ně obtížnější uspokojit společenské požadavky ve svých republikách.

Tato situace značně usnadnila srbským komunistům možnost manipulovat s veřejným míněním. Mimo nacionalistickou rétoriku, k níž se částečně už ve druhé polovině 80. let přiklonili, využili především vzrůstající sociální napětí vyplývající ze zhoršujících se socioekonomických podmínek obyvatel. Změna ústavy republiky Srbsko byla prosazena bez ohledu na zájmy autonomních oblastí. Samotná změna ústavy nemusí být nutně považována za nacionalistický apel, přestože ji takto tato část opozice vnímala. Orgány republiky Srbsko a obou autonomních oblastí měly často protichůdné zájmy, jež bylo velmi obtížné sladit. Z tohoto důvodu omezení autonomního statutu podporovaly i stranické a společenské proudy, které na problémy Srbska nahlížely pragmaticky. Velmi podstatnou výjimku v tomto ohledu tvořili příslušníci odcházející titoistické generace, pro niž jakýkoliv útok proti ideám *Bratrství a jednoty* představoval samotné ohrožení Jugoslávie. V době, kdy se srbští komunisté odhodlali ke konfrontaci s oběma autonomními oblastmi a podporovali Antibyrokratickou revoluci, bylo jasné, že ve svém záměru musejí počítat se zásadním nesouhlasem titoistických elit, které byly etablovány zejména na federální úrovni. Zvláště mezi titoistickým proudem byly obavy z demonstrací spojených s Antibyrokratickou revolucí vnímány jako nebezpečné a ohrožující samosprávný socializmus. Od těchto představitelů dostal Slobodan Milošević varovný impulz, že se mu daná situace může vymknout kontrole.

Nově přijatý program SPS byl velmi orientovaný na ekonomická témata. SPS v něm odmítala přechod k tržnímu hospodářství, přičemž byla především zdůrazněna negativa tohoto přechodu. Rovněž během kampaně představovala ekonomická témata

nejdůležitější prvek, jímž strana chtěla oslovit voliče. Pro starší část populace, která hlasovala pro SPS, byl ekonomický program srbských postkomunistů důvěryhodný, protože během svého života zažili ekonomický boom 60. a první poloviny 70. let, který přičítali Svazu komunistů Jugoslávie. Vedení srbských komunistů se podařilo transformovat stranu, aniž by tato transformace narušila její mocenské postavení. Nově přijatá podoba institucionálního rámce pro Srbsko byla zcela podřízena potřebám Socialistické strany Srbska, přičemž opozici na těchto změnách nebyl umožněn výraznější podíl a její zájmy nebyly zohledněny.

Jak již bylo řečeno dříve, práce naráží na řadu limitů. Nejzávažnější z nich představuje chaos, složité vztahy mezi jednotlivými svazy komunistů a proudy, které se v rámci SKJ prosazovaly, což se odrazilo na fungování federálních orgánů a jejich vztahu s republikami a autonomními oblastmi. O mimořádných aktivitách federálních institucí, které často řešily mezirepublikové spory, problematické vztahy mezi Srbskem a autonomními oblastmi a problémy v ekonomické oblasti hovoří i Raif Dizdarević. Poukazuje na četnost nejrůznějších zasedání, obrovské množství přijatých usnesení, závěrů a skutečný vliv federálních institucí, zejména Svazové výkonné rady a Předsednictva nad děním v zemi. V souvislosti s působením Svazové výkonné rady se pozastavuje nad nízkou kvalitou „*projednávání a rozhodování na takto „zahlcených schůzích.“*“ To sice potvrzuje část první hypotézy, zároveň ale postavení federálních institucí představuje podstatný limit výzkumu, protože je velmi obtížné sledovat všechna přijatá usnesení a určit, do jaké míry je republiky a autonomní oblasti naplňovaly. Vztahy i na nižších úrovních v Jugoslávii byly velmi nepřehledné. Jednotlivé svazy komunistů, které kopírovaly teritoriálně vymezené jednotky, do chodu všech institucí zasahovaly. Prostřednictvím kádrových komisí formálně rozhodovaly o nejdůležitějších nominacích na některé posty v rámci samosprávného socializmu. Dnes je velmi obtížné určit, do jaké míry byly postupy srovnatelné v některých republikách a autonomních oblastech a jak často k těmto zásahům docházelo. Postavení ředitelů jednotlivých firem a jejich zázemí ve straně je rovněž další vazbou, která je jen složitě dohledatelná. Z tohoto důvodu je třeba ocenit úsilí ekonomů, zabývajících se tímto tématem, protože jejich případové studie, věnující se jugoslávským firmám, umožňují poodhalit skutečné vztahy mezi řediteli, dělnickými radami, společensko-politickými organizacemi, svazy komunistů, komunálními a republikovými orgány. Zamýšlený

efekt posílení pravomocí a postavení komun a vyvážení silného postavení republik, byl jeden z cílů ústavy z roku 1974, který se snažila do uspořádání SFRJ zavést, se příliš nezdařil. Republikové a autonomní orgány, spolu s republikovými stranickými výbory, udržely komunální orgány a komunální stranické pobočky pod kontrolou. Mezi fungováním republikových a autonomních orgánů a fungováním strany se ukazuje jasný předěl. Vyplývá z přísného rozlišení stranických a státních funkcí, přičemž některé posty nemohou být kumulovány. V této souvislosti se jedná především o neslučitelné posty předsedy strany a předsedy republiky nebo autonomní oblasti. Mocenský konflikt mezi křídly Slobodana Miloševiče a Ivana Stamboliće jasně ukázal, že kontrola stranického aparátu poskytuje předsedovi Svazu komunistů Srbska větší možnosti ovlivnit souboj ve svůj prospěch, a to i přesto, že se do stranického rozhodovacího procesu zapojovali i zástupci svazů komunistů obou autonomních oblastí. Skrze hierarchicky uspořádanou stranickou strukturu byly ovlivňovány volby funkcionářů i na nižších úrovních, což svědčí o rozhodujícím postavení svazů komunistů, které rozhodovaly o obsazení klíčových postů na všech úrovních. Protože Svaz komunistů Jugoslávie neměl podstatný vliv na vývoj v jednotlivých svazech komunistů, staly se tyto strany rozhodujícími aktéry, kteří zohledňovali především vlastní zájmy a mezi nimiž byla stále obtížnější spolupráce. Dílčí cíl, proniknout do hloubky vztahů na všech úrovních, se podařilo naplnit jen částečně.

Rovněž nebylo možné se při psaní této práce omezit pouze na Srbsko, přestože předložená práce chce být případovou studií. Důvodem pro toto rozšíření záběru práce je skutečnost, že jednotlivé aspekty se v celé Jugoslávii neustále prolínaly a jednotlivé republiky vzájemně ovlivňovaly svůj vývoj. Odhlédnutí od jiných částí Jugoslávie by mohlo vyústit v nepochopení některých klíčových aktérů. Rovněž strategii, kterou zkoumaný Svaz komunistů Srbska přijal, musel často pozměňovat ve vztahu k ostatním republikám, autonomním oblastem a federálním orgánům. Týká se to například tzv. Modré knihy nebo programu Petara Stamboliće, který se snažil prosadit reintegraci Socialistické republiky Srbsko. Rovněž proud vedený Slobodanem Miloševičem musel být zpočátku velmi opatrný, protože v počátečním období před vnitřní konsolidací vlastní moci ještě v roce 1988 by příliš velký odklon od titoistických elit mohl být velmi nebezpečný. Od příklonu Svazu komunistů Srbska k Antibyrokratické revoluci v tomto

roce a po změně ústavy Srbska v roce 1989 je Srbsko na jugoslávské federaci již velmi nezávislé.

Srovnání vývoje svazů komunistů v jednotlivých republikách představuje možnost rozšíření výzkumu, který by v budoucnu mohl osvětlit další souvislosti úspěchu či neúspěchu těchto stran. Rovněž výzkum, zabývající se následujícím časovým obdobím, může přinést vysvětlení, do jaké míry byly tyto strany ve svých postojích konzistentní. Přesto je zde podstatný limit, týkající se mimo Slovinska a Makedonie celé Jugoslávie, jímž je dlouhodobý vojenský konflikt a jeho následky.

Seznam použité literatury

- ÁGH, Atilla: *Globalization and Central-East European Countries' Democratization: The Forth Wave*. In: MARKOWSKI, Radosław – WNUK-LIPIŃSKI, Edmund (eds.): *Transformative Paths in Central and Eastern Europe*. Warsaw 2001.
- ANTONIĆ, Slobodan: *Functioning of the Federal and Republican Parliaments*. In: GOATI, Vladimir (ed.): *Elections to the Federal and Republican Parliaments of Yugoslavia (Serbia and Montenegro) 1990-1996. Analyses. Documents and Data*. Berlin 1998, s. 58.
- ANTONIĆ, Slobodan: *Nacija u strujama prošlosti. Ogledi o održivosti demokratije u Srbiji*. Beograd 2003.
- ANTONIĆ, Slobodan: *Srbija između populizma i demokratije. Politički procesi u Srbiji 1990-1993*. Beograd 1993.
- ANTONIĆ, Slobodan: *Zarobljena zemlja. Srbija za vlade Slobodana Miloševića*. Beograd 2002.
- BUJWID-KUREK, Ewa: *Państwa pojugosłowiańskie. Szkice politologiczne*. Kraków 2008.
- CABADA, Ladislav: *Politický systém Slovinska*. Praha 2005.
- CABADA, Ladislav: *Socialistická federativní republika Jugoslávie*. In: CABADA, Ladislav – DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra a kol.: *Komparace politických systémů III*, Praha 2004.
- COHEN, Lenard: *Serpent in Bosom. The Rise and Fall of Slobodan Milošević*. Colorado 2001.
- COHEN, Lenard: *The Socialist Pyramid. Elites and Power in Yugoslavia*. London 1989.
- ĆOSIĆ, Dobrica: *Piščevi zapisi. (1981 – 1991)*. Beograd 2002.
- CZEKALSKI, Tadeusz: *Albania*. Warszawa 2003.
- DENIČ, Beti: *Rasturanje multietničnosti u Jugoslaviji: mediji i metamorfoza*. In: HALPERN Džozel M. – KAJDIKEL, Dejvid A. (eds): *Susedi u ratu. Jugoslovenski etnicitet, kultura i istorija iz ugla antropologa*. Beograd 2002.

- DIMITRIJEVIĆ, Vojin: *The 1974 Constitution as a Factor in the Collapse of Yugoslavia or as a Sign of Decaying Totalitarianism*. In: POPOV, Nebojša (ed.): *The Road to War in Serbia. Trauma and Catharsis*. Budapest 2000.
- DJUKIĆ, Slavoljub: *Kako se dogodio vodja*. In: VIII Sednica Ck Sk Srbije. Nulta tačka “narodnog pokreta“. Beograd 2007.
- DRAGNIĆ, Alex: *Serbs and Croats. The Struggle in Yugoslavia*. New York 1992.
- DRAGOVIĆ-SOSO, Jasna: *Spasionici nacije. Intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma*. Beograd 2004.
- GLENNY, Misha: *The Balkans 1804 – 1999. Nationalism, War and the Great Powers*. London 2000, s. 586.
- GOATI, Vladimir: *Political Development in the Federal Republic of Yugoslavia (1990-1996)*. In: GOATI, Vladimir (ed.): *Elections to the Federal and Republican Parliaments of Yugoslavia (Serbia and Montenegro 1990-1996). Analyses, Documents and Data*. Berlin 1998.
- GOATI, Vladimir: *Jugoslavija na prekretnici*. In: GOATI, Vladimir (ed.): *Jugoslavija na prekretnici. Od monizma do gradjanskog rata*. Beograd 1991.
- GORDY, Eric: *The Culture of Power in Serbia. Nationalism and the Destruction of Alternatives*. Pennsylvania 1999.
- GUSKOVA, Jelena: *Istorija jugoslovenske krize 1990 – 2000, 1*. Beograd 2003.
- HRADEČNÝ, Pavel: *Kosovská otázka v letech 1944 – 1996 a její úloha v procesu dezintegrace komunistické Jugoslávie*. In: *Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie*. Miroslav Tejchman (ed.). Praha 1996.
- HUNTINGTON, Samuel P.: *Třetí vlna. Demokratizace na sklonku dvacátého století*. Brno 2008.
- IMAMI, Petrit: *Srbi i Albanci kroz vekove*. Beograd 1998.
- JUDAH, Tim: *The Serbs. History, Myth and the Destruction of Yugoslavia*. London 2000.
- JOVANOVIĆ, Milan: *Izborni sistem Srbije – dve decenije posle*. In: ORLOVIĆ, Slaviša (ed.): *Partije i izbori u Srbiji – 20 godina*. Beograd 2011.
- LEMPI, Džon: *Jugoslavija kao istoria. Bila dvaput jedna zemlja*. Beograd 2004.

- LINZ, Juan J. – STEPAN, Alfred: *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore 1996.
- LIPSET, Martin S. – LEJKIN, Džejson: *Demokratski vek*. Beograd 2006.
- KERENJI, Emil: *Vojvodina since 1988*. In: RAMET, Sabrina P. – PAVLAKOVIĆ, Vjeran: *Serbia since 1989. Politics and Society under Milošević and after*. Washington 2007.
- KUBÁT, Michal: *Postkomunizmus a demokracie. Politika ve středovýchodní Evropě*. Praha 2003.
- KURSPAHIĆ, Kemal: *Zločin u 19:30. Balkanski mediji u ratu i miru*. Beograd 2003.
- MALEŠEVIĆ, Siniša: *Ideology, legitimacy and the new state*. London 2002.
- MILJKOVIĆ, Maja – HOARE, Marko Atila: *Crime and the Economy under Milošević and His Successors*. In: RAMET, Sabrina P. – PAVLAKOVIĆ, Vjeran (eds): *Serbia since 1989. Politics and Society under Milošević and after*. Washington 2005.
- MILOSAVLJEVIĆ, OLIVERA: *Yugoslavia as a Mistake*. In: POPOV, Nebojša (ed.): *The Road to War in Serbia. Trauma and Catharsis*. Budapest 2000.
- MIZERSKI, Edmund: *Jugosłowiański system przedstawicielski 1918 – 1990*. Toruń 1999.
- McFARLANE, Bruce: *Yugoslavia. Politics, Economics and Society*. London 1988.
- NOVÁK, Miroslav: *Jakou demokracii pro nové demokracie? Konsenzuální model, efektivita a kulturně homogenní země*. Brno 2001.
- OBRADOVIĆ, Marija: *The Ruling Party*. In: POPOV, Nebojša (ed.): *The Road to War in Serbia. Trauma and Catharsis*. Budapest 2000.
- ОБРАДОВИЋ, Жарко: *Мађине на Балкану*. Београд 2002.
- PALAIRET, Michael: *The Inter-Regional Struggle for Resources and the Fall of Yugoslavia*. In: COHEN, Lenard J. – DRAGOVIĆ-SOSO, Jasna (eds.): *State Collapse in South-Eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*. West Lafayette 2008.
- PANTIĆ: *Value Orientations of the Electorate*. In: GOATI, Vladimir (ed.): *Elections to the Federal and Republican Parliaments of Yugoslavia (Serbia and Montenegro) 1990-1996. Analyses. Documents and Data*. Berlin 1998.

- PAVIĆ, Zoran: *Olako shvaćena silina*. In: VIII Sednica Ck Sk Srbije. Nulta tačka “narodnog pokreta“. Beograd 2007.
- PELIKÁN, Jan: *Jihoslovanská krize. Kořeny a souvislosti*. Praha 1996.
- PELIKÁN, Jan a kol.: *Dějiny Srbska*. Praha 2004.
- PETRIĆ, Wolfgang – PIHLER, Robert: *Drugi put u rat. Kosovo i medjunarodna zajednica, 1989-1999*. Beograd 2002.
- PIRJEVEC, Jože: *Jugoslávie 1918 – 1992. Vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevičovy a Titovy Jugoslávie*. Praha 2000.
- POTTER, David a kol. (eds): *Democratization*. Cambridge 2008.
- PRIBIĆEVIĆ, Ognjen: *Programska opredeljenja političkih partija*. In: GOATI, Vladimir (ed.): *Jugoslavija na prekretnici. Od monizma do gradjanskog rata*. Beograd 1991.
- RAMET, Sabrina P.: *Balkan Babel. The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the Fall of Milošević*. Cambridge 2002.
- RAMET, Sabrina P.: *The Three Yugoslavias. State-Building and Legitimation, 1918-2005*. Washington 2006.
- RAMET, Sabrina P.: *Nationalism and Federalism in Yugoslavia, 1962 – 1991*. Indianapolis 1992.
- RYCHLÍK, Jan a kol.: *Dějiny Slovinska*. Praha 2011.
- SELL, Louis: *Slobodan Milošević and the destruction of Yugoslavia*. London 2002.
- SEKELJ, Laslo: *Yugoslavia: The Process of Disintegration*. New York 1993.
- SEROKA, Jim – SMILJKOVIĆ, Radoš: *Political Organizations in Socialist Yugoslavia*, Durham 1986.
- SLAVUJEVIĆ, Zoran: *The Issues: Dimiension of Electoral Confrontations*. In: GOATI, Vladimir (ed.): *Elections to the Federal and Republican Parliaments of Yugoslavia (Serbia and Montenegro) 1990-1996. Analyses. Documents and Data*. Berlin 1998.
- STEVANOVIĆ, Vidoslav: *Milošević. The People's Tyrant*. London 2004.
- STEVANOVIĆ, Vidoslav a kol.: *Strůjci války a míru*. Praha 2003.
- STOJAROVÁ, Věra: *Legacy of communist and socialist parties in Western Balkans*. In: STOJAROVÁ, Věra – EMERSON, Peter (eds.): *Party Politics in Western Balkans*, London 2010.
- ŠESTÁK, Miroslav a kol.: *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha 2001.

- ŠUVAR, Stipe: *Nacionalno i nacionalističko. Eseji i polemički prilogi*. Split 1974.
- THOMAS, Robert: *Serbia under Milošević. Politics in the 1990s*. London 1999.
- TEJCHMAN, Miroslav a kol.: *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 – 1989*. Praha 2000.
- TESAŘ, Filip: *Ozbrojený konflikt na území Bosny a Hercegoviny po rozpadu SFRJ*. In: Gabal Ivan (ed.): *Etnické menšiny ve střední Evropě. Konflikt nebo integrace?* Praha 1999.
- TESAŘ, Filip: *Etnické konflikty*. Praha 2007.
- TRIX, Frances: *Kosovar Albanians between a Rock and a hard Place*. In: RAMET, Sabrina P. – PAVLAKOVIĆ, Vjeran: *Serbia since 1989. Politics and Society under Milošević and after*. Washington 2007.
- ŠTĚPÁNEK, Václav: *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo. Kosovská otázka ve 20. století*. Brno 2011.
- VIDOJEVIĆ, Zoran: *Smisao partije*. Zagreb 1986.
- VLADISAVLJEVIĆ, Nebojša: *Serbia's Antibureaucratic Revolution. Milošević, the Fall of Communism and Nationalist Mobilization*. New York 2008.
- VUKOMANOVIĆ Diana: *A Short History of Political Parties*. In: GOATI, Vladimir (ed.): *Elections to the Federal and Republican Parliaments of Yugoslavia (Serbia and Montenegro) 1990-1996. Analyses. Documents and Data*. Berlin 1998.
- VON BEYME, Klaus: *Parties in the Process of Consolidation in East-Central Europe*. In: PRIDHAM, Geoffrey – ÁGH, Atilla (eds.): *Prospects for Democratic Consolidation in East-Central Europe*. New York 2001.
- WALDEMBERG, Marek: *Rozbicie Jugosławii. Jugosłowiańskie lustro międzynarodowej polityki*. Warszawa 2005.
- WALDEMBERG, Marek: *Rozbicie Jugosławii. Od Separacji Słowenii do wojny kosowskiej*. Warszawa 2003.
- WEITHMANN, Michael: *Balkán. 2000 let mezi Západem a Východem*. Praha 1996.
- WIATR, Jerzy: *Europa pokomunistyczna. Przemiany państw i społeczeństw po 1989 roku*. Warszawa 2006.
- WOODWARD, Suzan L.: *Balkan Tragedy. Chaos and Dissolution after the Cold War*. Washington 1995.

ZACHARIAS, Michał J.: *Komunizm, federacja, nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii 1943-1991. Powstanie – przekształcenia – rozkład*. Warszawa 2004.

ŽENÍŠEK, Marek: *Přechody k demokracii v teorii a praxi*. Plzeň 2006.

Seznam pramenů

BARRO, Robert J.: *Determinants of Democracy*. In: *The Journal of Political Economy*, 107, 1999, č. 6, s. 158-183.

BUNCE, Valerie: *Rethinking Recent Democratization: Lessons from the Postcommunist Experience*. In: *World Politics*, 55, 2003, č. 2, s. 167-192.

BURG, Steven L.: *Elite Conflict in Post-Tito Yugoslavia*. In: *Soviet Studies*, 38, 1986, č. 2, s. 170-193.

McFAUL, Michael: *The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship: Noncooperative Transitions in the Postcommunist World*. In: *World Politics*, 54, 2002, č. 2, s. 212-244.

GRZYMAŁA-BUSSE, Anna: *The Organizational Strategies of Communist Parties in East Central Europe, 1945-1989*. In: *East European Politics and Societies*. 15, 2001, č. 2, s. 421-453.

GRZYMAŁA-BUSSE, Anna: *The Programmatic Turnaround of Communist Successor Parties in East Central Europe, 1989-1998*. In: *Communist and Post-Communist Studies*, 35, 2002, č. s. 51 – 66.

HALL, Gregory O.: *The Politics of Autocracy: Serbia under Slobodan Milošević*. In: *East European Quarterly*, 33, 1999, č. 2, s. 233-249.

ISHIYAMA, John: *The Communist Successor Parties and Party Organizational Development in Post-Communist Politics*. In: *Political Research Quarterly*, 52, 1999, č. 1, s. 87-112.

ISHIYAMA, John: *Party Organization and the Political Success of Communist Successor Parties*. In: *Social Science Quarterly*, 82, 2001, č. 4, s. 845-864.

KITSCHOLT, Herbert: *Formation of Party Cleavages in Post-Communist Democracies. Theoretical Propositions*. In: *Party Politics*, 1, 1995, č. 4, s. 447-472.

KITSCHOLT, Herbert: *The Formation of Party Systems in East Central Europe*. In: *Politics and Society*, 20, 1992, č. 1, s. 7-50.

- KUZIO, Taras: *Comparative Perspectives on Communist Successor Parties in Central-Eastern Europe and Eurasia*. *Communist and Post-Communist Studies*, 41, 2008, č. , s. 397-419.
- LAZIĆ, Mladen – SEKELJ, Laslo: *Privatisation in Yugoslavia (Serbia and Montenegro)*. In: *Europe-Asia Studies*, 49, 1997, č. 6, s. 1057-1070.
- NEAL, Fred Warner: *The Communist Party in Yugoslavia*. In: *The American Political Science Review*, 51, 1957, č. 1., s.
- NIKOLIĆ, Kosta: *Kako je bio Slobodan Milošević izabran za vodju srpskih komunista*. In: *Istorija 20. veka*, 2006, č. 2, s. 105-123.
- PALAIRET, Michael: *Metallurgical Kombinat Smederevo 1960 – 1990: A Case Study in the Economic Decline of Yugoslavia*. In: *Europe-Asia Studies*, 49, 1997, č. 6, s. 1071-1101.
- PALAIRET, Michael: *Mismanaging Innovation: the Yugo Car Enterprise (1962–1992)*. In: *Technovation*, 13, 1993, č. 3. 117-132.
- PALAIRET, Michael: *The Economic Consequences of Slobodan Milošević*. In: *Europe-Asia Studies*, 53, 2001, č. 6, s. 903-919.
- PRTINA, Srdjan: *Přeměna Jugoslávské lidové armády na armádu Srbskou*. In: *Mezinárodní vztahy*, 40, 2005, č. 4., s. 50 - 78.
- RUBINSTEIN, Alwin – WIKE, Roffe: *The Djilas Heresy: Its Beginning and Development*. In: *The Western Political Quarterly*, 11, 1958, č. 4, s. 774-787.
- RUSTOW, Dankward A.: *Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model*. In: *Comparative Politics*, 2, 1970, č. 3, s. 337-363.
- SEKELJ, Laslo: *Parties and Elections: The Federal Republic of Yugoslavia. Change without Transformation*. In: *Europe-Asia Studies*, 52, 2000, č. 1, s. 57 – 75.
- СТАНИЋ, Бељко: *Милован Ђилас 1953/54: између револуције и слободе*. *Токови историје*, 2008, ч. 3-4, s. 251-278.
- STOTIROVIĆ, Vladislav: *The 1990 Multiparty Elections in Serbia*. In: *Zgodovinski časopis*, 63, 2009, č. 1-2, s. 426-438.
- TESAŘ, Filip: *Nacionalismus a komunismus ve světle vztahu mezi státem a menšinou na Balkáně*. In: *Mezinárodní vztahy*, 37, 2002, č. 4, s. 47-67.

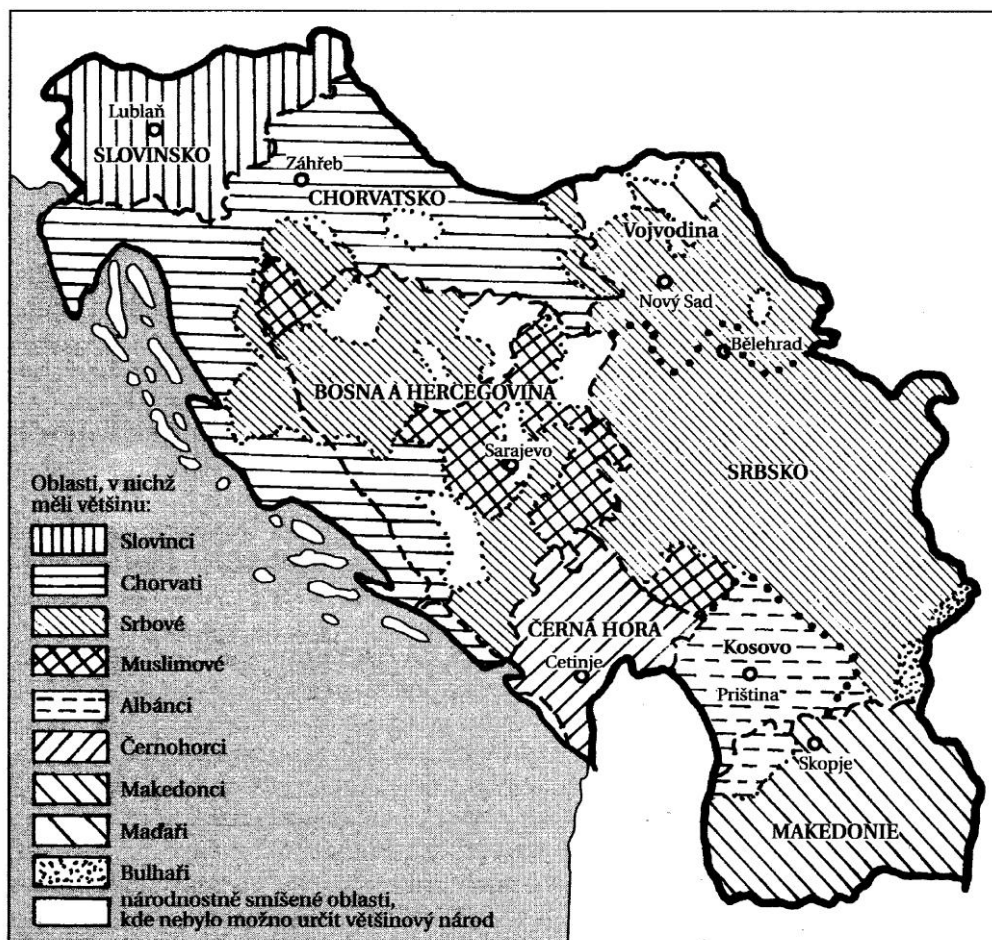
VLADISAVLJEVIĆ, Nebojša: *Nationalism, Social Movement Theory and the Grass Roots Movement of Kosovo Serbs, 1985-1988*. In: *Europe-Asia Studies*, 54, 2002, č. 5, s. 771-790.

ŽIŽMOND, Egon: *The Collapse of the Yugoslav Economy*. In: *Soviet Studies*, 44, 1992, č. 1, s. 101-112.

Zamisli Srbiju: *Memorandum SANU. Grupa akademika SANU o aktuelnim društvenim pitanjima u Jugoslaviji 1986. godine*, http://www.zamislisrbiju.org/idc_govori_04.htm (2. 9. 2006)

Přílohy

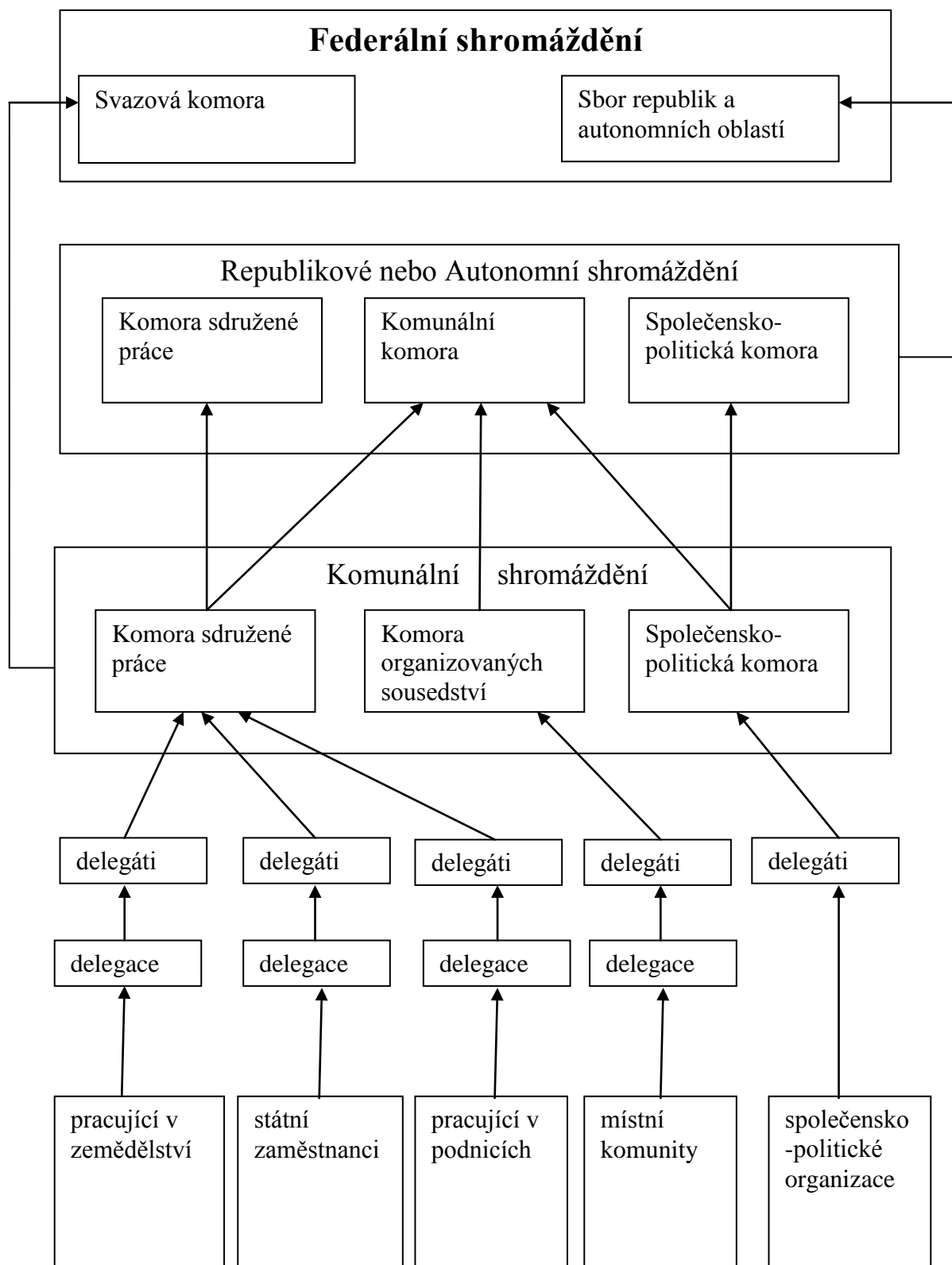
Příloha 1 Etnická mapa Jugoslávie

Národnostní mapa Jugoslávie (podle sčítání obyvatelstva roku 1981)

Zdroj: ŠESTÁK a kol.: c. d., s. 542.

Příloha 2 Jugoslávský delegátský systém

Zdroj: COHEN: *The Socialist Pyramid...* c. d., s. 188.

Příloha 3 Předsedové předsednictva Jugoslávie

Lazar Koliševski	(1980)
Cvijetin Mijatović	(1980 – 1981)
Sergej Kraigher	(1981 – 1982)
Petar Stambolić	(1982 – 1983)
Mika Špiljak	(1983 – 1984)
Veselin Djuranović	(1984 – 1985)
Radovan Vlajković	(1985 – 1986)
Sinan Hasani	(1986 – 1987)
Lazar Mojsov	(1987 – 1988)
Raif Dizdarević	(1988 – 1989)
Janez Drnovšek	(1989 – 1990)
Borislav Jović	(1990 – 1991)
Stipe Mesić	(1991)
Branko Kostić	(1991 – 1992)

Zdroj: DIZDAREVIĆ: c. d., s. 347.

Příloha 4 Předsedové vlád Jugoslávie

Josip Broz Tito	(1945-1953)
(v letech 1954-1962 funkce předsedy vlády neexistovala)	
Petar Stambolić	(1963-1967)
Mika Špiljak	(1967-1969)
Mitja Ribičič	(1969-1971)
Džemal Bijedić	(1971-1977)
Veselin Djuranović	(1977-1982)
Milka Planincová	(1982-1986)
Branko Mikulić	(1986-1989)
Ante Marković	(1989-1991)

Zdroj: ŠESTÁK a kol.: c. d., s. 699.

Příloha 5 Předsedové Ústředního výboru Komunistické strany (od roku 1952 Svazu komunistů) Srbska

Blagoje Nešković	(1941-1948)
Petar Stambolić	(1948-1957)
Jovan Veselinov	(1957-1966)
Dobrivoje Radosavljević	(1966-1968)
Petar Stambolić	(1968)
Marko Nikezić	(1968-1972)
Tihomir Vlaškalić	(1972-1982)
Dušan Ckrebić	(1982-1984)
Ivan Stambolić	(1984-1986)
Slobodan Milošević	(1986-1989)
Bogdan Trifunović	(1989-1990)

Zdroj: PELIKÁN a kol.: c. d., s. 605.

**Příloha 6 Předsedové parlamentu a od roku 1974 předsedové představenstva
Srbska**

Siniša Stanković	(1944-1953)
Petar Stambolić	(1953-1957)
Jovan Veselinov	(1957-1963)
Dušan Petrović	(1963-1967)
Miloš Minić	(1967-1969)
Dragoslav Marković	(1969-1978)
Dobrivoje Vidić	(1978-1982)
Nikola Ljubičić	(1982-1984)
Dušan Ckrebic	(1984-1986)
Ivan Stambolić	(1986-1987)
Petar Gračanin	(1987-1989)
Ljubiša Igić	(1989)
Slobodan Milošević	(1989-1991)

Zdroj: PELIKÁN a kol.: c. d., s. 605.

Abstract

The League of Communists of Serbia in the Process of Transition and Disintegration of Yugoslavia

The submitted thesis is a case study that deals with the most important problems of the Serbian transition from the Communist rule. The main goal of the thesis is to analyse why Serbian communists led by Slobodan Milošević maintained the power in this process and kept a dominant position in Serbia after the first elections held in November and December 1990. The position of the Socialist Republic of Serbia during the existence of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia was very unique. This was caused by the institutional frame of this republic; there were two autonomous provinces, Kosovo and Vojvodina. In the late 1960's and mid 1970's, Yugoslavia was highly decentralized, and during this process the position of all republics, as well as both autonomous provinces, was strengthened. As a result, both Kosovo and Vojvodina became quite independent on the decisions made by the common republican institutions. The Serbian republican institutions needed to consult and to coordinate a large scale of different agreements with both provinces being provided with a right of effective veto policy.

The economic decline of Yugoslavia started in late 1970's. The country was not able to repay its huge debts. The federal institutions were unable to deal with those problems and the consensus among the republican and autonomous League of Communists was difficult to be found. In the republics and the autonomous provinces, different factions of the Communists were in power. These factions were divided into four main streams: Centralists and Decentralists, whose main dispute was about the role of federal institutions, the Liberals and Conservatives, who disagreed about the role of Self-management Socialism in the society and the role of ideology. The social problems of the Yugoslav citizens arose during 1980's. The socially motivated protests were held in all republics and autonomous provinces. The number of those protests and protest activities intensified, together with the socially motivated demands. The leadership of the League of Communists of Serbia supported them, together with the protests of

Kosovo Serbs, who were mostly motivated by the nationalist demands. These protests lead to Vojvodinian and Montenegrin party leadership to abstain. In this moment Slobodan Milošević's leadership officially declared the goal of the League of Communists of Serbia to reintegrate the Socialist republic of Serbia. After Vojvodinian leadership resignation and party purges in Kosovo a new Constitution of Serbia was approved in 1989 that limited the power of both provinces in the decision making process in Serbian republic. The leadership of the League of Communist of Serbia was aware of the social motivated protests and the decreasing of the standard of living of the Serbian population. These were viewed by the ruling Serbian Communists as a threat to their power which could potentially destabilise the society and would lead to further protests. After taking full controll of Serbian republic and its authonomous provinces, the Serbian Communists would be viewed as the main political force, responsible for the incapability to deal with the economic decline.

The aim of the economic policy of Serbian communists was to improve the situation in a short term period. While the market oriented federal government of Ante Marković was trying to force the free-market oriented reforms such as privatisation of loosing companies, Serbian Communists distributed the republic's sources to finance hudge debts of large Serbian companies to preserve them at any costs. Before the key elections in 1990, the post-communist Socialist Party of Serbia focused mainly on the economic programme in its election campain and was trying to use the widespreading social uncertainty among Serbian citizens. The League of Communists of Serbia used all advantages provided by the previous Communist rule, such as mass party membership. The League of Communists of Serbia concentrated on satisfying the demands of the lower echelons of the Communist party membership. It was necessary in order to keep the large network of local party branches as the most of them had less than 50 members. Such radical decrease of the party membership would complicate the function of the local party branches. The party focused as well on attracting potential new party members, especially from some socio-political organisations, for example the members of the Socialist Alliance of Working People of Serbia. This organization was a key ally during the Antibureaucratic revolution. The role of social motivated requests and the effort of Serbian Communists to effectively meet those requests, as well as preserving

the huge party membership, was the main strategy of the leadership of the League of Communists of Serbia.

Shrnutí

Svaz komunistů Srbska v procesu tranzice a dezintegrace Jugoslávie

Předložená dizertační práce představuje případovou studii, která se snaží zachytit nejdůležitější fenomény, jež poznamenaly tranzici Srbska. Hlavním cílem předložené práce je poskytnout vysvětlení procesů uvnitř Socialistické federativní republiky Jugoslávie, které umožnily Svazu komunistů Srbska, vedenému Slobodanem Miloševićem, uchovat si během těchto procesů svou velmi silnou, dominantní pozici a vysvětlit vítězství srbských postkomunistů ve volbách, které se uskutečnily v listopadu a prosinci 1990. Podoba Socialistické republiky Srbsko v rámci Socialistické federativní republiky Jugoslávie byla velice specifická. V jejím institucionálním rámci byly ustaveny dvě autonomní oblasti Kosovo a Vojvodina. Na konci 60. let a v polovině let 70. probíhaly decentralizační reformy. Během tohoto procesu byly pravomoci všech republik, společně s autonomními oblastmi, posilovány. Kosovo a Vojvodina byly následkem přijatých ústavních a politických reforem velmi nezávislé na republice Srbsko, jejíž instituce byly nuceny konzultovat a koordinovat svá rozhodnutí s orgány obou autonomních oblastí, které je mohly blokovat.

Na konci 70. let postihla Jugoslávii ekonomická krize. Jedním z hlavních problémů byl zvyšující se schodek federálního rozpočtu a neschopnost narůstající dluh splácet. Federální instituce nebyly schopny narůstajícím problémům efektivně čelit a konsenzus, který byl mezi svazy komunistů jednotlivých republik a autonomních oblastí nutný, byl často velmi obtížně dosažitelný. V republikách a autonomních oblastech se uvnitř komunistických stran prosazovaly nejrůznější, často protichůdné proudy. Hlavní z nich představovali centralisté a decentralisté, kteří se lišili v názoru, jakou roli mají v politickém procesu sehrávat federální instituce, a dále liberálové a konzervativci, jež odlišně nahlíželi na fungování samosprávného socialismu a roli ideologie v jugoslávské společnosti. Pod tíhou narůstajících sociálních problémů vznikaly v celé Jugoslávii sociálně motivované protesty a stávky. Jejich počet v průběhu 80. let narůstal a požadavky demonstrujících se stupňovaly. Další zásadní protesty, které se objevily v Srbsku, představují aktivity z řad nespokojených kosovských Srbů. V průběhu Antibyrokratické revoluce byly podpořeny vedením srbských komunistů nacionalistické

požadavky kosovských Srbů i sociálně motivované protesty. V této době vyhlásilo Miloševićovo vedení Svazu komunistů Srbska požadavek reintegrace Socialistické republiky Srbsko. Stupňující se požadavky demonstrujících vyústily v odstoupení stranického vedení ve Vojvodině a Černé Hoře. Po obměně vojvodinského stranického vedení a po stranických čistkách v Kosovu byla v roce 1989 přijata nová srbská ústava, které omezovala postavení obou autonomních oblastí v rozhodovacím procesu republiky Srbsko. Vedení Svazu komunistů Srbska se obávalo dalšího nárůstu sociálně motivovaných protestů, které vnímalo jako potenciální ohrožení své moci. Po převzetí plné kontroly nad oběma autonomními oblastmi se hlavní odpovědnost za ekonomický program přesunula na vedení srbských komunistů. Jejich hlavní snahu proto představovalo zlepšení ekonomické situace Srbska a zmírnění sociálního napětí. Zatímco reformně orientovaná federální vláda Ante Markoviće se pokoušela prosadit tržně orientované reformy, jako například privatizaci ztrátových firem, srbsští komunisté naopak prosazovali protektivní opatření a tyto firmy se snažili udržet a zachovat tak pracovní místa. Rovněž před volbami v roce 1990 se postkomunistická Socialistická strana Srbska soustředila především na ekonomický program a během své předvolební kampaně využila obav ze sociálních nejistot šířících se mezi obyvateli. Transformující se Svaz komunistů Srbska se snažil využít všech výhod, které mu poskytoval komunistický režim. Hlavní výhodou představovala masová členská základna této strany. Svaz komunistů Srbska se soustředil na uspokojování požadavků níže postavených členů této strany, aby zamezil jejich odlivu. Výrazný pokles členské základny by narušil chod lokálních stranických poboček, z nichž většina měla méně než 50 členů. Strana se rovněž pokusila o nábor nových členů, zejména z některých společensko-politických organizací. Zvláště důležitou roli v tomto ohledu sehrál Socialistický svaz pracujících Srbska. Tato společensko-politická organizace představovala klíčového spojence vládnoucích komunistů během Antibyrokratické revoluce. Sociálně motivované požadavky a snaha srbských komunistů tyto požadavky uspokojit, aby tak bylo zamezeno příliš velkému odlivu členské základny, proto představovaly hlavní strategii SPS.

Klíčová slova: Jugoslávie, Srbsko, Vojvodina, Kosovo, komunizmus, samosprávny socializmus, tranzice, Svaz komunistů Srbska, Svaz komunistů Jugoslávie

Key words: Yugoslavia, Serbia, Vojvodina, Kosovo, Communism, Self-management, Transition, League of Communists of Serbia, League of Communists of Yugoslavia